

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η
ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

παρατηρητής

**Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η
ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975**

Κεντρική Διάθεση Θεσσαλονίκης: «Παρατηρητής», τηλ. 277.350

Κεντρική Διάθεση Ἀθήνας: «Νέα Σύνορα» τηλ. 3610589

Ἐκδόσεις: Παρατηρητής, Προξένου Κορομηλά 38,
τηλ. 264.958, 277.350, Θεσσαλονίκη.

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ : *ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.*

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Βασιλίσσης Ὀλγας 42, τηλ. (031), 84.62.88

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η
ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

διδακτορική διατριβή
πού υποβλήθηκε στή Σχολή
Νομικῶν καί Οικονομικῶν Ἐπιστημῶν
τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

1980

« Ἡ ἔγκριστις τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δέν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως» (ἄρθρ. 202 § 2, ν. 5343/32).

Εύχαριστῶ τή Σχολή Νομικῶν καί Οικονομικῶν Ἐπιστημῶν γιά τή θετική κρίση της.

Τούς Ἀριστόβουλο Ι. ΜΑΝΕΣΗ καί Δημήτρη Θ. ΤΣΑΤΣΟ εύχαριστῶ γιά ὅλα ὅσα μαθαίνω κοντά τους.

Εύχαριστῶ επίσης τόν καθ. Ι. Μανωλεδάκη γιά τίς πολύτιμες συμβουλές του.

στούς γονεῖς μου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ δομὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐμφανίσθηκε, ἀπὸ τῆ στιγμῆ κιάλας τῆς ὑποβολῆς τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος στὴν «Ε΄ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ», ὡς τὸ κεντρικότερο ἀπὸ τὰ προβλήματα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Πολιτεύματος.

Στὴ δομὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας συμπυκνώνεται ὁλόκληρη ἡ λογικὴ πού διαπερνάει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Ἡ λογικὴ αὐτὴ διαφαίνεται βασικά στίς ἰδιαιτερότητες τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Συντάγματος: στά σημεῖα πού τὸ Σύνταγμα ἀποκλίνει ἀπὸ τίς συνηθισμένες ρυθμίσεις πού ἀντιστοιχοῦν σέ παρόμοια κοινωνικοπολιτικά δεδομένα.

Τὰ σχετικὰ προβλήματα (μέ τὴν πιὸ συγκεκριμένη μορφή πού παίρνουν στὸ θέμα τῶν σχέσεων Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Κυβέρνησης) προκαλοῦν, ὅπως εἶναι καὶ φυσικό καὶ θεμιτό, ἰδιαίτερη πολιτικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ ὀξύτητα.

Ὁ προβληματισμός ὅμως αὐτός, λόγω τῆς ἐπικαιρότητάς του, συνοδεύεται συχνά ἀπὸ βραχυπρόθεσμες πολιτικὲς προβλέψεις. Ἄξονάς του ὑπῆρξε ἡ δ ι α δ ι κ α σ ί α ἐκλογῆς τοῦ δευτέρου Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, τὸ π ρ ὁ σ ω π ο τοῦ νέου Προέδρου καὶ ὁ ρ ὁ λ ο ς πού θά κληθεῖ νά παίξει ἰδίως σέ περίπτωση μεταβολῆς τοῦ συσχετισμοῦ τῶν κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων.

Ὁ προβληματισμός αὐτός, στὸ μέτρο πού δέν ἐντάσσεται σέ μία εὐρύτερη συνταγματικοπολιτικὴ προοπτικὴ, φαίνεται συχνά ἑλλιπὴς καὶ ἀντιφατικός.

Τὰ προβλήματα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀναζήτησι τῆς λογικῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν ἀνάλυσή τῆς δομῆς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 δέν συνδέονται μόνο, οὔτε ἐμφανίζονται μέ τίς πλήρεις διαστάσεις τους σέ σχέση μέ τίς ἄμεσα ἀναμενόμενες ἐξελίξεις.

Ἡ ἀποστασιοποίηση ἀπὸ τίς τρέχουσες ἢ τίς πιθανολογούμενες ἐξελίξεις εἶναι μεθοδολογικά ἀπολύτως ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴ διεΐσδυση στά σχετικὰ προβλήματα.

Τό γεγονός πώς ή τελευταία φάση συγγραφής τής μελέτης αὐτῆς συνέπεσε μέ τή λήξη τής θητείας τοῦ πρώτου Προέδρου τής Δημοκρατίας καί μέ τίς πολιτικές καί διαδικαστικές προετοιμασίες τής ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του εἶναι ταυτόχρονα καί προωθητικό, ἀλλά καί ἀνασχετικό τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξιολόγησής τῶν σχετικῶν θεμάτων. Ἡ πολιτική ἔξαρση παρέχει πλούσιο ἐμπειρικό ὕλικό καί ἐρεθίσματα. Περιέχει ὅμως καί τόν κίνδυνο προσκόλλησής στήν ὑπάρχουσα πολιτική συγκυρία.

Στόχος τῆς θεωρητικῆς μας προσέγγισής εἶναι ή ἀξιοποίηση τοῦ ὕλικου αὐτοῦ μέ τήν ἔνταξή του σέ μιά εὐρύτερη συνταγματικοπολιτική προοπτική. Ἄρα, βασική φροντίδα τῆς εἶναι ή ἀποκόλλησή τῆς ἀπό τά ἀπτά, ἀλλά καί περιορισμένα δεδομένα τῆς τρέχουσας πολιτικῆς συγκυρίας. Κι αὐτό, γιατί ή ἐνασχόληση μέ τή λογική τοῦ πολιτεύματος καί μέ τή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στό Σύνταγμα τοῦ 1975 ἔχει θεμελιώδη σημασία γιά τή συνταγματική μας ἐξέλιξη, ὅποιαδήποτε καί ἄν εἶναι ή διαμόρφωση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Όροι καί όρια τοῦ θέματος

I. Εἰσαγωγική παρατήρηση

Ένας ἀρχικός ἐννοιολογικός καθορισμός τῶν ὄρων πού χρησιμοποιοῦνται γιά τόν προσδιορισμό τοῦ θέματος εἶναι ἀναγκαῖος γιά τήν ὀριοθέτησή του· δηλαδή, τόσο γιά τήν ἐπισήμανση τῶν βασικῶν ὑπό ἐξέταση προβλημάτων, ὅσο καί γιά τήν ὑπόθεση ἐργασίας πού πρόκειται νά ἀκολουθήσουμε.

Ὁ καθένας ἀπό τούς ὄρους μέ τούς ὁποίους ἐκφράζεται ἡ προβληματική τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι συνυφασμένος μέ μία σειρά ἀπό προβλήματα. Προβλήματα πού προκύπτουν εἴτε ἀπό τήν καθιερωμένη χρήση αὐτῶν τῶν ὄρων εἴτε ἀπό τή γενικευμένη κατάχρησή τους εἴτε ἀπό τή γενικόλογη ἀσάφειά τους καί τελικά ἀπό τήν ἱστορικότητά τους.

Ἀπό τούς ὄρους αὐτούς, ἄλλοι ἐπιλέγονται ἀκριβῶς γιατί ἔχουν μία συγκεκριμένη φόρτιση· ἄλλοι, γιατί περιλαμβάνονται στήν ὀρολογία τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος· ἄλλοι, γιατί ἔχουν ἕνα ιδιαίτερα ἔντονο σημασιολογικό φορτίο καί ἄλλοι, γιατί ἡ κατάχρηση ἢ ἡ ἀσάφειά τους μᾶς ἐπιτρέπει, ἀλλά καί μᾶς ἐπιβάλλει νά καθορίσουμε συμβατικά τήν τρέχουσα γιά τή μελέτη αὐτή σημασία τους.

II. Τό πολίτευμα

Τό πολίτευμα εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὄρους πρὸς τούς ὁποίους δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση ὁ συντακτικός νομοθέτης, ὄχι μόνο τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 (π.χ. ἄρθρ. 1 §§ 1, 2, ἄρθρ. 30 § 1), ἀλλά καί τῶν προηγουμένων ἐλληνικῶν Συνταγμάτων (π.χ. τίτλος κεφ. Β' τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, ἄρθρ. 24 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952).

Βέβαια, ἡ ὕπαρξη τοῦ ὄρου πολίτευμα στό συνταγματικό κείμενο δέν ἀρκεῖ γιά νά δικαιολογήσει τήν ὀρθότητα τῆς ἐπιλογῆς του.

Στή σύγχρονη ἐλληνική ἐπιστήμη τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου¹

1. Ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Αἱ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος*, I

τό πολίτευμα ταυτίζεται καταρχή με τό ουσιαστικό Σύνταγμα. Για τό λόγο αυτό πρέπει νά διαχωρισθεῖ στίς ἀκριβεῖς ἐννοιολογικές του ἀποχρώσεις ἀπό τή σήμερα ιδιαίτερα συγγενή ἐννοια τοῦ πολιτικοῦ συστήματος².

(Εἰσαγωγή), 1956, σελ. 53 ἐπ. καί *Συνταγματικόν Δίκαιον* (Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις), α', 1967, σελ. 78, παρατηρεῖ ὅτι «λέγοντες *Πολίτευμα* ἐννοοῦμεν τόν συστηματικόν τρόπον καθ' ὃν συγκροτεῖται καί ἀσκεῖται ἡ Κρατική Ἐξουσία». Καί ἀμέσως παρακάτω, «Βλέπομεν, λοιπόν, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ Πολιτεύματος συμπίπτει μέ τήν οὐσιαστικήν ἐννοιαν τοῦ Συντάγματος». Τό ἴδιο δέχεται καί ὁ Α. ΡΑΪΚΟΣ, *Παραδόσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου* (κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1975), Α', σελ. 12 ἐπ. καί ὁ Γ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, *Μαθήματα Συνταγματικοῦ Δικαίου*, Α' (γενικό Μέρος), 1975, σελ. 43 ἐπ. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή, πού δέν ἀφίσταται ἀπό τήν κλασική ἀντίληψη τῆς γερμανικῆς σχολῆς, ὅπως μεταδόθηκε στήν Ἑλλάδα, τό πολίτευμα εἶναι ἓνα σύνολο κανόνων, ἄρα μία νομική διάσταση. Ἐντούτοις, ἀπό τή βασική αὐτή παραδοχή διαφοροποιεῖται ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Πολιτική Ἱστορία καί Σύγχρονοι Πολιτικοί Θεσμοί*, α' (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), 1978, σελ. 15, θεωρώντας τό Πολίτευμα ὡς τό σύνολο τῶν νομικά καθιερωμένων πολιτικῶν θεσμῶν. Ἐπίσης, ὁ Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου*, 1980, σελ. 31 ἐπ., θεωρώντας τό Σύνταγμα ὡς πολιτική τάξη καί ὑπογραμμίζοντας τήν κοινωνικοπολιτική, δηλαδή ἱστορική διάσταση τοῦ Συντάγματος καί συνακόλουθα τοῦ πολιτεύματος. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πολίτευμα καί Πολιτική*, 1977, σελ. 35 ἐπ. καί 96 ἐπ.

2. Στή σχέση πολιτικοῦ συστήματος - πολιτεύματος ἀναφέρεται, ὅπως παρατηρήσαμε, ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Πολιτική Ἱστορία*, σελ. 15. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μ. DUVERGER, *Institutions Politiques et droit Constitutionnel* (1-les grands systèmes politiques), 1978¹⁵, σελ. 23-31 εἶναι καταλυτικές σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στίς ἀσαφεῖς ἐννοιολογικές διακρίσεις μεταξύ πολιτεύματος, πολιτικοῦ συστήματος καί πολιτικοῦ θεσμοῦ καί ιδιαίτερα διευκρινιστικές ὅσο ἀφορᾷ στήν ἐννοια τοῦ πολιτικοῦ συστήματος: «En ce sens, nous appelons système politique l'ensemble du système social en le centrant sur ses aspects politiques». Ἔτσι διευρυμένη γίνεται ἀντιληπτή ἡ ἐννοια τοῦ πολιτεύματος καί ἀπό τόν G. BURDEAU, *Droit Constitutionnel et institutions Politiques*, 1974¹⁶, σελ. 165-166: «Cette conception formelle (du régime Politique) n'est pas disparue aujourd'hui. Seulement elle n'est plus qu'un élément, parmi d'autres, de la définition du régime — il faut tenir compte en effet de la structure économique et sociale de l'état considéré etc». Οἱ G. A. ALMOND - G. B. POWELL, *The Political System* (στό J. BLONDEL, *Comparative Government*, 1969, σελ. 10 ἐπ.) θεωροῦν ὅτι: «The Political System includes not only government institutions such as legislatures, courts, and administrative agencies, but all structures in their political aspects».

Ἐφαρμόζοντας μιά σχέση βασισμένη στήν τυπική λογική, εἶναι εὐκόλο νά ποῦμε ὅτι πρόκειται γιά ἔννοιες ὑπάλλληλες, στό βαθμό πού τό πολίτευμα περιλαμβάνει μόνο τούς «νομικά καθιερωμένους» πολιτικούς θεσμούς³, ἐνῶ τό πολιτικό σύστημα τό σύνολο τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καί διαδικασιῶν.

Μιά τέτοια ὁμως ἐννοιολογική κατάταξη στηρίζεται σέ μιά θεμελιώδη ἐπιστημολογική ἐπιλογή, ἡ ὁποία προσδιορίζει σέ τελευταία ἀνάλυση τήν ἐπιστημολογική ὑπόσταση⁴ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἄρα καί τῆς ἐπιστήμης τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καί συνεπῶς τά πλαίσια τῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος. Κι αὐτό, γιατί μιά παρόμοια ἀντίληψη γιά τό πολίτευμα, τό πολιτικό σύστημα καί τήν ἐννοιολογική τους σχέση, τά ἐντάσσει στό πεδίο σύνδεσης τοῦ νομικοῦ θετικισμοῦ⁵ καί τοῦ κοινωνιολογικοῦ (καί πολιτολογικοῦ) λειτουργισμοῦ⁶ μ' ὅλες τίς μεθοδολογικές καί ἐρμηνευτικές συνέπειες

3. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Πολιτική Ἱστορία*, σελ. 10-17. Γιά τό Γ. ΒΕΛΤΣΟ, *Σημειολογία τῶν Πολιτικῶν θεσμῶν*, 1974, σελ. 34· καί μέ ἀρκετά μεγαλύτερη σαφήνεια στό: *Κοινωνιολογία τῶν Θεσμῶν I, Ὁ Θεσμικός λόγος καί ἡ ἐξουσία*, 1977, σελ. 54 ἐπ. καί ἰδίως 56-57, οἱ θεσμοί εἶναι «δομές ἐξουσίας». Ἡ ἐνασχόληση τῆς γαλλικῆς συνταγματικῆς καί πολιτικῆς ἐπιστήμης μέ τήν ἔννοια τῶν *Institutions Politiques* καταλήγει σέ μιά παράκαμψη τοῦ προβληματισμοῦ γιά τήν ἔννοια πολίτευμα. Στήν ἀφετηρία βρίσκεται ἡ σκέψη τοῦ Μ. HAURIU. Σύνοψη τῶν ἀπόψεων του στό Α. HAURIU-J. GICQUEL-P. GELARD, *Droit Constitutionnel et institutions politiques*, 1975⁶ μέ τίς ἐκεῖ παραπομπές στό Μ. HAURIU καί στό σύντομο, ἀλλά διεισδυτικό ἄρθρο τοῦ Α. BRIMO, *Le Doyen Maurice Hauriou et l'Etat*, A.P.D. 21/1976 (genèse et déclin de l'Etat), σελ. 99 ἐπ. Ἀπό τή σκοπιά τῆς συστημικῆς ἀνάλυσης (μέ ἔκτενεις ἀναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία) ἀναφέρεται στήν ἔννοια καί τή λειτουργία τῶν Πολιτικῶν Θεσμῶν ὁ Α.-Ι.Δ. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική Ἐπιστήμη: Σύγχρονοι κλάδοι καί περιεχόμενο* (Εἰσαγωγική Θεώρηση), 1979, σελ. 34 ἐπ.

4. Γιά τήν ἐπιστημολογική ὑπόσταση τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, J. PIAGET, *Epistémologie des sciences de l'homme*, 1971, σελ. 12 ἐπ. καί ἰδίως 23-25. Εἰσαγωγικές πληροφορίες γιά τό σχετικό προβληματισμό δίνει ὁ R. BLANCHE, *L'Epistemologie*, 1977², σελ. 5 ἐπ. Ἀπό τήν ἐλληνική βιβλιογραφία, Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, *Εἰσαγωγή στήν ἐπιστήμη*, 1980, ἰδίως σελ. 71 ἐπ.

5. Τελείως ἐνδεικτικά βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἐργήσεις I*, σελ. 217 ἐπ. καί τήν ἐκεῖ παρατιθέμενη ἐξαντλητική βιβλιογραφία.

6. Ἀντί ἄλλων βλ. R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, 1977³, σελ. 131 ἐπ. καί τήν ἐκεῖ βιβλιογραφία.

μιās τέτοιας ένταξης.

Ή από τήν άλλη όμως μεριά, ό πολύ πιό πρόσφατος όρος πολιτικό σύστημα είναι ή βασικότερη αναλυτική κατηγορία τής συστημικής ανάλυσης. "Ετσι, βρίσκειται έκτεθειμένος στήν έπιστημονική κριτική πού άσκειται σέ βάρος τής⁷.

"Επειτα από τίς παρατηρήσεις αυτές καταλήγουμε στόν όρο πολιτεύμα, ό όποιος στά πλαίσια τής ανάλυσης αυτής χρησιμοποιείται παράλληλα: α) *Stricto sensu* για νά άποδώσει τήν έξαγγελία τής μορφής τού πολιτεύματος ή όποία γίνεται στό άρθρο 1 § 1 και β) *Lato sensu* για νά άποδώσει τό πολιτικό σύστημα ώς συνολικό φαινόμενο σέ συνάρτηση μέ τή συνταγματική ρύθμιση.

Οί επιφυλάξεις πού διατυπώθηκαν διευκολύνουν ίσως μία περισσότερο κριτική προσέγγιση τών βασικών έννοιών πού χρησιμοποιούνται στήν παρούσα ανάλυση.

III. Ή λογική τού Πολιτεύματος

Είναι φανερό πώς μιά τόσο εύρεία χρήση τής έννοιας λογική άποτυπώνει τήν έσωτερική ένότητα τού ισχύοντος Πολιτεύματος.

7. Ή από τά έργα τών ίδιων τών θεωρητικών τής συστημικής ανάλυσης στόν ιδιαίτερο χώρο τής πολιτικής έπιστήμης ανήκει τό έργο τού D. EASTON, *A System Analysis of Political Life*, 1967, πού είναι πλέον κλασικό στό είδος του. (Βλ. επίσης και τό Postface τού Easton ειδικά για τή γαλλική έκδοση, *Analyse du système Politique*, Paris, 1974, σελ. 461 έπ.). "Εγκυρη και σύντομη παρουσίαση τής συστημικής ανάλυσης βρίσκει κανείς στό έγχειρίδιο τού R.-G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 102 έπ. μέ έκτενή βιβλιογραφία σελ. 129-230, στό βιβλίο τού J.-W. LAPIERRE, *L'analyse des Systèmes Politiques*, 1973, ίδίως σελ. 9-49 και στό βιβλίο τού G. ROCHER, *Talcott Parsons et la sociologie américaine*, 1972. Βλ. επίσης, J.-P. COT - J. P. MOUNIER, *Pour une sociologie Politique* 1, 1974, σελ. 197 έπ. Ή Α.-J. ΜΕΤΑΧΑΣ, στό πρόσφατο έργο του: *Systémismes et Politique*, 1979, κάνει μία κριτική έπισκόπηση και έπιχειρεί έναν έπαναπροσδιορισμό τής συστημικής ανάλυσης. Γράφει χαρακτηριστικά, σελ. 7, ότι: «il ne s'agit pas ici de faire l'apologie de la manière systématique de penser, mais de démasquer son utilisation monodimensionnelle en matière politique». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πολιτική έπιστήμη I: Πολιτική μεθοδολογία*, 1979, σελ. 148 έπ. Ήπίσης, Π. ΤΕΡΑΕΞΗΣ, *Τό Πολιτικό σύστημα: Κοινωνιολογική θεώρηση τής Πολιτικής ζωής*, 1973.

Ἐκφράζει, δηλαδή, τοὺς ἰδεολογικοὺς καὶ κοινωνικοπολιτικοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν «ἠθελημένη» (ἢ τίς ἐνάλλακτικά «ἠθελημένες») ἀπὸ τὸν συντακτικὸ νομοθέτη κατευθύνσεις ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος⁸.

Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἔτσι νοούμενη ἡ λογικὴ τοῦ πολιτεύματος διαφοροποιεῖται μὲ ἰδιαίτερη ἐννοιολογικὴ λεπτότητα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «ἀνάγνωσης τοῦ Συντάγματος». Στὴν ἔννοια αὕτη πρέπει νὰ περιλάβουμε κάθε δυνατὴ ἐρμηνευτικὴ κατεύθυνση, στό βαθμὸ πού στηρίζεται σὲ μιά τυπικὰ παραδεκτὴ συνάρθρωση συνταγματικῶν διατάξεων καὶ ἰδίως ἐκεινῶν πού ρυθμίζουν ἄμεσα τὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος.

Μὲ διαφορετικὴ διατύπωση, ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος εἶναι κάθε δυνατὴ προσέγγιση τοῦ Συνταγματικοῦ Κώδικα στό μέτρο πού ἐμφανίζεται ὡς συνολικὴ καὶ σταθερὴ ἐρμηνεία του. Στὴν περίπτωσι αὕτη τὸ Σύνταγμα νοεῖται ὡς κώδικας μὲ τὴ σημειολογικὴ καὶ ὄχι τὴ νομοτεχνικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου⁹.

Μὲ ἄλλους ὄρους, ἡ λογικὴ τοῦ πολιτεύματος περιλαμβάνει τὴν «ἠθελημένη» ἀπὸ τὸ συντακτικὸ νομοθέτη ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἢ ἓνα (περιορισμένο πάντως) φάσμα «ἠθελημένων» ἀναγνώσεων καὶ ὄχι κάθε δυνατὴ ἀνάγνωση πού μπορεῖ νὰ

8. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διαχωρίζεται ἀπὸ τίς ἔννοιες τοῦ νοήματος τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Γ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, *Μαθήματα*, σελ. 49 καὶ 77 ἀντίστοιχα (καθὼς καὶ τίς ἐκεῖ παραπομπές σὲ συγγραφεῖς). Βλ. ἐπίσης, Ι. Δ. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Ἡ Κοινωνικότης τοῦ Συντάγματος. Συμβολὴ εἰς τὴν ζωντανὴν προσαρμοστικὴν ἐρμηνείαν*, Ε.Δ.Δ., 1967, σελ. 30 ἐπ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: J.-A. ΜΕΤΑΧΑΣ, *Constitution et légitimité existentielle*, 1970, σελ. 71 ἐπ.

9. Μὲ τὴν ἔννοια αὕτη ὁ Κώδικας εἶναι ἓνα σύστημα ἐπικοινωνίας· ἓνα σύστημα σημείων πού ἀντιπροσωπεύουν μίαν συγκεκριμένη πολιτικὴ καὶ συνταγματικὴ τάξι ἢ μᾶλλον μίαν *σχέσι* ἀνάμεσα στό συνταγματικὸ κείμενο (σημαῖνον) καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ συνταγματικὴ τάξι (σημαινόμενο). Ἡ σχέση ὁμως αὕτη ἀνάμεσα στό σημαῖνον καὶ στό σημαίνόμενο δέν εἶναι σταθερὴ. Κάθε ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος εἶναι καὶ μίαν διαφορετικὴν *σχέσι*, εἶναι δηλαδὴ ἓνας διαφορετικὸς κώδικας. Γιά τὰ σχετικὰ προβλήματα σὲ γενικὲς γραμμὲς βλ. R. BARTHES, *Éléments de sémiologie, Communications*, 4/1964, σελ. 91 ἐπ. καὶ P. GUIRAUD, *La sémiologie*, 1977³, σελ. 97 ἐπ.

προκύψει μέσα από την ιστορική δυναμική του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο αναφέρεται τό Σύνταγμα.

Συνεπώς, ή λογική του πολιτεύματος δέν ταυτίζεται: α) μέ τήν ιδεολογία του Συντάγματος, δηλαδή μέ τήν ιδεολογία στην οποία ανταποκρίνεται και τήν οποία αναπαράγει τό Σύνταγμα, αλλά συχνά έντοπίζεται σ' αυτήν και β) μέ τήν έρμηνεία του Συντάγματος, αλλά συμβάλλει σ' αυτήν.

IV. 'Η έκτελεστική έξουσία

'Ο όρος έκτελεστική έξουσία αναγκαστικά ανατρέχει πρώτο, στην όρολογία του Συντάγματος και δεύτερο, στη θεωρία περί «διακρίσεως των έξουσιών» και στίς συνέπειές της γιά τήν έννοιολογία τής επιστήμης του Συνταγματικού Δικαίου.

Στό Σύνταγμα του 1975 τό πρόβλημα τής χρήσης του όρου «έξουσία» ή του όρου «λειτουργία» παρακάμπτεται μέ ένα είδος συμψηφισμού — χρησιμοποιούνται δηλαδή και οί δύο (π.χ., άρθρ. 26 §§ 1, 2, 3 γιά τόν όρο «λειτουργία» και άρθρ. 1 § 3 γιά τόν όρο «έξουσία»).

'Η σχετική επιστημονική συζήτηση, γιά τό ποιός είναι ό άκριβέστερος όρος, δέν είναι τόσο σχολαστική, όσο φαίνεται από πρώτη άποψη. 'Ενταγμένη, βέβαια, μέσα στην προβληματική περί «διακρίσεως των έξουσιών», άγνοεί τό συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο τής άρχής και όχι τόσο τόν όργανωτικό, όσο τόν ιδεολογικό της ρόλο στά σύγχρονα συντάγματα¹⁰. 'Ο

10. 'Ο Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, II, 1961-65, σελ. 351 έπ. και ιδιαίτερα σελ. 358 έπ. δίνει τίς σωστές διαστάσεις στον προβληματισμό αυτό. 'Εκεί βρίσκει κανείς και πλήρη αναφορά στην έκτενή βιβλιογραφία πού υπάρχει. Τήν ιδεολογική διάσταση τής άρχής τής «διακρίσεως των έξουσιών» αναλύει ό L. ALTHUSSER, *Montesquieu, la Politique et l'histoire*, 1974, στό Κεφάλαιο μέ τίτλο *Le mythe de la séparation des Pouvoirs*, σελ. 98 έπ. 'Ο Althusser άσκει κριτική μέ βάση τό έργο του C. EISENMANN, *L'esprit des lois et la séparation des Pouvoirs* (στά *Mélanges Carré de Malberg*, 1933) πού, αναφερόμενος, βέβαια, στό Montesquieu, θεωρούσε, επίσης, μύθο τή διάκριση των έξουσιών από διαφορετική όμως σκοπιά (βλ. και Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Έγγυήσεις II*, σ. 355-356 ύπος. 7). Στόν έντοπισμό τής ίδιας διάστασης όδηγούν άκόμα οί παρατηρήσεις του Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Γιά τήν καταγωγή των θεσμών*, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 22/Νοέμβριος 1978, σελ. 40 έπ. μέ άφορμή τή σημασία τής αναζήτησης τής ρίζας τής διάκρισης των έξουσιών στο

προβληματισμός όμως για την ένότητα της κρατικής εξουσίας που έχει αναπτυχθεί με άφορμή τη συζήτηση αυτή, επιτρέπει τη στροφή της επιστημονικής έρευνας από το πρόβλημα της συγκρότησης και της άσκησης στο πρόβλημα της φύσης της κρατικής εξουσίας.

‘Η ένασχόληση με τα προβλήματα αυτά είναι έξω από τα όρια της μελέτης. Έτσι, η επιλογή του όρου βασίσθηκε στο συνδυασμό των εξής δύο στοιχείων:

Πρώτα, στο γεγονός ότι το κέντρο της μελέτης δέν περιστρέφεται γύρω από την ουσιαστική (ή αντικειμενική ή ποιοτική) έννοια της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά γύρω από την οργανική (ή υποκειμενική ή τυπική), δηλαδή γύρω από το πρόβλημα του σύνθετου όργάνου που άσκει την εκτελεστική εξουσία ή λει-

έργο του ‘Αριστοτέλη. Βλ. επίσης, Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Συμβολή εις την θεωρίαν της διακρίσεως των πολιτειακών λειτουργιών* (στόν τιμητικό τόμο υπέρ Η. Γ. Κυριακόπουλου, σελ. 246 έπ.), 1966-69. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Παρατηρήσεις τινές επί της ουσιαστικής διακρίσεως των πολιτειακών λειτουργιών*, Ε.Δ.Δ., 1959, σελ. 387 έπ. Α. ΠΑΠΑΛΑΜΠΡΟΥ, ‘*Η έννοια της άρχης της διακρίσεως των έξουσιών*, (στά Σύμμεικτα Α. Σβάλου, 1960), σελ. 229 έπ. και τό κλασικό έργο του Π. Κ. ΣΑΧΙΝΗ, *Περί της διακρίσεως των έξουσιών*, 1910. Στόν ευρωπαϊκό χώρο τό πρόβλημα της διακρίσεως των έξουσιών καλύπτεται σήμερα από μία τελειώς άχανή βιβλιογραφία. Τελειώς ένδεικτικά αναφέρουμε: G. BURDEAU, *Remarques sur la Classification des fonctions étatiques*, R.D.P, 1943, σελ. 102 έπ. R. CARRE DE MALBERG, *Contribution à la théorie générale de l'état*, I+II, 1922/1962, I σελ. 259 έπ. και ίδίως II σελ. 1 έπ. M. TROPER, *La séparation des pouvoirs et l'histoire constitutionnelle française*, 1973, μέ έξαντλητικό πίνακα βιβλιογραφίας, σελ. 225 έπ. ‘Επίσης, TH. TSATSOS, *Zur Geschichte und Kritik der Lehre von der Gewaltenteilung* (στό TH. TSATSOS, *Peri Politeias*, έπιμ. Η. Mosler, Η. Schneider, Η. Strebel, 1972, σελ. 111-197). Γιά τά προβλήματα του μετασχηματισμού της κλασικής άρχης της διάκρισης των έξουσιών μέσα στό σύγχρονο πολυκομματικό κράτος, ένδεικτικά, Ν. ACHTERBERG, *Probleme der Funktionenlehre*, 1970. Τήν προσαρμογή της άρχης στά σύγχρονα «δυτικά» δεδομένα έπιχειρεί ό Η. D. JARASS, *Politik und Bürokratie als Elemente der Gewaltenteilung*, 1975. Μία σειρά 15 άρθρων για την άρχή της διάκρισης των έξουσιών περιέχεται στό Η. RAUSCH, *Zur heutigen Problematik der Gewaltenteilung*, 1969· ή έπιλογή αυτή καλύπτει ένα ευρύ φάσμα άντιλήψεων και είναι (πάντως) άντιπροσωπευτική του σημείου στό όποιο βρίσκεται ή σχετική επιστημονική συζήτηση.

τουργία^{11, 12}.

Γιά τήν ἀπόδοση, λοιπόν, τοῦ ὄργάνου εἶναι ἀναμφίβολα καί γραμματικά καί ἐννοιολογικά προσφορότερος ὁ ὅρος ἐκτελεστική ἐξουσία. Δεύτερο, ὁ ὅρος αὐτός εἶναι ἐντονότερος καί εἰλικρινέστερος (καί γιά τό λόγο αὐτό προτιμότερος) ἀπό τόν ὄρο «λειτουργία» πού συμβάλλει, ἄλλωστε, καί στή λεκτική ὠραιοποίηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

V. Ἡ δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας

Μέ τήν ἔννοια τῆς δομῆς συνδέονται δύο θεμελιώδη προβλήματα: Τό πρῶτο συνίσταται στή μετάβαση ἀπό τό χῶρο τῆς κοινῆς γλώσσας (δηλαδή ἀπό τό χῶρο τῆς γενικευμένης κατάχρησης) στό χῶρο τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας¹³. Τό δεύτερο ἐντοπίζεται

11. Γιά τή διαστολή αὐτή (οὐσιαστική - ὀργανική διάκριση ἐξουσιῶν): Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἐγγυήσεις II*, σελ. 352 καί ἰδίως τήν ὑποσημείωση τῆς ἴδιας σελίδας.

12. Γιά τίς διακρίσεις τῶν κρατικῶν ὀργάνων γενικά καί τήν ἔννοια τοῦ συνθέτου ὀργάνου: Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Παραδόσεις*, σελ. 72 ἐπ., Χ. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, *Συνταγματικόν Δίκαιον α'*, 1965³, σελ. 17 ἐπ. Ἐπίσης, Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Διοικητικόν Δίκαιον, α'* (Εἰσαγωγή), 1972, σ. 58 ἐπ. Διαφοροποιημένη ἄποψη καί ἀνάλυση τῶν συνεπειῶν πού ἔχουν οἱ ὀρισμοί τῆς ἔννοιας τοῦ κρατικοῦ ὀργάνου βλ. στό Δ. ΤΣΑΤΣΟ, *Εἰσηγήσεις*, σελ. 234 ἐπ. Στό σύνθετο ὄργανο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1975 ἀναφέρονται οἱ: Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο α'*, 1977, σ. 234-236. Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐγχειρίδιον Διοικητικοῦ Δικαίου*, 1978, σ. 191-192. Ὁ προβληματισμός γύρω ἀπό τό σύνθετο χαρακτήρα τοῦ ὀργάνου τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας συμπυκνώνει ἀπλῶς τόν προβληματισμό γύρω ἀπό τίς πραγματικές νομικοπολιτικές διαστάσεις τῶν ὀργάνων καί ἰδιαίτερα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Γιά τό λόγο αὐτό καί δέν ἀναφερόμαστε στή διάκριση μεταξύ αὐτοτελῶν καί μὴ αὐτοτελῶν ὀργάνων (βλ. παρακάτω, § 8).

13. G. BACHELARD, *Le matérialisme rationnel*, 1953, σελ. 209 ἐπ. Παρατηρεῖ, συγκεκριμένα, ὁ μέγας Γάλλος ἐπιστημολόγος πῶς: «Le langage scientifique est, par principe, un néolangage. Pour être entendu dans la cité scientifique, il faut parler scientifiquement le langage scientifique, en traduisant les termes du langage commun en langage scientifique». Καί πῶς κάτω: «La mise entre guillemets pourrait alors être

στήν πολλαπλότητα τῶν ἐπιστημονικῶν ὀρισμῶν ἢ μᾶλλον στήν ποικιλία τῶν ἐννοιῶν πού ἀποδίδονται μέ τόν ὄρο δομή.

Γιά τή λύση τῶν προβλημάτων αὐτῶν γίνεται ἕνας συμβατικός καθορισμός τῆς δομῆς ὡς ἀναλυτικῆς κατηγορίας. Στήν προκειμένη, λοιπόν, περίπτωση, λέγοντας δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐννοοῦμε *τά σταθερά καί ἀλληλεξαρτημένα στοιχεῖα πού συγκροτοῦν αὐτό τό σύνθετο κρατικό ὄργανο καί ἰδίως τό συσχετισμό δυνάμεων πού διαμορφώνεται στό ἐσωτερικό του.*

Ἔνας τέτοιος συμβατικός καθορισμός εἶναι ἀνεπαρκῆς, γιατί (ἀνάμεσα στά ἄλλα) ἡ ἀναλυτική κατηγορία δέν μπορεῖ νά συλληφθεῖ ἀποκομμένη ἀπό τή συγκεκριμένη διαδικασία συγκρότησης ἀπό τήν ὁποία προῆλθε¹⁴.

Ἐπιτρέπει ὅμως τή χρήση τοῦ ὄρου χωρίς νά ἐπιβάλλει (ἢ νά προδιαθέτει γιά) τήν ἐνταξή σέ μιά μεθοδολογική ἢ ἐπιστημονική ἢ φιλοσοφική ἢ ἰδεολογική (ἀνάλογα μέ τήν ἐκδοχή) σχολή ἢ τάση ὅπως ὁ στρουκτουραλισμός¹⁵.

§ 2. Μεθοδολογικές ἐπιλογές καί συζεῦξεις

I. Τό ἀντικείμενο καί ἡ μέθοδος

Φαίνεται ἀπό τό περίγραμμα τοῦ θέματος ὅτι βρίσκεται στά ὅρια τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καί τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης¹⁶.

confrontée avec la mise entre parenthèses des phénoménologues... Le terme entre guillemets hausse le ton. Il prend, au-dessus du langage commun, le ton scientifique». Ἡ τελευταία παρατήρηση ἔχει γενικότερη σημασία γιά ὅλη τήν ὀρολογία πού χρησιμοποιεῖται στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης.

14. M. GRAWITZ, *Méthodes des sciences sociales*, 1979⁴, σελ. 385 ἐπ. καί ἰδιαίτερα σελ. 389 ἐπ. (La constitution du concept). Ἐπίσης, Π. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ, *Ἡ ἐξήγηση στήν ἐπιστήμη καί ἡ ἐννοια τοῦ μοντέλου*, 1980, σελ. 156 ἐπ.

15. Μέ τήν ποικιλία αὐτή ἀσχολεῖται ὁ F. WAHL στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του: *Le structuralisme: Philosophie*, 1977. Γιά τήν ἐφαρμογή μιᾶς παρόμοιας μεθόδου στήν ἀνάλυση τῶν Πολιτικῶν Θεσμῶν: Α. ΗΑΥΡΙΟΥ, *Recherche sur une problématique et une méthodologie applicable à l'analyse des institutions politiques*, R.D.P., 1971, σελ. 305 ἐπ.

16. Αὐτό μπορεῖ νά σημαίνει τά ἐξῆς: α) πῶς τέτοια εἶναι ἡ «φύση τοῦ πράγματος», δηλαδή ἡ φύση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνάλυσης· β) πῶς

Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι χρήσιμες οἱ ἐξῆς παρατηρήσεις:

α) Ἐάν δεχθοῦμε ὅτι κάθε ἐπιστήμη (ἄρα καί ὁ μεθοδολογικός ὀπλισμός της) καθορίζεται σέ σχέση μέ τό ἀντικείμενό της, ἀλλά καί ἀντίστροφα, ὅτι ἡ μέθοδος εἶναι ἐκείνη πού προσδιορίζει καί ἐπαναπροσδιορίζει τό ἀντικείμενο, ἄρα καί τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη¹⁷, τότε, χωρίς καμιά ἐπανάπαυση, πρέπει νά ἀναγοῦμε στό γενικό προβληματισμό γιά τήν ἐπιστημολογική ὑπόσταση τῆς νομικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης: τῆ φύση καί τῆ σχέση τοῦ ἀντικειμένου τους. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης ἕνας παρόμοιος προβληματισμός μπορεῖ μόνο νά ὑπονοεῖται ἢ ἐνδεχόμενα νά διαχέεται, δέν μπορεῖ ὅμως καί νά ἀναλύεται. Γιά τό λόγο αὐτό ὀρισμένα προβλήματα σχηματοποιοῦνται.

β) Παρ' ὅλα αὐτά, πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ μακρόχρονη καί ἀναγκαῖα προσπάθεια γιά τήν ἐπιστημονική καί παιδαγωγική αὐτονομία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν κυριαρχία τῆς νομικῆς ἀρχίζει νά γεννᾷ στή σημερινή φάση ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης ἀντίστροφα προβλήματα¹⁸.

Βέβαια, ὁ διαχωρισμός μεταξύ Συνταγματικοῦ Δικαίου καί πολι-

αὐτή εἶναι ἡ δηλούμενη μεθοδολογική μας πρόθεση σέ σχέση μέ τό ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης. Βλ. Γ. ΒΛΑΧΟΣ, *Στοιχεῖα Πολιτικῆς ἐπιστήμης*, 1975, σελ. 61 ἐπ. Μ. MERLE, *Sociologie politique et droit constitutionnel*, Α.Ρ.Δ. 14/1969, σελ. 227 ἐπ. Γιά τό Merle: «si l'on traduit ce dernier (le droit constitutionnel) par 'droit Politique', le rapprochement et la comparaison avec la 'sociologie politique' deviennent plus aisés». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Droit public et sciences politiques*, 1973. (Πρβλ. καί Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, ὑποσ. 1). Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 383 ἐπ. (γιά τή διεπιστημονική προσέγγιση τῆς πολιτικῆς διαδικασίας) ἰδίως σελ. 411-413. Καί τώρα πλέον Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, 1980, ἰδίως σελ. 133 ἐπ.

17. Μ. GRAWITZ, *Méthodes des sciences sociales*, σελ. 343-345 (καί τή βιβλιογραφία τῆς σελ. 347). Α. BRIMO, *Les méthodes des sciences sociales*, 1972, σελ. 14-26. Ι. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, *Ἡ μεθοδολογία τῆς Κοινωνιολογίας Ι*, 1979, σελ. 24 ἐπ. Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις Πολιτειολογίας α'*, 1977, σελ. 13 ἐπ.

18. Τῆ διαδρομή πρός τήν αὐτονομία αὐτή παρουσιάζει ὁ Γ. ΒΛΑΧΟΣ, *Πολιτική α'*, 1977, ἰδίως σελ. 22-29 καί 135-165 μέ πολύτιμες ἀναφορές στή βιβλιογραφία καί τήν ἐξέλιξη τῆς σκέψης πολλῶν μελετητῶν.

19. Μ. GRAWITZ, *Méthodes des sciences sociales*, σελ. 334 ἐπ. (ἰδίως

τικῆς ἐπιστήμης στηρίζεται πλέον στό ιδιαίτερο κέντρο ἐνδιαφέροντος τοῦ κάθε κλάδου ἢ σέ κριτήρια καθαρὰ(;) μεθοδολογικά καί ἡ διακλαδική προσέγγιση τῶν φαινομένων ἀποτελεῖ ὁμολογούμενη ἀναγκαιότητα¹⁹.

Ἐντούτοις, μία τέτοια στάση ἀπέναντι στή σχέση τῶν δύο κλάδων συντελεῖ στήν ἀναπαραγωγή μιᾶς μόνιμης διαστολῆς μεταξύ νομικῆς καί πολιτικῆς ὕλης. Ὁ κίνδυνος αὐτός γίνεται ιδιαίτερα αἰσθητός μέ τή στεγανοποίηση τῶν ἐφαρμοζομένων μεθόδων²⁰. Ἐπειδή, λοιπόν, μία προκαταρκτική μεθοδολογική ἐξήγηση εἶναι ἐπιστημολογικά ἀναγκαῖα — σχηματοποιώντας τίς μεθοδολογικές ἐπιλογές στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ὑπόθεση ἐργασίας καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς μελέτης αὐτῆς— χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο «μεθοδολογικές συζεύξεις».

Ἐκφράζεται ἔτσι ἡ ἀνάγκη νά διευρυνθεῖ ἡ μελέτη τοῦ Συντάγματος μέ τό μεθοδολογικό πλοῦτο τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Αὐτό θά ἐπιχειρηθεῖ καί ἐδῶ, τηρουμένων βέβαια τῶν ἀναλογιῶν. Εἶναι πιθανό αὐτό νά βοηθήσει στήν ὑπέρβαση μερικῶν ἀπό τά ἐπιστημολογικά ἐμπόδια²¹ πού περιχαρακώνουν τή νομική ἐπιστήμη καί συνακόλουθα τήν ἐπιστήμη τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἡ ὁποία λόγω ἀντικειμένου εἶναι ιδιαίτερα ἐκτεθειμένη σέ παρεξηγήσεις.

τήν παραπομπή στίς σκέψεις τοῦ J. PIAGET). Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 383 ἐπ. Δ. Θ. ΓΣΑΤΣΟΣ, *Πολιτειολογία*, σελ. 18-19.

20. Ι. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Στοιχεῖα μεθοδολογίας τοῦ Δικαίου*, α', 1974, σελ. 25-27. Θ. Δ. ΓΣΑΤΣΟΣ, *Τό Πρόβλημα τῆς Ἑρμηνείας ἐν τῷ Συνταγματικῷ Δικαίῳ*, 1970, ἰδίως σελ. 61 ἐπ. «ἐξ ἀντιδιαστολῆς». Κ. Δ. ΓΣΑΤΣΟΣ, *Τό Πρόβλημα τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου*, 1978², σελ. 122 ἐπ. Ἐκτεταμένη συζήτηση γύρω ἀπό τήν ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος ὡς ἰδιαιτέρου προβλήματος τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου ἀρχίζει (στή Δ. Γερμανία) τό 1961 μέ τόν Ε. FORSTHOFF, *Zur Problematik des Verfassungsauslegungs*, 1961, ὁ ὁποῖος στρέφεται κατά τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου. Ἀπό τήν πέρα πολὺ πλούσια βιβλιογραφία ἐνδεικτικά βλ. Μ. KRIELE, *Theorie der Rechtsgewinnung*, 1976², F. MÜLLER, *Juristische Methodik*, 1976². Ἐπίσης, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Einführung in das Grundgesetz*, 1976, σελ. 40-45. Καί τώρα πλέον Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, σελ. 127 ἐπ. καί ἰδίως 133 ἐπ., 164 ἐπ.

21. Ξεκινώντας ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ G. BACHELARD γιά τά *Obstacles épistémologiques*, ὁ Μ. MIAILLE, *Une introduction critique au droit*, 1978, σελ. 37 ἐπ., ἀναφέρεται στά ἐπιστημολογικά ἐμπόδια τῆς

II. Τό πρόβλημα τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ

“Ενας παρόμοιος προσδιορισμός τοῦ ἀντικειμένου καί τῆς μεθόδου εἶναι συνυφασμένος μέ ἕνα θεωρητικό καί μεθοδολογικό ἐκλεκτικισμό. “Ενας ἔτσι νοούμενος ἐκλεκτικισμός εἶναι ἀναγκαῖος, γιατί ἡ προσοχή μας στρέφεται σέ διαφορετικά φαινόμενα, μέσω τῶν ὁποίων ἐρευνᾶμε ξεχωριστές κατηγορίες προβλημάτων²².

Πιό συγκεκριμένα, στά πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης ἡ προσπάθεια ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τῶν συνταγματικῶν διατάξεων συνδέεται ἄμεσα μέ τήν προσπάθεια προσέγγισης μιᾶς σειρᾶς φαινομένων ἀπό ἄποψη πολιτικῆς ἐπιστήμης. Γιά παράδειγμα, ἡ ἐρμηνευτικῆ προσέγγιση τοῦ ἄρθρ. 82 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 γιά τή θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ συμπλέκεται μέ τήν ἐξέταση τῶν φαινομένων τῆς «προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας», καί τοῦ «πολυσυλλεκτικοῦ κόμματος» καθῶς καί μέ τό εἶδος τοῦ ὑπάρχοντος κομματικοῦ συστήματος (βλ. παρακατω, § 9. II). Αὐτός ὅμως ὁ συνδυασμός ὑποτάσσεται στίς ἀνάγκες τῆς ἐρμηνείας τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, ἡ ὁποία διαφορετικά θά ἦταν τουλάχιστον ἐλλιπής.

Τό πρόβλημα τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ συνδέεται ἀκόμη καί μέ τή χρήση κάποιων ἐννοιῶν καί ὄρων μέ διαφορετικές θεωρητικές καί μεθοδολογικές ἀφετηρίες. Αὐτό εἶναι ἀναπόφευκτο, στό βαθμό πού καθεμιά ἀπό αὐτές τίς θεωρητικές καί μεθοδολογικές προτάσεις κομίζει ἐνδιαφέροντα γιά τό θέμα μας στοιχεῖα.

Αὐτό δέν σημαίνει ὅμως ἀπλή παράθεση ὄρων καί ἐννοιῶν πού ἀναπτύχθηκαν καί ἀπέκτησαν τή συγκεκριμένη τους σημασία ἢ χρησιμότητα στά πλαίσια μιᾶς συγκεκριμένης θεωρίας. Κάτι τέτοιο θά κατέληγε στή συγκάλυψη τῶν ἀληθινῶν θεωρητικῶν καί μεθοδολογικῶν προθέσεων τοῦ μελετητῆ καί θά δημιουργοῦσε ψευδή ἐντύπωση γιά ἔνταξη σέ κάποια συγκεκριμένη θεωρητική πρόταση καί ἀναγωγή στίς γενικές της ἀρχές πού καλύπτει ἐπιμέρους ἀναλυτικές ἀνεπάρκειες. Ἐναντίον, καθεμιά ἀπό τίς

νομικῆς ἐπιστήμης. βλ. καί Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 411 ἐπ.

22. R. K. MERTON, *Structural Analysis in Sociology* (στό P. M. BLAU (ed.), *Approaches to the Study of Social Structure*, 1976, σ. 40 ἐπ.). Στό Merton ἀναφέρεται καί ἡ Ι. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, *Ἡ μεθοδολογία τῆς κοινωνιολογίας*, σελ. 48-50 (γιά τήν ὑπαρξη κινδύνου ἐπιστημολογικῆς ἀναρχίας).

έννοιες αυτές χρησιμοποιείται μέ ένα (όσο είναι δυνατό) συμβατικά καθορισμένο νοηματικό περιεχόμενο. Κατά τόν τρόπο αυτό επιχειρήθηκε (για παράδειγμα) ό συμβατικός καθορισμός τής έννοιας τής δομής τής εκτελεστικής έξουσίας (παραπάνω, § 1. V) καί θά επιχειρηθεί ό προσδιορισμός τής έννοιας του «συστήματος τών λειτουργικων ίσοδυνάμων» (παρακάτω, κεφάλαιο τρίτο).

§ 3. Μία υπόθεση εργασίας

‘Η ανάλυση του θέματος ξεκινά από τις ακόλουθες βασικές παρατηρήσεις που σχηματίζουν μία «υπόθεση εργασίας»²³.

α) ‘Η αναζήτηση τής λογικής του πολιτεύματος —όπως αυτή συμπυκνώνεται στη δομή τής εκτελεστικής έξουσίας— στό φαινόμενο τής ενίσχυσης τής εκτελεστικής έξουσίας μέ αντίστοιχο περιορισμό τών αρμοδιοτήτων του κοινοβουλίου καί στην αύξηση τής αποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού θά ήταν περιττή ένασχόληση μέ ένα όμολογουμένως κοινό τόπο τών συγχρόνων πολιτευμάτων.

β) ‘Αντίθετα, ή αναζήτηση τής συγκεκριμένης οργανωτικής μορφής που προσλαμβάνει ή ενίσχυση τής εκτελεστικής έξουσίας οδηγεί σε χρήσιμες διαπιστώσεις, όταν δέν περιορίζεται στό δίλημμα: Πρόεδρος τής Δημοκρατίας ή Κυβέρνηση.

γ) Λιγότερο κοινότοπο καί γι’ αυτό πολύ πιό καθοριστικό στοιχείο είναι ή ανάλυση του στόχου τής ενίσχυσης τής εκτελεστικής έξουσίας σε συνδυασμό μέ τήν ιδεολογική εξέλιξη τών κοινωνικοπολιτικων δυνάμεων που επικαθόρισαν τή βούληση του συντακτικού νομοθέτη τό 1975.

δ) Αυτές οί κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις επέβαλαν μία δομή τής εκτελεστικής έξουσίας τέτοια που όχι μόνο νά συστηματοποιεί όποτελεσματικά, αλλά καί ένδεχόμενα νά μετασχηματίζει τό συσχετισμό δυνάμεων που άπολήγει σε μία πολιτικά αντίπαλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

ε) ‘Η δυνατότητα πρόβλεψης (όρατότητα) τών πολιτικων εξελίξεων καθόρισε τό βαθμό έλαστικότητας τής συνταγματικής ρύθμισης τής δομής τής εκτελεστικής έξουσίας, που έντάσσεται έτσι σε ένα πολλαπλά αναγνώσιμο Σύνταγμα. Για τό λόγο αυτό

23. M. GRAWITZ, *Méthodes des sciences sociales*, σελ. 403 έπ.

είναι περιορισμένη ή έρμηνευτική σημασία τής τρέχουσας συνταγματικής πρακτικής (1975-80).

Μέ αφετηρία τής παρατηρήσεις αυτές (α-ε) θά έπιχειρηθεί στό πρώτο μέρος ή ύπογράμμιση τών στοιχείων στά όποια κατεξοχλήν έδρεύει ή ιδιαίτερη λογική του πολιτεύματος (παρακάτω, κεφάλαιο πρώτο). Για τό λόγο αυτό παρακάμπτουμε τά στοιχεία πού θεωρούνται ως κοινοί τόποι τών σύγχρονων άστικων δημοκρατιών (παρακάτω, § 4).

Τά δυό πιά βασικά στοιχεία στά όποια διαφαίνεται ή λογική του πολιτεύματος είναι ή διαδρομή πού άκολουθεί ή ιδεολογική εξέλιξη τών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων πού έπικαθόρισαν τό Σύνταγμα του 1975 (παρακάτω, § 5) και ή σχέση τής μορφής του πολιτεύματος πού περιγράφεται στό Σύνταγμα του 1975 μέ τά βασικά πρότυπα πολιτευμάτων (παρακάτω, κεφάλαιο δεύτερο).

Στό δεύτερο μέρος έπιχειρείται ή έπαλήθευση και ή συγκεκριμενοποίηση τής ιδιαίτερης λογικής του πολιτεύματος στή δομή τής εκτελεστικής εξουσίας.

Έτσι, άναλύεται τό σύστημα τών σχέσεων τών επιμέρους όργάνων τής εκτελεστικής εξουσίας μέ κριτήριο τή νομικοπολιτική θέση τους, τής πολιτικές σκοπιμότητες πού τό καθένα ύπηρετεί και τής όριακές πολιτικές δυνατότητες πού τό καθένα έχει (παρακάτω, κεφάλαιο τρίτο).

Στή συνέχεια (παρακάτω, κεφάλαιο τέταρτο) ή συνταγματική ρύθμιση τής δομής τής εκτελεστικής εξουσίας έλέγχεται μέ κριτήριο τήν πρόβλεψη πολιτικά πιθανών εξελίξεων (παρακάτω, §§ 14, 15). Οί προβλέψεις αυτές άποκτούν μεγαλύτερη σημασία για τή μελέτη του προβλήματος μας, στό μέτρο πού ή έρμηνευτική σημασία τής τρέχουσας συνταγματικής πρακτικής είναι περιορισμένη (παρακάτω, § 13).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Στοιχεία προσδιορισμού τῆς λογικῆς τοῦ πολιτεύματος

Εἰσαγωγική παρατήρηση

Ἡ ἰδιαίτερη λογική τοῦ πολιτεύματος πού διαγράφεται στό Σύνταγμα τοῦ 1975 γίνεται ἔκδηλη στά στοιχεῖα πού τό διαφοροποιοῦν ἀπό ἄλλες παρόμοιες μορφές κρατικῆς ὀργάνωσης.

Τά στοιχεῖα αὐτά συνδέονται καταβάση μέ τή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, μιά πού ἐκεῖ ἐντοπίζεται, κατά κύριο λόγο, ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ νέου ἐλληνικοῦ Συντάγματος.

Μέ κριτήριο τήν ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς διαφοροποίησης θά ἀσχοληθοῦμε α) μέ ὀρισμένα ἰδεολογικά χαρακτηριστικά τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη (παρακάτω, § 5) καί β) μέ τίς σχέσεις τῆς νέας ἐλληνικῆς συνταγματικῆς τάξης πρὸς τά πρότυπα ὀργάνωσης τῶν σύγχρονων ἀστικῶν δημοκρατιῶν (παρακάτω, § § 6-8).

Οί προδιαθέσεις καί οί διαθέσεις τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη

Ἡ διερεύνηση τῶν προδιαθέσεων —μέ τήν ἔννοια τῶν ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν καταβολῶν— καί τῶν διαθέσεων —μέ τήν ἔννοια τῶν πολιτικῶν καί συντακτικῶν ἐπιλογῶν— τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη ἐπιβάλλει τήν ἀκόλουθη προκαταρκτική ἐξήγηση:

Ἡ συνεχῆς ἀναφορά στό συντακτικό νομοθέτη καί ἡ ἀναζήτησις τῆς βούλησός του, στό βαθμό πού εἶναι καθοριστική γιά τή λογική τοῦ πολιτεύματος, γεννᾷ τόν κίνδυνο ἑνός συνταγματικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ.

Μέ τόν ὄρο αὐτό (συντακτικός νομοθέτης) —πού ἔχει τό πλεονέκτημα νά εἶναι ἰδιαίτερα δόκιμος στίς συνταγματολογικές ἀναλύσεις— ἀποδίδεται ὁ συσχετισμός τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐπικαθόρισαν τήν ἱστορική διαδικασία παραγωγῆς τοῦ Συντάγματος¹.

Στίς συνιστώσες τοῦ συσχετισμοῦ αὐτοῦ περιλαμβάνονται καί οἱ ἐπιρροές τοῦ παρελθόντος, δηλαδή οἱ ἐπιρροές ἄλλων ἱστορικῶν στιγμῶν συνεπῶς καί ἄλλων συσχετισμῶν καθῶς καί οἱ βραχυπρόθεσμες καί ἄμεσα ὀρατές σκοπιμότητες πού ἐπιδίωξε νά ἐξυπηρετήσῃ ἡ νέα συνταγματική τάξις.

Ἐν τῷ «συσχετισμός τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων» ὡς ἀναλυ-

1. Γιά τό πρόβλημα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, βλ. Α. ΓΚΡΑΜ-ΣΙ, *Γιά τόν Μακιαβέλη, γιά τήν Πολιτική καί γιά τό σύγχρονο Κράτος*, σελ. 76 ἐπ. καί ἰδίως σελ. 84: «Διαβάζουμε συχνά μέσα στίς ἱστορικές ἀφηγήσεις τή γενική ἔκφραση, «συσχετισμός τῶν δυνάμεων εὐνοϊκός ἢ δυσμενής γιά τούτη ἢ ἐκείνη τήν τάσις». Ἔτσι ἀφηρημένα, ἡ διατύπωση αὐτή δέν ἐξηγεῖ τίποτα ἢ σχεδόν τίποτα, διότι δέν κάνει ἄλλο ἀπό τό νά ἐπαναλαμβάνει τό γεγονός πού πρέπει νά ἐξηγήσουμε, τή μία φορά σάν γεγονός καί τήν ἄλλη σάν νόμο ἀφηρημένο καί σάν ἐξήγηση. Τό θεωρητικό λάθος βρίσκεται λοιπόν στό ὅτι δίνεται ἕνας κανόνας ἔρευνας καί ἐρμηνείας σάν «ἱστορική αἰτία».

τική κατηγορία δέν έρχεται, βέβαια, νά άντικαταστήσει τήν άσφαλιστική δικλείδα κάθε δογματικής προσέγγισης πού άκουγε στό όνομα «άντικειμενικά». 'Επειδή όμως ή διεξοδική άνάλυση του συσχετισμού πού όδήγησε στην παραγωγή του νέου ελληνικού Σύντάγματος υπερβαίνει τά όρια της έρευνάς μας, περιοριζόμαστε αύστηρά στά στοιχειά πού θεωρούμε ως καθοριστικά για τά ειδικά θέματα πού θίγονται.

§ 4. Οί κοινοί τόποι

Ι. Γενική παρατήρηση

'Η άναζήτηση των είδοποιών χαρακτηριστικών του Σύντάγματος του 1975 στη συνταγματική καθιέρωση των μέτρων (άρχων, διαδικασιών και θεσμών) πού συμπεκνώνουν τίς— έδω και πάρα πολλά πλέον χρόνια— έπίκαιρες τάσεις για άνάπτυξη και έξασφάλιση της άποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού² θά ήταν παραπλανητική, γιατί τά χαρακτηριστικά αυτά εί-

2. Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, 'Εκ της γενικής Εισηγήσεως πλειοψηφίας επί του κυβερνητικού σχεδίου Σύντάγματος, ΤοΣ 1975, σελ. 358 έπ. και 458 έπ. Στη σελ. 462 ό εισηγητής της πλειοψηφίας παρατηρεί: «ό καθορισμός των έξουσιών του Προέδρου της Δημοκρατίας συνάπτεται βεβαίως προς τό γενικότερον πρόβλημα της ένισχύσεως της έκτελεστικής έξουσίας εις τήν εποχήν μας, παρουσιάζει όμως και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά άναφερόμενα εις τόν αύτοτελή ή μή χαρακτήρα των άσκουμένων άρμοδιοτήτων». Βλ. επίσης τίς παρατηρήσεις του Γ. ΒΛΑΧΟΥ, *Τό Σύνταγμα της Ελλάδος* (έπίμετρο στό Σύνταγμα της Ελλάδος των Α. ΣΒΩΛΟΥ-Γ. ΒΛΑΧΟΥ), 1979, σ. 25 και ιδίως σημ. 37 μέ τίς εκεί παραπομπές. Τό φαινόμενο της ένίσχυσης της έκτελεστικής έξουσίας άνέλυαν, μέσα βέβαια στις διαφορετικές συγκυρίες εκείνης της εποχής, ήδη οί: JOSEPH-BARTHELEMY, *Le rôle du pouvoir executif dans les républiques modernes*, 1906 (για τήν προπολεμική εποχή) και οί Μ. DENDIAS, *Le renforcement des pouvoirs du chef de l'Etat dans la démocratie Parlementaire*, 1932 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Le chef de l'exécutif*, 1937, Ε. GIRAUD, *La crise de la démocratie et le renforcement du pouvoir exécutif*, 1938, Β. MIRKINE-GUETZEVITCH, *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel*, 1931, Α. ΣΒΩΛΟΣ, *'Η άναθεώρησης του Σύντάγματος*, 1933 (για τήν εποχή του μεσοπολέμου), βλ. και Α. ΤΑΧΟΣ, *Σύγχρονοι τάσεις της άρχής της νομιμότητος εις τό Διοικητικόν Δίκαιον*, 1973, σελ. 51 έπ. Για τήν ένίσχυση της έκτελεστικής έξουσίας στην εποχή μας, βλ. ένδεικτικά Α. ΜΑΘΙΟΤ, *Institutions politiques comparées: Le pouvoir exécutif dans les démocraties d'occident*, χ.χ., σελ. 59 έπ. και ιδίως 73 έπ.

ναι οφθαλμοφανή και κοινά στα συντάγματα των αστικών δημοκρατιών. Έτσι, φυσικά, δεν διευκολύνεται ή διείσδυση στην ιδιαίτερη λογική του πολιτεύματος κατά το Σύνταγμα του 1975. Κι αυτό, γιατί η εξασφάλιση της κρατικής αποτελεσματικότητας διαμέσου της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας είναι μία πολιτική πραγματικότητα πολλαπλά αξιολογήσιμη:

Είναι, δηλαδή, δυνατό να συγκλίνουμε στη διάγνωση των συμπτωμάτων που συνδέονται με την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού με τα πιο πρόσφορα οργανωτικά (συνεπώς και συνταγματικά) μέτρα, ξεκινώντας από διαφορετικές και συχνά αντίφατικές θεωρητικές και αναλυτικές άφετηρίες, π.χ.:

α) Με βάση τις αναλύσεις που έχουν προκύψει από τις διάφορες παραλλαγές της θεωρίας του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, ή αποτελεσματικότητας του κράτους εξασφαλίζεται με την ανάπτυξη αυταρχικών χαρακτηριστικών. Αυτά είναι αναγκαία για την αναδιάρθρωση με «τρόπο δεσποτικό» της διοίκησης, των επιχειρήσεων και των δημόσιων Οργανισμών για την καλύτερη εξυπηρέτηση των στόχων του κράτους³.

β) Η εξελικτική πορεία των προτύπων της αναπτυξιακής ανάλυσης⁴ (ή όποια είτε: α. εξαρτά την εδραίωση και τη λειτουργία

P. M. GAUDEMET, *Le pouvoir exécutif dans les Pays occidentaux*, 1966, σελ. 7 έπ. Ειδικότερα για το Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος που υποβλήθηκε στην «Ε΄ Αναθ. Βουλή», βλ. τις εϋστοχες παρατηρήσεις του Π. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, «Η «ένισχυμένη» εκτελεστική εξουσία πανάκεια ή κίνδυνος για τη δημοκρατία; Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, 1/1975, σελ. 115 έπ. και ίδίως σελ. 126 έπ. Τέλος, βλ. D. TSATSOS, *Die neue Grichische Verfassung*, 1980 σελ. 22 έπ.

3. Για την «όρθοδοξη» αντίληψη του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, Β. ΤΣΕΠΡΑΚΩΦ, *Κρατικομονοπωλιακός Καπιταλισμός*, 1975, σελ. 13 έπ. Επίσης τό βιβλίο των J. FABRE-F. HINCKER-L. SEVE, *Les communistes et l'état*, 1977, σελ. 113-153. Για την κριτική που άσκειται Ε. ΜΑΝΤΕΛ, «Ο ύστερος καπιταλισμός, χ.χ.», σελ. 499 έπ. (ιδίως 501-503 για τό βιβλίο του Β. ΤΣΕΠΡΑΚΩΦ) και 455-477 καθώς και τό συλλογικό έργο των J.-M. VINCENT-J. HIRSCH - M. WIRTH - E. ALVATER - O. YAFFE, *L'état Contemporain et le marxisme*, 1975 (ιδίως την εισαγωγή του J.-M. VINCENT και τις εκεί παραπομπές).

4. Οί βασικότερες αναπτυξιακές προσεγγίσεις είναι: L. W. PYE, *The Concept of Political Development* (στό *Annals of the American*

τῶν πολιτικῶν θεσμῶν ἀπό τό ἐπίπεδο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀπλό παρακολούθημα εἴτε β. ἀναπτύσσει αὐτοτελή κριτήρια μέ τά ὁποῖα εἶναι δυνατή ἡ μέτρηση τοῦ βαθμοῦ πολιτικῆς ἀνάπτυξης, ὅπως εἶναι π.χ. τό μορφωτικό ἐπίπεδο, τό ποσοστό συμμετοχῆς στίς πολιτικές διαδικασίες κ.λπ.) καταλήγει στήν ἀμφισβήτηση τῶν κλασικῶν φιλελεύθερων θεσμῶν γιά τήν ἀνάπτυξη καί τήν ἐξασφάλιση τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ ἀποτελεσματικότητα συνδέεται μέ τήν ὀλοκληρωτική ἀνάπτυξη τῆς ἐξουσίας πού συγκεκριμενοποιεῖται στήν ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί τήν ὑποτίμηση τοῦ κοινοβουλίου⁵.

Academy of Political and Social Science No 358, 1967, σελ. 1-13). ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Aspects of Political Development*, 1966 (ἐλληνική μετάφραση μέ τίτλο: *Στοιχεῖα Πολιτικῆς ἀνάπτυξης*, 1978). Ε. SHILS, *Political Development in the New States*, 1965². G. A. ALMOND-G. B. POWELL, *Comparative Politics. A Developmental Approach*, 1966. Διαφοροποιημένη εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ R. DAHL (μέ βάση τήν ἔννοια τῆς Πολυαρχίας), *Modern Political Analysis*, 1969 (Ἑλληνική μετάφραση μέ τίτλο: *Σύγχρονη Πολιτική Ἀνάλυση*, 1979). Ἐκτεταμένη παρουσίαση τῶν διάφορων παραλλαγῶν τῆς ἀναπτυξιακῆς προσέγγισης στό R.-G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 177 ἐπ., ἰδίως σελ. 336 ἐπ. μέ ἔκτενή ἀναφορά στή διεθνή βιβλιογραφία. Ἀπό τήν εἰδικότερη πλευρά τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καί τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου: Α. HAURIU-J. GICQUEL-P. GELARD, *Droit Constitutionnel*, σελ. 722 ἐπ. γιά τό φαινόμενο τῆς «croissance globale du rounoir». Ἐπίσης, Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 336 ἐπ., 345 ἐπ. Π. ΤΕΡΛΕΞΗΣ, *Οἰκονομία καί Δημοκρατία: Ἡ Κοινωνιολογία τῆς Πολιτικῆς ἀναπτύξεως*, 1973, σελ. 29 ἐπ.

5. Ἀποδίδεται ἔτσι ὁ ὅρος «Parlementarisme rationalisé», ὄχι ὅμως μέ τήν ἔννοια τῆς συνταγματικῆς καθιέρωσης τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ πού ἀνέπτυξε τήν ἐποχή τοῦ μεσοπολέμου ὁ Β. MIRKINE-GUETZEVITCH, *Le regime Parlementaire d'après-guerre* (σ'τά *Mélanges P. Negulesco*, 1935, σελ. 523 ἐπ.). Ἐπίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel*, 1931 καί τίς ἐκεῖ παραπομπές σέ ἄλλα ἔργα του. Τό νόημα τοῦ ὄρου ἔχει πλέον ἀναστραφεῖ. Γιά τή νέα αὐτή ἀντίληψη γιά τόν «Parlementarisme rationalisé» βλ. J.-C. COLLIARD, *Les regimes Parlementaires Contemporains*, 1978, σελ. 278 ἐπ. Α. Η. HAURIU-J. GICQUEL-P. GELARD, *Droit constitutionnel*, σελ. 766 ἐπ. Μ. PRELOT-J. BOULOIS, *Institutions Politiques et droit constitutionnel*, 1972⁶, σελ. 99 ἐπ. Ἐπίσης Μ. DUVERGER, *Institutions Politiques et droit constitutionnel (2. Le Systeme Politique Français)*, 1976¹⁴, σελ. 272.

γ)' Η ανάλυση του κράτους του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού ως στρατηγικού πεδίου και ως συμπύκνωσης ενός συσχετισμού δυνάμεων, συνδέει την ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς του με τη θέση που κατέχει στο κέντρο της παραγωγικής διαδικασίας⁶.

'Από τη λογική αυτή της ενίσχυσης της κρατικής αποτελεσματικότητας μέσα από την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας δέν αφίσταται, βέβαια, και τό Σύνταγμα του 1975.

'Επιπλέον, επειδή τά οργανωτικά πρότυπα μέσα από τά όποια επιχειρείται ή εκπλήρωση του στόχου αυτού είναι περιορισμένα, γεννάται συνήθως τό συνακόλουθο δίλημμα για τό άν ή ενίσχυση αυτή επιδιώχθηκε μέ άξονα τό θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας ή μέ άξονα την Κυβέρνηση (μέ μία παραλλαγή σύμφωνα μέ τό δυτικογερμανικό πρότυπο για τη θέση του Καγκελαρίου που ενδέχεται νά προκύψει από μία πιθανή έρμηνεία του άρθρ. 82 § 2 του Συντάγματος του 1975. Σύμφωνα μέ τη διάταξη αυτή «ό Πρωθυπουργός εξασφαλίζει την ένότητα της κυβερνήσεως και κατευθύνει τίς ενέργειες αυτής...». Βλ. και παρακάτω, § II)⁷. Μέ βάση τη διάζευξη αυτή επιχειρείται συνήθως ένας συνολικός χαρακτηρισμός του πολιτεύματος και κατά συνέπεια ή αξιολόγηση της τρέχουσας συνταγματικής πρακτικής.

'Η σχηματική και γι' αυτό ανεπαρκής αυτή διάζευξη (Πρόεδρος της Δημοκρατίας ή Κυβέρνηση) των όργάνων στά όποια ανατίθεται ή εκπλήρωση του δεδομένου στόχου της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας συγκαλύπτει την ιδιαίτερη λογική του πολιτεύματος που διαγράφεται στο Σύνταγμα του 1975.

'Αντίθετα, ή λογική του πολιτεύματος αποκαλύπτεται από την εξέλιξη της ιδεολογίας των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που επικαθόρισαν τη βούληση του συντακτικού νομοθέτη (παρακάτω, § 5).

II. Παρακαμπτόμενα προβλήματα

'Η αναζήτηση της ιδιαίτερης λογικής του πολιτεύματος στην

6. N. POULANTZAS, *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, 1978, σελ. 223 έπ.

7. Τό πρόβλημα ξαναθίγεται στο μέρος β' μέ την ευκαιρία της αναζήτησης των πόλων του συστήματος των «λειτουργικών ισοδυνάμων».

ἐξέλιξη τῆς ἰδεολογίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐπικαθόρισαν τή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη, ἐπιβάλλει μιὰ σειρά ἀπό ἀφαιρέσεις.

Μέ τόν τρόπο αὐτό παρακάμπτονται —γιά τήν οἰκονομία τῆς ἀνάλυσης— πολλά οὐσιαστικά προβλήματα τά ὁποῖα ὑπονοοῦνται ἢ ἐνσωματώνονται στά ἐπιχειρήματα πού προβάλλονται γιά τήν ὑποστήριξη τῆς ὑπόθεσης ἐργασίας πού προτάχθηκε.

Γιά τήν ἐπισήμανση καί μόνο τῶν προβλημάτων αὐτῶν πρέπει νά σημειωθοῦν τά ἀκόλουθα:

(α) Τά αὐταρχικά στοιχεῖα τοῦ πολιτεύματος

Τά αὐταρχικά στοιχεῖα πού χρωματίζουν τό πολίτευμα —καί πιό συγκεκριμένα ὁ ἐκσυγχρονισμός καί ἡ ἀναδιάρθρωσή τους— ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο εὐρείας συζήτησης⁸.

Στό μέτρο πού ἡ βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη, ὅπως τελικά διαμορφώθηκε ἀπό τό συσχετισμό τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, ἦταν δομικά περιχαρακωμένα στά ὄρια ἑνός αὐταρχικοῦ κράτους, ὁ ἐντοπισμός τῶν αὐταρχικῶν στοιχείων τοῦ πολιτεύματος δέν διευκολύνει τή διεΐσδυση στήν ἰδιαίτερη λογική του.

Πρέπει, δηλαδή, μ' ἄλλη διατύπωση νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ συντακτικός νομοθέτης λειτούργησε στά δεδομένα πλαίσια ἑνός ἀστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ καί σέ ἐπίπεδο πού δέν εἶχε νά κάνει μέ τήν ἀναδιάρθρωση καί μέ τή μεταβολή τῆς φύσης καί τοῦ ρόλου τοῦ κρατικοῦ φαινομένου. Πιό ἀπλά, τό Σύνταγμα τοῦ 1975 δέν ἦταν τό νομικό ἐπιστέγασμα κάποιου κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Ἦταν ἡ νομική διαρρύθμιση τῆς μετάβασης ἀπό

8. Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Ἐπόμνημα γιά ἕνα Σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, 1979, σελ. 167 ἐπ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ διαρρύθμιση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατά τό σχέδιο τοῦ νέου Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 282 ἐπ., ἰδίως σελ. 306-308. Γ. ΒΛΑΧΟΣ, *Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 29. Στόν αὐταρχικό αὐτό χαρακτήρα ἐπιμένει ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομικοπολιτική θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατά τό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος*, ΝοΒ, 1975, σελ. 449. *Ἐπίσης Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ: Γενική εἰσήγηση μειοψηφίας ἐπί τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 209 ἐπ. καί 467 ἐπ., Κ. ΣΗΜΙΤΗΣ, στόν Πρόλογο τοῦ τόμου: ΠΑΣΟΚ, *Σύνταγμα γιά μιὰ Ἑλλάδα Δημοκρατική*, Ἀθήνα, 1975, σελ. 4 καί τό ἄρθρο *Γιά ἕνα Δημοκρατικό Σύνταγμα*, Κομμουνιστική Θεωρία καί Πολιτική, 1/1975, σελ. 17 πού προηγεῖται τοῦ ἀντισχεδίου Συντάγματος τοῦ ΚΚΕ(Ἐσ.)-ΕΔΑ.

τή στρατιωτική δικτατορία στην πολιτική δημοκρατία μ' όλες τις επιρροές της υπάρχουσας τότε πολιτικής συγκυρίας. Τά πλαίσια αυτά λειτούργησαν ως άκραία όρια του συσχετισμού των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων την ιστορική στιγμή της επεξεργασίας του νέου Συντάγματος.

Οι πιθανές μεταβολές στον τρόπο συγκρότησης και άσκησης της κρατικής εξουσίας που μπορούσαν να προέλθουν από το Σύνταγμα ήταν μεταβολές σχετικές με πρόσθετες έγγυθσεις περιοριστικές, αλλά όχι αναιρετικές, αυτού του αυταρχισμού· θά μπορούσαν ακόμη να είναι σχετικές με την παροχή συνταγματικών δυνατοτήτων για την κοινωνικοπολιτική, δηλαδή ιστορική και συνεπώς και συνταγματική άμφισβήτηση του χαρακτήρα αυτού.

Ἡ θεσμοποίηση αὐτῶν τῶν αυταρχικῶν στοιχείων ὁμολογήθηκε ὡς ἐπιδίωξη μιᾶς ἰσχυρῆς καὶ σύγχρονης κρατικῆς ὀργάνωσης⁹. Αὐτοὶ οἱ πιό εὐηχοὶ ὄροι δὲν ἀλλοιώνουν τὴν οὐσία τοῦ πράγματος.

Βέβαια, ἡ ἔννοια «αὐταρχικό» δὲν ἐκφράζει ἐδῶ οὔτε τὴν ἀναιρέση τοῦ φιλελευθερισμοῦ, οὔτε ἓνα εἶδος ἀπαξίας μὲ γνώμονα τίς φιλελεύθερες ἀξίες καὶ τίς ὀργανωτικὲς μορφές μὲ τίς ὁποῖες αὐτές ὑλοποιοῦνται. Ὁ αυταρχισμός, στὴν περίπτωση αὐτή, ἐκφράζει τὸ συνολικό χαρακτήρα τοῦ κρατικοῦ φαινομένου. Ἀποδίδει τὸ σύγχρονο κρατισμό, δηλαδή τὴν ἀκόμα μεγαλύτερη διεύρυνση τῆς δραστηριότητος τοῦ κράτους καὶ ἰδίως τὴν ὀργανικὴ συμμετοχὴ του στὴν παραγωγικὴ διαδικασία. Μὲ ἄλλους ὄρους, ἐκφράζει τὴ φύση καὶ τὸ ρόλο τοῦ σύγχρονου κράτους¹⁰.

9. Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, *Γενικὴ εἰσήγηση*, σελ. 207: «Καί εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνακύπτει τὸ τρίτον ζήτημα, τὸ ὁποῖον δέον νά ἀπασχολῆ σοβαρῶς τὸν συντακτικόν νομοθέτην τῆς σήμερον: ἡ δημιουργία ἐνός ἰσχυροῦ, ἀρτίως ὀργανωμένου καὶ ἀποδοτικῶς λειτουργοῦντος Κράτους... Ὁ ρόλος οὗτος τοῦ Κράτους δὲν συμβαδίζει οὔτε συμβιβάζεται μὲ ἀσθενῆ κρατικὴν ἐξουσίαν». (ὕπογράμμιση δική μας). Ἀνάλογα ἀποσπάσματα ὑπάρχουν σ' ὄλες σχεδόν τίς ὁμιλίες καὶ παρεμβάσεις κυβερνητικῶν στελεχῶν.

10. M. MIAILLE, *L'état du droit*, 1978, σελ. 104-112. Ἐπίσης γιὰ τὸν étatisme autoritaire N. POULANTZAS, *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, σελ. 223 ἑπ. Ἐπίσης τοῦ ἸΔΙΟΥ, *Repères*, 1980, σελ. 26: «*La notion d'étatisme autoritaire cherche a formuler les caractéristiques générales d'une nouvelle phase de l'Etat... cela ne signifie pas que la démocratie Politique ou démo-*

Οι πιθανές μεταβολές, αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε άλλους δρους, θά μπορούσαν να συντείνουν στη διεύρυνση τής ιστορικής προοπτικής του Συντάγματος, όχι ως ένοποιημένου συστήματος ρυθμίσεων, αλλά ως πεδίου συγκρούσεων¹¹ ή μάλλον ως νομικά άρθρωμένους κώδικα τών συγκρούσεων στό κρατικό πεδίο. Τά αυταρχικά στοιχεία του πολιτεύματος έντοπίζονται βέβαια, στίς επιμέρους διατάξεις του. 'Η καταγραφή όμως αυτή δέν πρέπει να γίνεται μέ τρόπο σχηματικό και άσπασματικό, αλλά να συνδέεται μέ τή φύση του σύγχρονου κράτους και τή λογική του πολιτεύματος. Τά στοιχεία αυτά μπορούν να καταταγούν σέ τρεις μεγάλες κατηγορίες. 'Η πρώτη περιλαμβάνει τούς περιορισμούς τών άτομικων ελευθεριών, ιδίως μέ τή μορφή τής «έπιφύλαξης του νόμου» (π.χ. άρθρ. 5 § 4, 11 § 2, 19, 23 § 2, 29 § 3). 'Η δεύτερη περιλαμβάνει μερικές από τίς πιό βασικές άρμοδιότητες του Πρόεδρου τής Δημοκρατίας όπως, για παράδειγμα, είναι ή διάλυση τής Βουλής (άρθρ. 41), ή παύση τής Κυβέρνησης (άρθρ. 38), ή άναπομπή ψηφισθέντος νομοσχεδίου (άρθρ. 42), ή έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου (άρθρ. 44 § 1) και βέβαια ή εφαρμογή του άρθρου 48 και ή έπιβολή «Προεδρικής δικτατορίας». 'Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει μερικές πολύ βασικές για τόν οικονομικό ρόλο του Κράτους διατάξεις, όπως π.χ. ή προστασία τών κεφαλαίων έξωτερικού (άρθρ. 107)¹².

'Επιπλέον, ή συζήτηση γύρω από τά αυταρχικά χαρακτηριστι-

cratie représentative soit en train de disparaître. Cet étatism autoritaire peut prendre des formes très différentes: néo-liberales comme en France, ou plus autoritaires comme en Allemagne. 'Ανάμεσα μάλιστα στ' άλλα βασικά χαρακτηριστικά του étatism autoritaire καταγράφονται, σελ. 133-134: «1) La concentration prodigieuse du Pouvoir dans l'exécutif aux dépens de la représentation «populaire» Parlementaire; 2) La Confusion organique des trois pouvoirs (exécutif, législatif, judiciaire) dont la separation, toujours plutôt fantasmatique d' ailleurs, constituait la base idéologique de l' Etat bourgeois; 3) le rythme accéléré de restriction des libertés politiques traditionnelles du citoyen face à l'arbitraire étatique». Κατά τόν τρόπο αυτό γίνεται περισσότερο άποτελεσματικός ό συναιρετικός και διαχειριστικός ρόλος του Κράτους βλ. ιδίως σελ. 122-124 και 129 έπ.

11. Για τό Σύνταγμα ως πεδίο σύγκρουσης βλ. τώρα πλέον, Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο I*, σελ. 64, έπ. και Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εισηγήσεις*, σελ. 31-32.

12. Βλ. σχετικά Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Άτομικές ελευθερίες α*, 1979² σελ. 55 έπ. και Δ.Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εισηγήσεις*, σελ. 214 έπ.

κά του πολιτεύματος στάθηκε ιδίως στό ἔσχατο σημεῖο τους, δηλαδή στή δυνατότητα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας νά θέτει σέ ἰσχύ τό νόμο «περί καταστάσεως πολιορκίας», σύμφωνα μέ τή διάταξη τοῦ ἄρθρου 48 τοῦ Συντάγματος. Ἡ κριτική πού ἀσκήθηκε ἦταν ιδιαίτερα καταλυτική. Ὑποστηρίχθηκε, λοιπόν, μέ ἀφορμή τήν κριτική στό ἄρθρο 48 πώς τό Σύνταγμα προβλέπει, ὄχι μόνο (ἢ ὄχι τόσο) τήν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης, ὅσο τήν πολιτική ἀξιοποίηση ἢ καί τήν πρόκληση ἀκόμη τῆς κρίσης¹². Στήν περίπτωση αὐτή πρόκειται γιά μία κρίση ἢ ὁποία προέρχεται «ἐνεκεν ἐξωτερικῶν», ἀλλά ιδίως «ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων» καί καταλήγει στόν περιορισμό τῶν δικαιοκρατικῶν βασικά ἐγγυήσεων.

Δέν προσέχθηκε ἐξίσου καί τό γεγονός, πώς τό Σύνταγμα ἐπιδιώκει τήν ἐνσωμάτωση τῆς κρίσης καί τή χρήση της ὡς καθημερινοῦ στοιχείου τοῦ πολιτεύματος. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή δέν πρόκειται γιά μία κρίση νομιμότητας, ἀλλά βασικά γιά μία διαρκή κρίση οἰκονομικῆς διαχείρισης. Δηλαδή, ὁ αὐταρχικός χαρακτήρας τοῦ πολιτεύματος δέν ἐξυπηρετεῖ καταβάση τήν ἄμυνα ἀπό ἓνα ὑποτιθέμενο «ἐσωτερικό ἐχθρό», οὔτε ἀπό ἓνα πιθανολογούμενο ἐξωτερικό κίνδυνο. Εἶναι τό ἀναγκαῖο θεσμικό ὑπόβαθρο γιά τό ρόλο τοῦ κράτους μέσα στίς σημερινές οἰκονομικές καί κοινωνικές συνθήκες, ιδίως ὡς παράγοντα συναίρεσης ἀντιθέσεων μεταξύ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού συμμετέχουν στήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας καί ὡς βασικοῦ φορέα τῆς διαχείρισης τῆς οἰκονομίας (βλ. καί παραπάνω, ὑποσ. 10)^{12α}.

12. Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Ἡ διαρρύθμιση*, σελ. 304-306. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομικοπολιτική θέση*, σελ. 461 ἐπ. καί ιδίως ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀτομικές Ἐλευθερίες α'*, 1979², σελ. 89 ἐπ. Ἐπίσης τήν εἰδική μελέτη τοῦ Ν. ΡΩΤΗ, *Στρατιωτικός Νόμος καί Δημοκρατία*, ΤοΣ, 1976, σελ. 1 ἐπ. ιδίως σελ. 40-41. Ἀκόμη Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας στό Νέο Πολίτευμα*, 1978, σελ. 169-171 καί Π. ΒΥΘΟΥΛΚΑΣ, *Συμβολή εἰς τήν ἀνάλυση τῶν ἄρθρων 44 καί 48 τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος ἐν συγκρίσει πρός τὰς ἀντιστοιχοῦς διατάξεις τοῦ γαλλικοῦ καί γερμανικοῦ Συντάγματος*, Ε.Δ.Δ., 1977, σελ. 365 ἐπ. καί 1978 σελ. 28 ἐπ. Γιά μία συγκριτική παρουσίαση ἀντίστοιχων διατάξεων ἄλλων Συνταγμάτων βλ. ἐνδεικτικά: Ο. ΕCΑΡΡΕ, *Tableau comparé des Systèmes d'exceptions*, στό εἰδικό ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ Pouvoirs, 10/1979 (Les Pouvoirs de Crise), σελ. 115 ἐπ.

12^α. Βλ. σχετικά τίς ιδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες, γιά τά θέματα πού ἐξετάζουμε, παρατηρήσεις τοῦ Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Ἡ κρίση τῶν θεσμῶν τῆς*

Ἡ ἐπιδίωξη αὐτὴ διαφαίνεται τόσο στὴν ἰδεολογία τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, ὅσο καὶ σέ συγκεκριμένες συνταγματικές ρυθμίσεις (παρακάτω, § 5).

(β) Τὰ νέα γραφειοκρατικά πρότυπα

Μία πλειάδα καίριων προβλημάτων συνδέονται μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν σύγχρονων πολιτευμάτων πρὸς ὀρισμένα ἐκσυγχρονισμένα καὶ διευρυμένα γραφειοκρατικά πρότυπα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναπτυχθεῖ διάφορες θεωρητικές παραλλαγές. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, γίνεται λόγος γιὰ «τεχνοδημοκρατία» ἢ γιὰ «ὀργανοδημοκρατία» γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ τὸ φαινόμενο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν κλασικῶν μορφῶν τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας. Σύμφωνα μὲ τὸ μετασχηματισμὸ αὐτό, τὸ πολιτικὸ κέντρο βάρους μετακινεῖται ἀπὸ τὰ παραδοσιακά —συνταγματικά κατοχυρωμένα— ὄργανα σέ ἐξειδικευμένες καὶ διασυνδεδεμένες ὁμάδες ἐξοπλισμένες μὲ ἐξειδικευμένη ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ γνώση, πού εἶναι ἀναγκαῖα τόσο γιὰ τὴ διαχείριση ἐπιμέρους οἰκονομικῶν μονάδων, ὅσο καὶ γιὰ τὴ συνολικὴ διεύθυνση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

Στόχος ὄλων αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν παραλλαγῶν εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ ρόλου τοῦ σύγχρονου κράτους. Κοινὸς παρονομαστής τους εἶναι ἀπὸ τὴ μιά, ἡ μεταβολὴ στὴ σύνθεση τῆς διευθυντικῆς ὀλιγαρχίας στὴν ὁποία μετέχουν πλέον πρωταγωνιστικά τὰ

φιλελεύθερης δημοκρατίας καὶ τὸ Σύνταγμα, Σύγχρονα Θέματα, 8/1980, σελ. 20 ἐπ. καὶ ἰδίως 31 ἐπ. Στὴ σελ. 35 ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ παρατηρεῖ: «Μέτις διατάξεις αὐτές (ἐκτεταμένες προεδρικές ἀρμοδιότητες καὶ «ἀμυντικές» γενικὲς ρῆτρες) ὀλοκληρώνεται ἡ ἐνσωμάτωση τῆς κρίσης τῶν θεσμῶν στὶς ρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος. Ἄκόμη περισσότερο: ἡ κρίση γίνεται συστατικὸ καὶ συνεκτικὸ στοιχεῖο του. Οἱ ρυθμίσεις ἰδίως τοῦ ἄρθρου 48 παρέχουν στοὺς κυβερνῶντες τὴ δυνατότητα ὄχι μόνο νὰ ἀντιμετωπίσουν μία ὄξυνση τῆς κρίσης, ἀλλὰ καὶ ἐνδεχομένως νὰ τὴν προκαλέσουν, σέ στιγμὴ πού θὰ τοὺς συνέφερε ἢ πάντως νὰ ἐπωφεληθοῦν αὐτῆς σὸ βαθμὸ πού ἡ συγκεκριμένη συγκυρία θὰ τὸ ἐπέτρεπε.» Ἔτσι ὅμως πρέπει ἡ θεωρία περὶ «ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ», πού μὲ ἐνάργεια ἀναπτύσσεται στὶς ἴδιες σελίδες νὰ σχετικοποιηθεῖ ἢ μᾶλλον νὰ μετασχηματιστεῖ. Ὁ «ἐσωτερικὸς ἐχθρὸς» δέν εἶναι πλέον τόσο (ἢ μόνον) ὁ ἀντίπαλος τῶν φιλελεύθερων δημοκρατικῶν θεσμῶν, ὅπως τοὺς ἐννοεῖ τὸ σύμπλεγμα ἐξουσίας, ὅσο (ἢ καὶ) ὁ πολιτικὸς ἀντίπαλος πού εἶναι ἀνίκανος ἢ ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ἰδίως ἐξαιτίας τῶν ἰδεολογικοπολιτικῶν στόχων πού ἐπαγγέλλεται (π.χ. κοινωνικὸς μετασχηματισμός).

στελέχη τῶν ἐπιχειρήσεων καί τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί ἀπό τήν ἄλλη, ἡ σημασία τῶν μεγάλων ὀργανώσεων σ' ὄλα τά ἐπίπεδα οικονομικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς δραστηριότητος (π.χ. ἐπιχειρήσεις, διοίκηση, κόμματα κλπ.). Τό κριτήριό γιά τή συμμετοχή σ' αὐτά τά κέντρα ἐξουσίας δέν εἶναι οἱ προβλεπόμενες συνταγματικές διαδικασίες, ἀλλά ἡ ἐξειδικευμένη γνώση πού συμπλέκεται μέ τήν ἐκπροσώπηση οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν συμφερόντων. "Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, ἡ ἀποδοχή ἐνός παρόμοιου ἀναλυτικοῦ σχήματος ὀδηγεῖ σέ μιά ὑποβάθμιση τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, στό μέτρο πού τά πραγματικά κέντρα πολιτικῆς ἐξουσίας βρίσκονται ἄλλοῦ. Αὐτό θά σήμαινε πῶς οἱ ἐπιμέρους διαρρυθμίσεις (π.χ. ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Κυβέρνησης) εἶναι χωρίς (μεγάλη) σημασία¹³.

Στή βάση τῶν ἀπόψεων αὐτῶν βρίσκεται ἡ παλιά διαστολή ἀνάμεσα στή διοικητική λειτουργία πού εἶναι πολιτικά οὐδέτερη καί ἀνεύθυνη, ἐπιφορτισμένη μόνο μέ τήν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων καί στήν κυβερνητική λειτουργία. Ἡ διαστολή αὐτή πού εἶχε προκύψει μέσα ἀπό τίς κλασικές ἀναζητήσεις γιά τή διάκριση τῶν ἐξουσιῶν¹⁴ ἐπανεπικαιροποιεῖται. Κατά τόν τρόπο ὅμως αὐτό ὀδηγούμαστε σέ μιά ἀποπολιτικοποίηση τῶν σχετικῶν προβλημάτων. Ἀντίθετα, ὁ τόνισμός τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (συνεπῶς καί ἡ ὑπογράμμιση τῆς σημασίας πού ἔχει ἡ δομή τῆς) ἀποτελεῖ στοιχειώδη πρόνοια γιά τήν ὀμαλή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος.

Τά φαινόμενα αὐτά ἰσχύουν, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, καί γιά τήν Ἑλλάδα, στό βαθμό πού οἱ παρόμοιες ἀνάγκες διαχείρισης τῶν ἐπιμέρους οἰκονομικῶν μονάδων καί τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ συνολικά ὀδηγοῦν στήν ὕφανση ἐνός παρόμοιου πλέγματος.

13. Τίς ἀπόψεις αὐτές παρουσιάζει ὁ R.-G. SCHWARTZENBERG: *Sociologie Politique*, σελ. 338-339, 342 ἐπ. Ἐπίσης, ὁ M. DUVERGER, *Janus, les deux faces de l'occident*, 1972 (καί ἑλληνική μετάφραση, Ὁ Ἴανός, τό διπλό πρόσωπο τῆς Δύσης, 1975, σελ. 149 ἐπ.) ἀναπτύσσει τήν ἄποψη του γιά τήν «τεχνοδημοκρατία». Ἐπίσης, M. CROZIER, *La société bloquée*, 1970, ἰδίως σελ. 43-46. Κριτική τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ἀπό τόν M. MIAILLE, *L'Etat du droit*, σελ. 105.

14. Βλ. παρουσίαση τῆς διάκρισης αὐτῆς μέ τήν ἐκεῖ βιβλιογραφία ἀπό τόν A. ΜΑΝΕΣΗ, Ἐγγυήσεις II, σελ. 360-361 (βλ. παραπάνω, Εἰσαγωγή ὕποσ. 10).

τος εξειδικευμένης γνώσης και οικονομικῶν και πολιτικῶν συμπερόντων. Πρέπει ὅμως, ἀξιολογούμενα πολιτικά, νά μή θεωροῦνται ὡς λόγοι πού αἴρουν τήν εὐθύνη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού ἐκφράζονται μέσα στούς κρατικούς μηχανισμούς, ἀλλά ὡς ὀργανωτικές ἐκφάνσεις τοῦ σύγχρονου ἀστικῶν κράτους, κοινωνικοπολιτικά και ἰδεολογικά προσδιορισμένες.

(γ) Γιά τίς νέες μορφές ἄμεσης δημοκρατίας

Ἡ προσπάθεια νά φωτιστεῖ ἡ ἰδιαίτερη λογική τοῦ πολιτεύματος, ὅπως ἐκφράζεται στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας παρακάμπτει τόν προβληματισμό γιά τήν ἱστορική ἀναίρεση τῶν ὀργανωτικῶν μορφῶν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας (Κοινοβουλευτικό σύστημα - Προεδρικό σύστημα - σύστημα Κυβερνώσης Βουλῆς) μέ τήν ἐμφάνιση «νέων μορφῶν ἄμεσης δημοκρατίας»¹⁵.

Ἡ ἱστορική αὐτή ἀναίρεση προκύπτει ἀπό τή λειτουργία τοῦ κομματικοῦ συστήματος στίς σύγχρονες ἀστικές δημοκρατίες¹⁶ και πιά συγκεκριμένα, ἀπό τό φαινόμενο τῆς προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας¹⁷ (τόσο μέ τήν ἔννοια τῆς συγκέντρωσης ἐξουσίας σέ ἀτομικά ὄργανα, ὅσο και μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξατομίκευσης τοῦ πολιτικοῦ και ἰδίως τοῦ προεκλογικοῦ ἀγῶνα πού προσλαμβάνει ἔτσι τή μορφή πολιτικῆς μονομαχίας) και ἀπό τήν ἐμφάνιση «πολυσυλλεκτικῶν»¹⁸ πολιτικῶν κομμάτων πού στο-

15. M. DUVERGER, *Institutions Politiques I*, σελ. 90-91. A. HAURIUOJ. GICQUEL-P. GELARD, *Droit constitutionnel*, σελ. 716 ἐπ.

16. Βλ. ἐνδεικτικά, M. DUVERGER, *Les partis Politiques*, 1976⁹, σελ. 237 ἐπ. J. BLONDEL, *Party systems and Pattern of Government in Western Democracies*, *Revue Canadienne de Science politique*, 1968, σελ. 183 ἐπ. (στό J. CHARLOT, *Les Partis Politiques*, 1971, σελ. 229 ἐπ. βλ. και παρακάτω, μέρος β', ὑποσ. 36).

17. Γιά τό φαινόμενο τῆς «προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας» τό πολύ γνωστό συλλογικό ἔργο: L. HAMON-A. MABILEAU (διευθ.), *La Personnalisation du Pouvoir*, 1964, ἰδίως σελ. 331 ἐπ. και εἰδικότερα σελ. 423 ἐπ. Ἐπίσης τό πιά σύγχρονο ἔργο τοῦ R.-G. SCHWARTZENBERG, *L'état spectacle*, 1977, σελ. 7-15.

18. Ἀναφερόμαστε στό φαινόμενο τοῦ «catch-all party» ἢ «parti attrape-tout». O. KIRCHHEIMER, *The transformation of western European Party systems* (στό T. LAPALOMBARA-M. WEINER (διευθ.), *Political*

χεύουν στη συγκέντρωση της μεγαλύτερης δυνατής εκλογικής πελατείας με κριτήρια όχι την ταξική θέση ή την ιδεολογική τοποθέτηση, αλλά τις ανάγκες της εκλογικής αγοράς μέσα από μία διαδικασία πολιτικού «μάρκετινγκ»¹⁹. Σύμφωνα με τό σκεπτικό αυτό ο προβληματισμός γύρω από τις διακρίσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι περιττός, εφόσον στά πλαίσια όποιασδήποτε μορφής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ο πραγματικός φορέας της εξουσίας (Πρόεδρος της Δημοκρατίας στά προεδρικά πολιτεύματα ή ισχυρός Πρωθυπουργός στά κοινοβουλευτικά) αναδεικνύεται ουσιαστικά άμεσα από τό λαό.

Τό φαινόμενο όμως αυτό, στό βαθμό πού συμπροσδιορίζει τή μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων στά πλαίσια της έκτελεστικής εξουσίας, μπορεί νά αποκαλύψει πολλές από τις διαστάσεις του Συντάγματος του 1975.

§ 5. Ίδεολογική συνέχεια καί ιδεολογικός αναπροσανατολισμός

Ή αναζήτηση της ιδιαίτερης λογικής του πολιτεύματος στην εξέλιξη καί στον αναπροσανατολισμό της κυρίαρχης ιδεολογίας, συνεπώς καί στίς ιδεολογικές επιλογές του συντακτικού νομοθέτη, έχει τήν εξής δικαιολογία:

Τό επίπεδο της ιδεολογίας είναι τό πλέον όρατό επίπεδο καταγραφής, διαμόρφωσης καί μετασχηματισμού σέ συνταγματική ρύθμιση του συσχετισμού δυνάμεων πού επικαθόρισε τή συντακτική βούληση.

Δημιουργείται, φυσικά, έτσι ο κίνδυνος μιās υπερτίμησης καί ενός υπερτονισμού της σημασίας της ιδεολογίας, δηλαδή ο κίνδυνος ενός ιδεολογισμού. Θεωρούμε τόν κίνδυνο όμως αυτό προτιμότερο από τήν επιμονή στην ένδοσκοπική ανάλυση των συνταγματικών κανόνων, δηλαδή από τόν κίνδυνο του νομικι-

Parties and Political Development, 1966, σελ. 184-188). J. CHARLOT, *Le Phénomène gaulliste*, 1970, σελ. 63-66. Ήπίσης, παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης του ρόλου των κομμάτων από τόν R.-G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 513 έπ. Βλ. ακόμη Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 307.

19. Αντί άλλων, βλ. D. DAVID—J.-M. QUINTRIC—H.-CH. SCHROEDER, *Le Marketing Politique*, Paris, 1978, σελ. 102 έπ. γιά τις συνέπειες του εκλογικού marketing καί τις σχέσεις του μέ τήν ιδεολογία.

σμοῦ, ἢ ἀπό τήν ἀναγωγή ὅλων τῶν φαινομένων σέ κάποια καθαρὰ οἰκονομικά αἷτια, δηλαδή ἀπό τόν κίνδυνο τοῦ οἰκονομισμού. Βέβαια, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Συντάγματος συντίθεται ἀπό πολλά ἄλλα στοιχεῖα πού μέ διαφορετική ἀφαιρετική διαδικασία ἐνδέχεται νά θεωρηθοῦν ὡς σημαντικότεροι ἄξονες ἔρευνας. Ἡ συνεχῆς ἀναφορά στήν ἰδεολογική συνέχεια καί τόν ἰδεολογικό ἀναπροσανατολισμό τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη γιά τήν ἀναζήτηση τῆς λογικῆς τοῦ πολιτεύματος, προϋποθέτει μιά ἐλάχιστη συμφωνία πάνω στό ἐννοιολογικό περιεχόμενο τῆς ἰδεολογίας γενικά καί τῆς ἰδεολογίας τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη πιά εἰδικά. "Ἐτσι, μπορούμε νά δεχθοῦμε συμβατικά ὅτι ἰδεολογία εἶναι ἕνα σύστημα ἰδεῶν ἢ, μ' ἄλλα λόγια, ἕνα σύστημα προκαταλήψεων καί «αὐτονοήτων» πού παρουσιάζουν μιά ὀρισμένη ἐκδοχή γιά μιά πραγματική κατάσταση, ἀναμορφώνοντας ἢ παραμορφώνοντάς την μέσα ἀπό μιά σειρά συγκαλύψεων ἢ ἀφαιρέσεων. Συνεπῶς, ἰδεολογία τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη εἶναι ἡ συστηματική συνάρθρωση τῶν ἀντιλήψεων του (καταβάση, δηλαδή, τῶν ἀντιλήψεων τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐπικαθόρισαν τή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη) γιά τή φύση καί τό ρόλο τοῦ κράτους, τόν τρόπο συγκρότησης καί ἄσκησης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, στό μέτρο πού οἱ ἀντιλήψεις αὐτές ἐπιχειροῦν νά συγκαλύψουν τίς πραγματικές πολιτικές του προθέσεις, τίς ὁποῖες ὅμως ἐμφανίζουν ταυτόχρονα καί μέ τρόπο ἀνάγλυφο καί συχνά πανηγυρικό²⁰.

Ἡ πρώτη συγκροτημένη ἐμφάνιση ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ἐπιλογῶν πού συγκαθόρισαν πολλά χρόνια ἀργότερα τή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη τοῦ 1975, ἔγινε μέ τήν πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 πού ὑποβλήθηκε τό 1963 (παρακάτω, I).

Τά δικτατορικά «συνταγματικά κείμενα» παρέχουν πολύτιμο «πειραματικό» ὕλικό γιά τίς ἀκραῖες συνέπειες μίας τέτοιας ἀντίληψης γιά τή φύση καί τό ρόλο τοῦ κράτους, τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος καί τίς ρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος (παρακάτω, II).

20. Λ. ΑΛΤΟΥΣΕΡ, *Θέσεις*, 1977, σελ. 96 ἐπ. (ἐλληνική μτφρ. τοῦ Positions, 1976). Ρ. ΑΝΣΑΡΤ, *Idéologies, conflits et Pouvoir*, 1977, ἰδίως τό Κεφάλαιο III σελ. 75 ἐπ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Les idéologies Politiques*, 1974, σελ. 102 ἐπ. Ἐπίσης, F. ΔΥΜΟΝΤ, *Les ideologies*, 1974, σελ. 78-80 καί 87-90 καί ἰδίως τίς παρατηρήσεις τοῦ Ο. ΡΕΒΟΥΛ, *Langage et ideologie*, 1980, σελ. 15-31, 46-51 καί 70-81.

Ξεκινώντας από την αναζήτηση αυτών των ιδεολογικών καταβολών θα προσεγγίσουμε τό Σύνταγμα του 1975 με κριτήρια τη μεθοδευμένη ιδεολογική ανασυγκρότηση και τόν αναγκαίο ιδεολογικό αναπροσανατολισμό που επιχείρησαν οι κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις που κατηύθυναν σε τελική ανάλυση τη συντακτική βούληση.

Στήν αποκατάσταση της συνέχειας αυτής της ιδεολογικής ανασυγκρότησης πολύ σημαντικό ρόλο έπαιξε ή διαδικασία επεξεργασίας του Συντάγματος του 1975 (παρακάτω, II).

I. 'Η αναπτυξιακή λογική και ή λειτουργία των θεσμών

'Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας, όχι τόσο ως στόχος οικονομικής πολιτικής, όσο ως άξονας ιδεολογικής αναφοράς, καθώς και ή ήθελημένη ένταξη στα πολιτικά πρότυπα που έξυπηρετούν τό στόχο αυτό, αρχίζει νά παίρνει από τίς αρχές της δεκαετίας του 1960 τή μορφή ενός συνδρόμου που έκδηλώνεται μέ κάθε ευκαιρία.

Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στό πρόβλημα της λειτουργίας του πολιτεύματος και των αναγκαίων συνταγματικών μεταβολών:

(α) Οί έκτιμήσεις του 1963

'Η πρόταση «περί αναθεώρησης μή θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος» που υπέβαλε στίς 21.2.1963²¹ τό κόμμα της Ε.Ρ.Ε.

21. Μέ τήν πρόταση αναθεώρησης του 1963 (τή γνωστή ως προσπάθεια για μία «βαθεία τομή») ασχολούνται σε έκταση (από διαφορετική, βέβαια, σκοπιά ή καθεμιά) δύο πρόσφατες διδακτορικές διατριβές: Ν. ALIVIZATOS, *Les institutions politiques de la Grèce à travers les crises 1922-1974*, 1979, σελ. 171 έπ. και Α. PANTELIS, *Les grands problèmes de la nouvelle Constitution hellénique*, 1979, σελ. 67 έπ. Στή μελέτη μας έντοπίζονται μόνο τά σημεία που βοηθοῦν τήν ανάπτυξη της υπόθεσης εργασίας και δέν κομίζεται πληροφοριακό υλικό που είναι προσιτό από πολλές άλλες πηγές στον αναγνώστη. 'Επίσης, βλ. Ε. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ, *Οί προτάσεις αναθεώρησης των 'Ελληνικών Συνταγμάτων (1864-1967)*, Ε.Ε.Ν., 1974, σελ. 834 έπ. (μέ παράρτημα που περιλαμβάνει όλες τίς προτάσεις αναθεώρησης που έχουν υποβληθεί), και Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *'Η συνταγματική εξέλιξη μετά τήν θέσιν εν Ισχύί του Ισχύοντος Συντάγματος μέχρι του θανάτου του Βασιλέως Παύλου (1952-64)*, Ε.Ε.Ν., 1966, σ. 8 έπ.

διά τῶν Ὑπουργῶν-Βουλευτῶν του, εἶναι ἀποκαλυπτική γιά πολλοὺς λόγους, παρά τό γεγονός πῶς δέν ὑλοποιήθηκε. Ἐποδίδει ἀνάγλυφα τήν προσπάθεια ἰδεολογικοῦ ἀναπροσανατολισμοῦ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐπιδίωξαν τήν ἀναθεώρηση καί οἱ ὁποῖες στήν ἱστορική τους συνέχεια προσδιόρισαν τή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη τοῦ 1975.

Ἐ βασικός στόχος τῆς πρότασης τοῦ 1963, ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας γιά τήν ἐξασφάλιση «μεῖζονος» ἀποτελεσματικότητος τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν, στηρίχτηκε σέ μία ἐπιχειρηματολογία μέ πολλαπλή βάση.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτή, ὅπως διαγράφεται στήν εἰσηγητική ἔκθεση²², διατρέχεται ἀπό τρεῖς ἄξονες: α) τό στόχο τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης, β) τόν κομμουνιστικό κίνδυνο καί γ) τήν ἰδιαίτερη ψυχολογία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐτσι τό σκεπτικό αὐτό κατατείνει στήν ἀπόδειξη τῆς ἀνεπάρκειας καί τοῦ ἀρνητικοῦ ρόλου τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ὅπως μορφοποιεῖται στό Σύνταγμα τοῦ 1952 καί ὅπως λειτούργησε στήν πράξη.

Αὐτό πού κομίζει ἡ πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ 1963 δέν εἶναι ἡ παράθεση τριῶν ὁμάδων ἐπιχειρημάτων πού λειτουργοῦν συμπληρωματικά. Αὐτό, ἄλλωστε, εἶναι ὀφθαλμοφανές καί ἡ συνάρθρωση αὐτῶν τῶν τριῶν «θεματικῶν» ὄχι μόνο δέν συγκαλύφθηκε, ἀλλά καί διατυμπανίσθηκε ὡς *ratio* τῆς προτεινόμενης συνταγματικῆς ἀναθεώρησης.

Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀνάλυσή μας στοιχεῖο συνίσταται στόν ἐπιχειρούμενο ἀναπροσανατολισμό ὁ ὁποῖος ἀρχίζει νά συντελεῖται μέ

22. Στήν «Πρόταση περί ἀναθεωρήσεως τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος» (στό «Εἰδική Ἐπιτροπή ἀναθεωρήσεως μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος σχηματισθεῖσα τήν 5ῃ Μαρτίου 1963», Βουλῆ τῶν Ἑλλήνων, 6ῃ περίοδος, 2α Σύνοδος. Ἀθῆναι, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου) σελ. 5, σημειώνονται ἀντίστοιχα τά ἑξῆς: (α) «Διότι ἡ ταχεία μετάβασις ἀπό τῆς ὑποαναπτύξεως..., εἰς τήν ἀνάπτυξιν, ..., ἐπιβάλλει, κατ' ἀπαράβατον κανόνα, μέτρα ριζοσπαστικά καί δυσχερῶς συμβιβασόμενα πρὸς τάς ὑπὸ τοῦ Πολιτεύματος προδιαγραφόμενας νομοθετικές καί διοικητικές διαδικασίας». (β) «Ἐκ παραλλήλου ὁμως δέν πρέπει νά παραβλέπεται, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς κομμουνιστικῆς ἀπειλῆς συντελεῖ συγχρόνως εἰς τήν δημιουργίαν καί τήν ἀνάπτυξιν ἀντιρρόπων δυνάμεων...». (γ) «Ἐξ ἄλλου, παλαιαί κακαί ἔξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τήν ρίζαν αὐτῶν εἰς τήν ψυχολογίαν τοῦ λαοῦ μας καί εἰς τήν ἔλλειψιν τῆς ἀπαιτουμένης πολιτικῆς ἀγωγῆς...».

τή μετακίνηση του κεντρικού άξονα της Εισηγητικής έκθεσης από την αντιμετώπιση του «έσωτερικού έχθρου» στην επιδίωξη της ολοκλήρωσης της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.

Βέβαια, στά πλαίσια εκείνης της πολιτικής συγκυρίας (κατάλοιπα διεθνούς ψυχροπολεμικού κλίματος, ισχύς των μέτρων καταστολής που ακολούθησαν την περίοδο 1946-49, συγκρότηση και άνοδος της «Ένώσεως Κέντρου») ήταν άσύμφορη, αλλά και ιδεολογικά αδύνατη για τίς κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις, που έκφραζόμενες μέσω του κόμματος της Ε.Ρ.Ε. επιδίωξαν την αναθεώρηση, ή εγκατάλειψη ή ή ύποτιμηση της αναφοράς στη διαρκή άπειλή του κομμουνισμού. Κι αυτό για δύο βασικά λόγους: Πρώτο, γιατί θά εγκατέλειπαν έτσι μία δοκιμασμένη ιδεολογική κατασκευή συνυφασμένη μ' ένα όλοκληρο πλέγμα μέτρων καταστολής· και δεύτερο, γιατί μία τέτοια μεταβολή δέν μπορούσε νά γίνει δεκτή από τό σύνολο αυτών των δυνάμεων. Έπιπλέον, ή αναφορά στην ιδιαίτερη ψυχολογία του ελληνικού λαού είναι μία συνηθισμένη προσθήκη που σ' ένα σκεπτικό συνταγματικής ρύθμισης διευκολύνει την άναγωγή σέ ξένα «ψυχραιμότερα», και γι' αυτό άρτιότερα, πρότυπα.

Έ σημασία του ιδεολογικού άναπροσανατολισμού που γίνεται έκδηλη μέ την πρόταση αναθεώρησης του 1963 πρέπει νά αναζητηθεί στίς νέες σκοπιμότητες που επρόκειτο νά έξυπηρετήσουν οί νέες συνταγματικές ρυθμίσεις, στό βαθμό που συντελούσαν στην ένίσχυση της έκτελεστικής έξουσίας:

Τό ισχυρό κράτος που μορφοποιεί ή συνταγματική πραγματικότητα της περιόδου που προηγείται του 1963 δικαιώνεται επικαλούμενο την αντιμετώπιση του «έσωτερικού έχθρου». Έτσι όμως διαμορφώνεται μία «έξωτερική» κρίση, δηλαδή μία κρίση που «κεΐται» έξω από τά όρια της νομιμότητας, γιατί ή νομιμότητα όριοθετείται σέ σχέση μέ τόν «έσωτερικό έχθρο». Πρόκειται για μία κρίση «χρόνια», βέβαια, αλλά και «έκτακτη».

Μέ την προβολή του στόχου της οικονομικής ανάπτυξης τό ισχυρό κράτος —δηλαδή ή άποτελεσματική πολιτική έξουσία όπως άσκειται από μία ένισχυμένη έκτελεστική έξουσία— μεταβάλλει την τελεολογία του. *Έ κρίση από «έξωτερική» μετατρέπεται σέ έσωτερική και μόνιμη πιθανότητα άποτυχίας μίας «διαχειριστικής » μεθόδευσης για την έξυπνήρηση της οικονομικής ανάπτυξης.*

Έ πιθανότητα όμως μίας άνοικτης και όρατης κρίσης, είναι

αυτή καθ' εαυτήν έρπουσα κρίση πού διατηρείται, αναπαράγεται και υπόκειται σε χειρισμούς οι όποιοι προσδιορίζουν τά συνταγματικά πλαίσια²³. 'Ο ίδιος, άλλωστε, στόχος έξυπηρετείται και μέ τήν επίκληση τής πρωτοτυπίας του έλληνικού φαινομένου σε σχέση μέ τά πρότυπα τής αναπτυξιακής θεωρίας²⁴.

'Ο συντάκτης τής πρότασης του 1963 αποδέχεται (και τό όμολογεί μέ έμφαση)²⁵ τήν κλίμακα των πολιτικών μορφών πού αντιστοιχούν στα διάφορα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, για να θεμελιώσει έτσι τις ιδιαίτερες δυσκολίες πού απορρέουν από τήν αντίφαση πού υπάρχει ανάμεσα σε μία «υπό ανάπτυξη» οικονομία και σε ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα. 'Αντίφαση πού γεννά πρόσθετες δυσκολίες, οι όποιες όμως μετριάζονται μέ τό συστηματικό περιορισμό των κοινοβουλευτικών βάσεων του πολιτεύματος υπέρ μιās ενισχυμένης έκτελεστικής έξουσίας πού χειρίζεται άποτελεσματικά τά επείγοντα, διογκούμενα και «τεχνικά» προβλήματα αυτής τής φάσης.

Μέ άλλα λόγια, στή σκέψη του συντάκτη τής πρότασης του 1963 ή κοινοβουλευτική δημοκρατία άποτελεί ένα είδος συνταγματικής και πολιτειακής «πολυτέλειας» πού είναι προϊόν κάποιας ιστορικής, άρα και συνταγματικής άδράνειας. Έτσι, για τή διατήρησή της άπαιτείται συνείδηση των δυσκολιών πού απορρέουν από μία ανέλεγκτη λειτουργία της για τις αναπτυξιακές ανάγκες τής χώρας.

23. Βλ. παρακάτω ύποσ. 24.

24. Στην πρόταση τής ΕΡΕ του 1963 σημειώνεται: «'Αλλαι χῶραι, εύρισκόμεναι και αυται εις τό στάδιον τής ύποαναπτύξεως, τελοῦσαι όμως υπό Πολιτεύματα μη δημοκρατικά, είναι εις θέσιν να επιτελέσουν εύχερέστερον τό έργον τής οικονομικής ανάπτυξεως, άγνοῦσαι τās πολιτικές αντιδράσεις και περιορίζουσαι ή και καταλύουσαι τās έλευθερίας των άτόμων και των ομάδων. 'Η 'Ελλάς, όμως, χώρα πολιτικῶς ώριμος και βαθύτατα έμποτισμένη από δημοκρατικές αντιλήψεις, δέν δύναται να χρησιμοποιοήσει τās αυτās μεθόδους. Καλείται, εν τούτοις, να επιτύχει τόν αυτόν σκοπόν... άποτελεί αυτόχρονα άθλον ό συνδυασμός των δύο αυτών αντιθέτων παραγόντων τής Δημοκρατίας άφ' ενός και τής ταχείας μεταβάσεως εκ τής ύποαναπτύξεως εις τήν ανάπτυξιν άφ' έτέρου». (ύπογράμμιση δική μας).

25. «... είναι εύχερης ή οικονομική ανάπτυξις εντός δημοκρατικού πλαισίου, όταν ήδη έχει υπερβληθεί τό στάδιον τής ύποαναπτύξεως, και εύχερης είναι έπίσης ή γοργή μετάβασις από τής ύποαναπτύξεως εις τήν ανάπτυξιν εις χώρας μη δημοκρατικής...».

Βασισμένη σέ ένα σκεπτικό αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς φόρτισης, ἡ πρόταση κατέληξε σέ μία σειρά ἀπό συγκεκριμένα μέτρα πού βρῆκαν τή θέση τους ὄλα μὲν στό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος πού ὑπεβλήθη στή Βουλὴ τὸ 1975, πολλὰ δέ στό ἴδιο τὸ ἰσχύον ἑλληνικό Σύνταγμα²⁶.

Ἡ ὑπάρχουσα διάσταση ἀνάμεσα στίς διατάξεις πού προτάθηκαν καί στίς διατάξεις πού τελικά ψηφίστηκαν, δείχνει σχηματικά τή δυναμική τοῦ συσχετισμοῦ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων στίς διαφορές, προσδιοριστικές γιὰ τή συνταγματική μας ἐξέλιξη, «στιγμές».

(β) Τά δεδομένα τοῦ 1968 καί τοῦ 1973

Στά δικτατορικά «συνταγματικά κείμενα» τοῦ 1968 καί τοῦ 1973 ὁ ἰδεολογικός ἀναπροσανατολισμός ὀπισθοχωρεῖ καί ἡ πρακτική τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους ἐπιχειρεῖ νά νομιμοποιηθεῖ μέ ἀναφορές σέ μία διαρκή κρίση πού προκύπτει ἀπό τήν ἀπειλή κάποιου διευρυμένου «ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ»²⁷.

Γιὰ τήν ἀνάλυσή μας ἔχουν σημασία τά ἀκόλουθα σημεία:

α) Πρῶτα, αὐτό πού ἤδη σημειώθηκε, δηλαδή μία παρέκκλιση ἀπό τόν ἰδεολογικό ἄξονα τῆς πρότασης γιὰ ἀναθεώρηση τοῦ 1963 καί ἡ προσφυγή σέ δοκιμασμένες, ἀλλά ἐσωστρεφεῖς ἰδεολογικές βάσεις γιὰ τίς «συνταγματικές» διαρρυθμίσεις πού ὑλοποιῶσε τὸ δικτατορικό καθεστῶς.

β) Ἐπιπλέον, πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς τὸ «συνταγματικό κείμενο» τοῦ 1968 ἐξυπηρετοῦσε βέβαια δύο ἄμεσες σκοπιμότητες: αα) τήν ἐλεγχόμενη κινητικότητα (ψευδαίσθηση ἐλεύθερης πολιτικῆς δραστηριότητας) πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τή συζήτηση καί τὸ δημοψήφισμα πού ἀκολούθησε τὸ 1968 καί ββ) τήν ἐπίφαση νομιμότητας πού ἦταν ἀναγκαῖα ὡς νομιμοποιητικὴ βάση τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος. Ἦταν ὅμως ἀπὸ τή φύση του καί ἀπὸ τίς ρυθμίσεις του ἐξαρχῆς προορισμένο νά μὴ ἐφαρ-

26. Ἡ πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ 1963 ὁμολογεῖται ρητὰ ὡς πηγή τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος μόνο γιὰ τὸ ἄρθρ. 29 § 3 (ἄρθρ. 28 τοῦ Συντάγματος). Ἴσως ἐξαιτίας τῆς σημασίας τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ σέ σχέση μέ τήν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στίς Εὐρωπαϊκὲς Κοινότητες.

27. Βλ. καί Ν. ALIVIZATOS, *Les institutions politiques de la Grèce* κλπ., σελ. 247 ἐπ.

μοστεϊ²⁸.

Πρέπει, λοιπόν, νά έκτιμηθει ένταγμένο σ' εκείνη τή συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία μέ τήν πρόσθετη παρατήρηση, πώς στή διαδικασία έπεξεργασίας αυτού του «συνταγματικού κειμένου» —άκόμη και στίς συζητήσεις πού διεξήχθησαν στό δικτατορικό «Ύπουργικό Συμβούλιο» και κατέληξαν στή διαμόρφωση του τελικού κειμένου— ή δικτατορία απέφυγε νά αναπτύξει μία δική της ιδεολογική έκδοχή και συγκάλυψε μέ επιμέλεια τόν ιδεολογικό της χαρακτήρα (και στό μέτρο πού αυτός δέν ήταν έπαρκώς σχηματοποιημένος, φρόντισε νά συγκαλύψει αυτή τήν ανεπάρκεια) μέ ψευδοεπίγραφες ιδεολογικές επικλήσεις πού προσδιόρισαν και τίς «συνταγματικές» ρυθμίσεις²⁹.

Μέ τίς παρατηρήσεις αυτές δέν αναφερόμαστε, βέβαια, στίς διατάξεις «περί άτομικων έλευθεριων» και σέ εκείνες τίς ρυθμίσεις πού δείχνουν όχι τάση γιά «έκλογίκευση», αλλά απέχθεια πρós τόν κοινοβουλευτισμό, αλλά στή συγκρότηση τής έκτελεστικής έξουσίας, όπως διαγράφεται στό δικτατορικό «συνταγματικό κείμενο»:

Ή ένισχυμένη έκτελεστική έξουσία ή όποία τείνει πρós τό δυτικογερμανικό πρότυπο μέ τή ρύθμιση των άρμοδιότητων του Πρωθυπουργού, έφοδιασμένη μέ τίς άρμοδιότητες πού προέβλεπε και ή πρόταση του 1963, άποτελεί τήν αίχμή ενός διογκούμενου μηχανισμού καταστολής. Έτσι, γιά τή λειτουργία της δέν επικαλείται τήν έξυπνέρευση τής οικονομικής ανάπτυξης, αλλά τήν αντιμετώπιση τής άπειλής κατά τής «νομιμότητας» πού ή ίδια διαμόρφωσε.

Τό άναμορφωμένο «συνταγματικό κείμενο» του 1973 έντάσσεται στα πλαίσια μιās άλλης συγκυρίας πού επιδιώκει τήν έλεγχο-

28. Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, *Λόγια τής όργης και τής έλπίδας (1967-1974)*, 1974, σελ. 15 έπ. και 57 έπ.

29. Ή απέχθεια πρós τόν κοινοβουλευτισμό και ή στρατοκρατική αντίληψη των συντακτών του «συντάγματος» δέν μπορεί νά θεωρηθεί ως συγκροτημένη ιδεολογία. Αυτό φαίνεται και από τά Πρακτικά συζητήσεων του δικτατορικού «ύπουργικού συμβουλίου». Βλ. «Πρακτικά συζητήσεων επί του Συντάγματος 1968» εκ του Έθνικου Τυπογραφείου, Άθήναι, Νοέμβριος 1972, ιδίως σελ. 15 έπ., 17 έπ., 259 έπ.

Γιά τήν ιδεολογία τής δικτατορίας τής 21 ΄Απριλίου 1967 βλ. Ε. ΣΑΥΟΥΡΙΑΡΙΣ, *Λ' idéologie du regime du 21 Avril 1967, 1970* (Πολυγρ.) και G. ΚΑΤΖΟΥΡΑΚΙΣ, *Λ' idéologie Politique. Le cas particulier de l' idéologie de la dictature militaire en Grèce*, 1976 (Πολυγρ.).

μενη «πολιτικοποίηση» της δικτατορίας, προσλαμβάνει όμως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του μέ βάση μία σειρά από έσωτερικές αντιφάσεις της δικτατορίας που άντανακλώνται στο «συνταγματικό κείμενο». Τό ένισχυμένο γαλλικό «ήμπροεδρικό» πρότυπο³⁰ καί ό καθαρός 'Ορλεανισμός —μέ τήν έννοια της διπλής έξάρτησης της Κυβέρνησης από τή Βουλή καί από τόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας που έφτανε μέχρι τήν πλήρη «παρακράτηση» στην προεδρική άρμοδιότητα των 'Υπουργείων 'Εξωτερικών, 'Εθνικής 'Αμύνης καί Δημοσίας Τάξεως— μέ τή συμπαρατάση του «συνταγματικού δικαστηρίου» καί τή συνταγματοποιημένη παρέμβαση των ένόπλων δυνάμεων, δέν αποκλίνουν από τίς παρατηρήσεις που μόλις διατυπώθηκαν για τά ιδεολογικά στοιχεία του «συνταγματικού κειμένου» του 1968³¹.

Τό «συνταγματικό κείμενο» του 1973 είχε τή φιλοδοξία νά λειτουργήσει στην πράξη, άν καί δέσμιο πολλών έσωτερικών καί «τεχνικών» αντιφάσεων. Δέν λειτουργήσε όμως τελικά περισσότερο από εκείνο του 1968 καί είναι αδύνατο νά αποδεσμευθεί από τίς αντιφάσεις που τό γέννησαν καί από τή συγκυρία που έξυπηρέτησε, ιδίως δέ από τόν πολιτικό σχεδιασμό που ήθελε νά προϊδέασει καί νά διευκολύνει.

'Η σχέση των δύο αυτών «συνταγματικών κειμένων» μέ τό Σύμβαμα του 1975 δέν μπορεί, λοιπόν, νά αναζητηθεί στην ιδεολογική τους συγγένεια ή συνέχεια, ούτε καί σέ κάποια κοινά πρότυπα —γιατί ή άναγωγή στά πρότυπα γίνεται συμπληρωματικά καί μέσα στά πλαίσια των συνταγματικών ρυθμίσεων που άναζητᾶ ή έκάστοτε πολιτική συγκυρία.

II. 'Ιδεολογική άνασυγκρότηση καί έκτελεστική έξουσία

'Ο ιδεολογικός άναπροσανατολισμός, που έμφανίζεται στην

30. Για τό ήμπροεδρικό πρότυπο, παρακάτω, § 8.

31. N. ALIΪIZATOS, *Les institutions Politique de la Grèce* κλπ., σελ. 207 έπ. Είναι ένδεικτικό ότι τό άρθρ. 49 § 1 του «συνταγματικού κειμένου» του 1973 όριζε πώς «ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας άσκει άμέσως τήν έκτελεστικήν έξουσίαν εις τούς τομείς της έθνικής άμύνης καί άσφαλείας, της έξωτερικής πολιτικής καί της δημοσίας τάξεως...». Παράλληλα τό άρθρ. 43 § 1 όριζε πώς ό διορισμός των ύπουργών καί ύφυπουργών έθνικής άμύνης, έξωτερικών καί δημοσίας τάξεως γίνεται άπευθείας από τόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας χωρίς πρόταση του Πρωθυπουργού.

πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ 1963 καί κάμπτεται στήν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἐπαναδραστηριοποιεῖται τό 1974.

Ἡ δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως διαγράφεται στό νέο ἑλληνικό Σύνταγμα, μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μόνο μέσα ἀπό τήν τελεολογία της καί τοὺς ἰδεολογικοὺς προσδιορισμούς τοῦ Συντάγματος. Βέβαια, τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης ἀποκλείουν μία συνολική ἀναζήτηση τῆς ἰδεολογίας τοῦ Συντάγματος πού διαφαίνεται στήν προϊστορία του, στό σύνολο καί τή διαπλοκή τῶν διατάξεων του καί ἰδίως στή συνταγματική πραγματικότητα στή δημιουργία τῆς ὁποίας συμβάλλει. Ἐναγκαστικά, ἀναφερόμαστε ἐκλεκτικά στά ἰδεολογικά χαρακτηριστικά πού συνδέονται ἄμεσα μέ τή συνταγματική ρύθμιση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (παρακάτω, α). Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή βοηθοῦν σημαντικά ὀρισμένες παρατηρήσεις σχετικά μέ τή διαδικασία ψήφισης τοῦ Συντάγματος καί τή νομική φύση τῆς «Ε' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς» (παρακάτω, β).

(α) Νέος ρόλος γιά τήν ἐκτελεστική ἐξουσία

Τό Σύνταγμα τοῦ 1975 δέν ἀφίσταται ἀπό ὅλα ἐκεῖνα τά ἰδεολογικά στοιχεῖα πού τοῦ προσδίδουν τό «Δυτικό», «Φιλελεύθερο» καί «Δημοκρατικό» του χαρακτήρα. Τά στοιχεῖα τοῦ «κράτους προνοίας» συντίθενται μέ τά ἀτομιστικά στοιχεῖα τοῦ φιλελεύθερου «κράτους δικαίου»³². Ἐλλωστε, στή σημερινή φάση ὁ ρόλος καί ἡ συγκεκριμένη δομή μιᾶς ἀναμφισβήτητα ἐνισχυμένης ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (δηλαδή ἐνός ἰσχυροῦ καί ἀποτελεσματικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ) δέν ἐπηρεάζονται σοβαρά ἀπό τίς πιθανές ἀναλογίες τῶν παραπάνω στοιχείων πού συνυπάρχουν στά σύγχρονα συντάγματα.

Ἀντίθετα, ἡ ὑπαγωγή στό εὐρωπαϊκό πρότυπο ἀνάπτυξης καί ὁ στόχος τῆς ἔνταξης στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, δηλαδή τό εὐρωπαϊκό ἰδεῶδες, παίζουν καθοριστικό ρόλο στό σχηματισμό

32. Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, *Περί τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 5 ἐπ. Καί τώρα τοῦ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο II, οἱ λειτουργίες τοῦ κράτους* (πανεπιστημιακές παραδόσεις), 1980. Ἐπίσης τήν παρουσίαση τοῦ Συντάγματος πού ἐπιχειρεῖ ὁ τότε πρόεδρος τῆς Βουλῆς Κ. Σ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Αἱ σταθεραὶ ἰδεολογικαὶ βάσεις τοῦ νέου Συντάγματος*, Ε.Δ.Α., 1975, σελ. 333 ἐπ. καί ἰδίως Α. ΜΑΝΤΑΚΙΣ, *Caractères fondamentaux de la protection constitutionnelle des droits individuels et sociaux en Grèce* (πολυγραφημένο), 1980.

της λογικής του πολιτεύματος, όπως εκφράζεται και συμπυκνώνεται στη δομή της εκτελεστικής εξουσίας.

Ο στόχος του πλήρους εκσυγχρονισμού και της οικονομικής αναδιάρθρωσης, που είναι αναγκαία για τη σύνδεση με τις πιο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές οικονομίες, και τα πολιτικά του επακόλουθα (ιδίως με την αξιοποίηση ξένων προτύπων για την εξασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας), όχι τόσο ως στόχος οικονομικής πολιτικής, όσο ως ιδεολογικός άξονας, λειτουργεί πολλαπλά:

Επιτρέπει την ανασυγκρότηση της κυρίαρχης ιδεολογίας και διευκολύνει την υπέρβαση της κρίσης «ήγemonίας»³³ του συμπλέγματος εξουσίας το οποίο συγκροτείται από το σύνολο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων που διευρύνουν και αναπαράγουν μέσα από τους θεσμούς την εξουσία τους.

Η κρίση αυτή της διευθυντικής ικανότητας του συμπλέγματος εξουσίας γίνεται όρατη με τη μεταπολίτευση (1974), γιατί διαψεύδονται σέ μεγάλο βαθμό τα «αυτονόητα» (δηλαδή οι «αυταπόδεικτες αλήθειες») της κυρίαρχης ιδεολογίας. Για τó λόγο

33. Η ανάπτυξη των έννοιων της ήγemonίας, της κρίσης και πολύ περισσότερο της κρίσης ήγemonίας είναι έξω από τά όρια αυτής της μελέτης. Τελείως συνοπτικά — για τίσ ανάγκες της παρούσας εργασίας — μπορούμε νά όρίσουμε τήν ήγemonία ως *ικανότητα πολιτικής και ιδεολογικής διεύθυνσης*. (Αυτή ή «εύρεια» χρήση του όρου δέν είναι ή μόνη δυνατή, γι' αυτό δέν είναι και απόλυτα άκριβής). Κατά συνέπεια, κρίση ήγemonίας είναι ή άμφισβήτηση και (ή) ή άπώλεια αυτής της ικανότητας. Για τήν έννοια της ήγemonίας βλ. Α. ΓΚΡΑΜΣΙ, *Ίστορικός ύλισμός* (Τετράδια της φυλακής), 1973 (μετάφραση του Π materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce), ιδίως σελ. 19 έπ., 72 έπ., 86 έπ., 153 έπ., 163 έπ., 194 έπ. Η έννοια της ήγemonίας διατρέχει άλλωστε όλο τό έργο. Επίσης, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Γιά τόν Μακιαβέλη* κλπ., ιδίως σελ. 39 έπ. και 162 έπ. Επίσης τό άρθρο του L. GRUPPI, *Le concept d'hégémonie chez A. Gramsci, Dialectiques*, 4-5/1974, σελ. 44 έπ., Α. ΓΚΡΟΥΠΠΙ, *Η έννοια της ήγemonίας στόν Γκράμσι, χ.χ.* ιδίως σελ. 11 έπ. και 82 έπ. και P. ANDERSON, *Sur Gramsci*, 1978. Για τήν έννοια της κρίσης ήγemonίας CH. BUCI-GLUCKSMANN (στό Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (διευθ.)), *Η Κρίση του Κράτους*, 1978, σελ. 71-75) και Η. PORTELLI, *Gramsci et le bloc Historique*, 1972, σελ. 127 έπ. ιδιαίτερα χρήσιμη για τίσ σχετικές έννοιες είναι ή (άναδημοσιευόμενη) μελέτη του Ν. ΠΡΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, *Gramsci: Entre Sartre et Althusser. Préliminaires à l' étude de l'hégémonie dans l' Etat*, στό Repères, 1980, σελ. 35 έπ.

αυτό, ο στόχος του πλήρους εκσυγχρονισμού και της οικονομικής αναδιάρθρωσης αντικαθιστά σχεδόν τελείως τα παλαιότερα σκεπτικά που δικαίωσαν μία ισχυρή, αποτελεσματική, αυτάρκη και περίπου αυτόνομη εκτελεστική εξουσία.

Ο συντακτικός νομοθέτης ταύτισε, βέβαια, την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας με την οργάνωση μίας αποτελεσματικής πολιτικής εξουσίας και ενός επαρκούς κρατικού μηχανισμού. Μέ βάση όμως αυτόν τον ανασυγκροτημένο ιδεολογικό άξονα, ο συντακτικός νομοθέτης δέν θέλησε τα ακόλουθα δύο σχήματα: Πρώτο, δέν θέλησε μία «παρασυνταγματικά» ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία, δηλαδή μία εξουσία «έκτακτης ανάγκης». Δεύτερο, δέν θέλησε μία εκτελεστική εξουσία φορέα της διαχειριστικής ευθύνης για τη μετάβαση από την υπανάπτυξη στην ανάπτυξη.

Τό πρώτο σχήμα θά ανταποκρινόταν στό συνταγματικό καθεστώς που είχε για βάση τό Σύνταγμα του 1952. Τό δεύτερο σχήμα θά ανταποκρινόταν στό ιδεώδες της πρότασης αναθεώρησης του 1963. Τό στάδιο αυτό είχε περάσει.

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις θά υπήρχε τό εξής κοινό σημείο: Τά δημοκρατικά στοιχεία του πολιτεύματος αναγνωρίζονται μέν, αλλά αναστέλλονται, ή αναγνωρίζονται και θεωρούνται πολυτελή. Και στις δύο περιπτώσεις ύπονοείται μία ποιοτική διαφοροποίηση ανάμεσα στό δημοκρατικό ιδεώδες και την ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία.

Αντίθετα, ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε μία ισχυρή εκτελεστική εξουσία δομημένη σε μόνιμη βάση που νά συγκεντρώνει, νά αναπροσαρμόζει και νά μορφοποιεί τό φιλελεύθερο και τό δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, που πλέον δέν διαφοροποιείται από την ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία είτε αναστελλόμενος είτε περίπου καταγγελλόμενος ως πολιτειακή πολυτέλεια.

Μ' αυτή την έννοια ή ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία δέν γίνεται μόνο οργανωτική, αλλά και ιδεολογική βάση του πολιτεύματος, γιατί τό εγκαθιδρυόμενο οργανωτικό σχήμα δέν μπορεί ούτε νά νοηθεί, ούτε νά λειτουργήσει χωρίς τό συγκεκριμένο ιδεολογικό του φορτίο (βλ. παρακάτω, § 10 και § 15).

Πρέπει στό σημείο αυτό νά γίνουν δύο ακόμη παρατηρήσεις:

α) Μία τέτοια ρύθμιση αναζητεί τη ratio της στην άμεσότητα της ανάδειξης της εκτελεστικής εξουσίας, στην άμεση σχέση

της μέ την πηγή τής λαϊκής κυριαρχίας. Αὐτή ἡ ὑπέρβαση τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος μέ στόχο τή δικαίωση τής ἐνίσχυσης τής ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καταλήγει ἀπό τήν ἀντιστροφή ὅση τῆς στή δικαίωση τής συστηματικῆς «ἐκλογίκευσης» τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ³⁴.

β) Ἀκόμη, πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ ἕνας ἄλλος κίνδυνος παρεξήγησης. Δέν πρόκειται γιά μία συνταγματική διαφοροποίηση πού ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τοῦ παρεμβατικοῦ κράτους, σέ ἀντιδιαστολή πρός τό «γνήσιο φιλελεύθερο» πρότυπο ὅπως τό διέγραψε τό Σύνταγμα τοῦ 1952. Κάτι τέτοιο θά ἦταν ὑποπτος ἀναχρονισμός³⁵.

Τό παρεμβατικό κράτος καί οἱ ὀργανωτικές του βάσεις εἶναι καί γιά τήν Ἑλλάδα πάρα πολύ παλιά πραγματικότητα³⁶ γιά νά βροῦν τή θέση τους στό Σύνταγμα τοῦ 1975 ὡς καινοτομίες.

Ἀλλά, ἡ ἐνίσχυση τής ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως γίνεται στό Σύνταγμα τοῦ 1975, σχηματοποιεῖ τά αὐταρχικά στοιχεῖα τοῦ πολιτεύματος καί ὑλοποιεῖ τόν ἰδεολογικό αὐτό ἄξονα.

(β) Ἡ ἰδεολογικοπολιτική σημασία τῆς συζήτησης γιά τό νομικό χαρακτήρα τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς Ὀρισμένα ἀπό τά παραπάνω χαρακτηριστικά γίνονται ἐμφανεστερα καί προσλαμβάνουν μία ἰδιαίτερη σημασία στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς διαμάχης καί τῆς συνακόλουθης ἐπιστημονικῆς συζήτησης γιά τό νομικό χαρακτήρα τῆς «Ε΄ Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς».

34. Βλ. παραπάνω, ὕποσ. 5.

35. Δέν ἀναφερόμαστε βέβαια στό «παρασύνταγμα» τῶν ψηφισμάτων καί τῶν Σ.Π. καί στούς κατασταλτικούς μηχανισμούς πού προϋπέθετε ἡ λειτουργία του. Γιά τό θέμα αὐτό, βλ. τίς πρόσφατες ἐργασίες τοῦ Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Les institutions Politique de la Grèce* κλπ. καί τοῦ Ρ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΥ, *Ἡ ἀσφάλεια τοῦ καθεστώτος, πολιτικοί κρατούμενοι, ἐκτοπίσεις καί τάξεις στήν Ἑλλάδα 1924-74* (Πρόλογος Α. ΜΑΝΕΣΗ), 1978.

36. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστική εἶναι ἡ πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 πού ὑποβλήθηκε ἀπό τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων στίς 25.8.1920 μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Ἑλευθερίου Βενιζέλου. Ἐπίσης, ἡ πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 πού ὑποβλήθηκε πάλι ἀπό τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων στίς 21.5.1932, βλ. τά κείμενα στό Ε. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ, *Αἱ προτάσεις ἀναθεώρησης* κ.λπ. σελ. 862-863.

Για τὰ περιορισμένα πλαίσια τῆς ἔρευνάς μας ἔκδηλη σημασία ἔχει ἡ ἐπιμονή τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας στὸν ἀναθεωρητικό χαρακτήρα τῆς Βουλῆς αὐτῆς παρά τὰ καταλυτικά πολιτικά καὶ ἐπιστημονικά ἐπιχειρήματα πού ἀντιτάχθηκαν³⁷.

Τὰ αἷτια τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς κινοῦνται σέ δύο ἀνισοῦσῃ, ἀπό ἄποψη μακρόπνοης πολιτικῆς σημασίας, ἐπίπεδα. Ἐκτίθενται ἐδῶ μόνο στό βαθμό πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά τὴν ἀνάλυσή μας καὶ στό μέτρο πού τό ἐπιτρέπει ἡ οἰκονομία της.

Ἐπίπεδο πρῶτο: ἡ ἐξασφάλιση τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκλογικῆς ἐνότητας τῆς δεξιᾶς (*lato sensu*) μέ τὴν ψευδή καὶ τεχνητὴ ἀφαίρεση τοῦ προβλήματος τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος ἀπὸ τὸν προεκλογικό ἀγῶνα γιά τὴ Βουλὴ τοῦ 1974 καὶ τὴν παραπομπή του στό δημοψήφισμα τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1974 γιά τὸ δίλημμα τοῦ ὁποῖου (βασιλευομένη ἢ ἀβασίλευτη δημοκρατία) ὑποτίθεται πὼς ἡ κυβερνητικὴ πλειοψηφία δέν ἐξέφρασε ἐνιαία καὶ ἐπίσημη θέση.

Ἐδῶ δέν πρόκειται, βέβαια, μόνο γιά ἓνα εὐφυῆ τακτικό προεκλογικό ἐλιγμό, ἀλλὰ καὶ γιά μιὰ πρώτη συνέπεια τῆς ἔλλειψης τοῦ ἐνοποιητικοῦ ρόλου τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ στὰ πλαίσια ἐνός συμπλέγματος ἐξουσίας. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νά δοῦμε μερικές ἄλλες ὄψεις τοῦ ἴδιου φαινομένου (παρακάτω, § 11).

Ἐπίπεδο δεύτερο: ἡ νομικὴ ἀντανάκλαση τῆς πολιτικῆς βούλησης τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας γιά τὴν ὁμαλὴ ἀποκατάσταση τῆς ἰδεολογικῆς καὶ πολιτικῆς συνέχειας, μετὰ τὴν «παρένθεση» τῆς δικτατορίας καὶ τὴν ἀποφυγὴ κάθε εἶδους «τομῶν». Δηλαδή, ἡ νομικὴ ἀντανάκλαση τῆς πολιτικῆς βούλησης γιά πάντως περιορισμένες συνταγματικές μεταβολές.

Ἀλλὰ ὁ περιορισμός αὐτός, σύμφωνα τόσο μέ τὰ πραγματικά δεδομένα, ὅσο καὶ μέ τὴ Συντακτικὴ Πράξη τῆς 3/4.10.74, δέν εἶχε καθαρὰ «νομικό» χαρακτήρα, δέν συνίστατο δηλαδή στὴν

37. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ Βουλὴ τῆς 17 Νοεμβρίου καὶ ἡ νομικὴ της φύση*, «Τό Βῆμα», 15/11/74. Ἐπίσης, Γ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, *Ἐκλογές γιά Συνταγματικὴ Συνέλευση*, «Τό Βῆμα», 24/10/74 (γιά τὴ δυνατότητα διάλυσης τῆς Βουλῆς πού ἐπρόκειτο νά ἐκλεγεῖ). Α. ΦΛΩΡΟΣ, *Ἐκλογές, Σύνταγμα καὶ Δημοψήφισμα*, «Τό Βῆμα», 30/10/74. Βλ. ἀκόμη, Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις*, § 2 καὶ Α. ΠΑΝΤΕΛΙΣ, *Les grands Problèmes* κλπ., σελ. 157 ἐπ.

ἐπιβολή περιορισμῶν σχετικῶν μέ τήν «αὐστηρότητα» τοῦ ὑπό ἀναθεώρηση Συντάγματος τοῦ 1952. Μέ ἄλλες λέξεις, ἡ νομικοπολιτική διαμάχη γιά τό χαρακτήρα τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς ἐντάσσεται ἤ μᾶλλον ὑποτάσσεται στό πραγματικό γεγονός τῆς ὑπαρξης μίας ἐνιαίας συντακτικῆς διαδικασίας πού ἀρχίζει στίς 24 Ἰουλίου 1974 γιά νά ὀλοκληρωθεῖ στίς 11 Ἰουνίου 1975. Σ' αὐτήν ἀνήκουν τόσο οἱ Συντακτικές Πράξεις πού προηγήθηκαν ὅσο καί τό δημοψήφισμα καί οἱ ἐκλογές γιά τή Βουλή αὐτή.

Οἱ περιορισμοί πού ἐπιβλήθηκαν μέ τήν παραπάνω Συντακτική Πράξη καί συμβολίστηκαν στήν ὀνομασία τῆς «Ε' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς» πού προέκυψε ἀπό τίς ἐκλογές τῆς 17ης Νοεμβρίου 1974, ἦσαν περιορισμοί ἐξασφαλιστικοί τῆς ιδεολογικῆς συνέχειας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐκφράστηκαν ὡς κυβερνητική πλειοψηφία. Ἄρα, ἔστω καί ἔμμεσα, ἦσαν προσδιοριστικοί τῆς συντακτικῆς βούλησης. Ἡ πρόθεση αὐτή δηλώνεται στίς κατευθύνσεις πού δίνει ἡ Συντακτική Πράξη τῆς 3/4.10.74 (ἄρθρο 3) πρὸς τό συντάκτη τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος³⁸.

Ἐδῶ βλέπουμε νά ἀξιοποιοῦνται κατά βάση οἱ ἄξονες τῆς εἰσηγητικῆς ἔκθεσης πού συνόδευε τήν πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ 1963, μέ μεγαλύτερη ὅμως καθαρότητα καί χωρίς τήν ἐπίκληση τοῦ κινδύνου τοῦ «ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ» (παραπάνω, Ι).

Τά φιλελεύθερα καί δημοκρατικά στοιχεῖα τοῦ πολιτεύματος δέν ἐγκαταλείπονται, ἀλλά μετασχηματίζονται περιορισμένα στά πλαίσια πού χαράζει ἡ ἀνάγκη γιά ἰσχυρή καί ἀποτελεσματική κρατική ἐξουσία (πού μορφοποιεῖται ὡς ἐνισχυμένη ἐκτελεστική ἐξουσία) γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν νέων ἀναπτυξιακῶν καί ἐκσυγχρονιστικῶν στόχων καί ἀναγκῶν πού συνδέονται καταβάση μέ τό εὐρωπαϊκό ἰδεῶδες.

Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ «ὀμαλότης», ἡ «ἁρμονικότης», ἡ «ἀσφάλεια» καί ἡ «σταθερότης» προΐδεάζουν γιά μία ἐκλογίκευση τῆς συνάρθρωσης τῶν «δημοσίων ἐξουσιῶν» μέ περιορισμό ἄλλων καί ἐνίσχυση ἄλλων. Ἡ «δημοκρατική πολιτική ζωή» δέν θεωρεῖται πλέον πολιτειακή πολυτέλεια, γιατί (ἀκολουθώντας τή λογική τῆς πρότασης τοῦ 1963) βρισκόμαστε σέ ἄλλη βαθμίδα

38. Γιά τή σημασία τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν: Γ. ΒΛΑΧΟΣ, *Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 18-21. Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις*, σελ. 4 ἐπ.

τῆς ἀναπτυξιακῆς κλίμακας, ἐνῶ οἱ «σύγχρονες ἀνάγκες» καί οἱ «εἰδικές περιστάσεις» προδιαθέτουν γιά τήν ἐσωτερίκευση τῆς διαρκοῦς ἀπειλῆς μιᾶς διαχειριστικῆς-οἰκονομικῆς κρίσης πού δέν ὀριοθετεῖ ἀπλά τή νομιμότητα, ἀλλά τή διαποτίζει. Στά πλαίσια αὐτά ἐντάσσονται οἱ ἀτομικές καί πολιτικές ἐλευθερίες καί ἡ πανηγυρική διακήρυξη τῆς ἰσότητος καί τῆς ἐλευθερίας³⁹.

39. Σύμφωνα μέ τήν πολύ χαρακτηριστική διατύπωση τοῦ ἀρθρ. 3 τῆς Σ.Π. τῆς 3/4 Ὀκτωβρίου 1974 (Φ.Ε.Κ. (τ. Α΄) τῆς 4/10/1974), τό σχέδιο «πρέπει νά κατοχυρώσῃ τās ἀτομικάς καί πολιτικάς ἐλευθερίας καί νά διασφαλίζῃ τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας καί τήν ἁρμονικὴν συνεργασίαν αὐτῶν, παραλλήλως πρὸς τήν κυβερνητικὴν σταθερότητα, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως δημιουργηθοῦν συνθῆκαι δημοκρατικῆς πολιτικῆς ζωῆς, παρέχουσαι ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν συγχρόνων ἀναγκῶν καί τῶν εἰδικῶν περιστάσεων τῆς ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας τῆς Χώρας, ἐγγυώμεναι δέ ὅπως ἰσότητος καί πλήρη συμμετοχὴν ὅλων τῶν Πολιτῶν εἰς τήν κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν καί πολιτικὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς». (ὑπογράμμισι δικῆ μας).

Τυπολογικές αποκλίσεις

Ἡ διάγνωση τῶν ιδεολογικῶν καταβολῶν καί τῶν πολιτικῶν καί συνταγματικῶν ἐπιλογῶν τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη σέ σχέση μέ τήν ἐκτελεστική ἐξουσία καί εἰδικότερα μέ τή δομή της, διευκολύνεται ἀπό τήν καταγραφή τῶν σχέσεων τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 μέ τά πρότυπα ὀργάνωσης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στίς ἀστικές δημοκρατίες. Ἀπό τήν καταγραφή, δηλαδή, μερικῶν βασικῶν τυπολογικῶν ἀποκλίσεων του. Αὐτό προϋποθέτει τήν ὑπογράμμιση τοῦ βαθμοῦ «καθαρότητας» τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 σέ σύγκριση πρός ὀρισμένους τύπους πολιτευμάτων ἢ ἐπιμέρους συνταγματικῶν θεσμῶν. Τοῦ βαθμοῦ, δηλαδή, στόν ὁποῖο τό Σύνταγμα τοῦ 1975 ἀνταποκρίνεται ἢ μᾶλλον ἐμπίπτει στούς τύπους αὐτούς.

Κι αὐτό, γιατί ὁ συντακτικός νομοθέτης τοῦ 1975 ἐπιδίωξε μέ ἰδιαίτερη ἐπιμονή τήν ἀναγωγή σέ κάποια πρότυπα τόσο γιά τή συνολική μορφή τοῦ πολιτεύματος, ὅσο καί γιά τίς εἰδικότερες ρυθμίσεις πού ἐπέβαλε. Μάλιστα, μέ τήν κατάθεση τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος ἡ ἐπίκληση τῶν προτύπων αὐτῶν ἔδωσε τόν τόνο τῆς κυβερνητικῆς ἐπιχειρηματολογίας καί πολλές φορές τοῦ ἀντίλογου τῆς ἀντιπολίτευσης⁴⁰.

Ἡ ἀναφορά σέ «δοκιμασμένες» ρυθμίσεις εἶχε, φυσικά, σάν στόχο τή νομιμοποίηση τῆς μεταφορᾶς ἢ καί τῆς προσαρμογῆς τους στά ἑλληνικά δεδομένα. Μάλιστα, στά πλαίσια τοῦ ιδεολογικοῦ ἀναπροσανατολισμοῦ πού διαγνώσαμε προηγουμένως⁴¹, τά δυτικά πρότυπα ὀργάνωσης καί ἀνάπτυξης καλύπτουν ὄχι μόνο ὀργανωτικές, ἀλλά καί (ιδίως) ιδεολογικές ἀνάγκες.

40. Τό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος πού κατατέθηκε στη Βουλή δέν παρέλπει νά πενθυμίζει τίς ξένες πηγές τῶν προτεινόμενων ρυθμίσεων. Βλ. καί Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, *Γενική εἰσήγηση*, σελ. 459-461, 463-466.

41. Βλ. παραπάνω, § 5.

“Ένας παρόμοιος τυπολογικός έλεγχος καθιστᾶ περισσότερο εύκολο ένα συνολικό χαρακτηρισμό τοῦ πολιτεύματος.

Βέβαια, ἡ τάση ὑπαγωγῆς στά πρότυπα ὑποχωρεῖ μερικές φορές ὑπέρ τῶν ἀναγκῶν μίας «ἐγχώριας παράδοσης». Ἔτσι, τά τυπολογικά πρότυπα πού ἐπιλέγονται, χάνουν τήν «καθαρότητά» τους στό βαθμό πού συγκεκριμένες πολιτικές ἀνάγκες καί τακτικές σκοπιμότητες περιορίζουν τήν «καθαρότητα» τῆς συνταγματικῆς ρύθμισης⁴².

§ 6. Ἡ πολιτειακή ἐξαγγελία καί ἡ δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας

Ἐδῶ πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ ποιᾶς ἀκριβῶς συνταγματικῆς ρύθμισης τίς ἀναλογίες πρὸς τά πρότυπα θά ἀναζητήσουμε γιά νά βοηθήσουμε τήν ἐρμηνευτική-κριτική μας προσέγγιση:

Αὐτή δέν μπορεῖ νά εἶναι, φυσικά, ἄλλη ἀπό τό πλέγμα τῶν συνταγματικῶν διατάξεων πού καθορίζουν τή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Στό κέντρο αὐτοῦ τοῦ πλέγματος βρίσκεται ἡ συνταγματική ἐξαγγελία τῆς ταυτότητας τοῦ πολιτεύματος, ὅπως τή δήλωσε ὁ συντακτικός νομοθέτης, δίνοντας ἔτσι τόν ιδιαίτερο τόνο τῆς συντακτικῆς του βούλησης (ἄρθρ. 1 § 1).

Στό πλέγμα ὅμως αὐτό περιέχονται, ἐκτός ἀπό τήν ἐξαγγελία τοῦ ἄρθρ. 1 § 1 («τό πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος εἶναι προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία»), τουλάχιστον καί ἡ συμπληρωματική ἐξαγγελία τοῦ ἄρθρ. 26 § 2 («ἡ ἐκτελεστική λειτουργία ἀσκεῖται ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Κυβερνήσεως») καθὼς καί ὅλη ἡ διαπλοκή τῶν διατάξεων πού ἀναφέρονται στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν Κυβέρνηση καθὼς καί στίς σχέσεις τους ἀντίστοιχα μέ τή Βουλή. Τό ιδιαίτερο στοιχεῖο βρίσκεται στήν ἀκόλουθη ἀντίφαση:

Εἶναι γνωστό (καί τό ἐπισήμανε στή Βουλή μέ σαφήνεια καί ἐπιμονή ὁ Γενικός Εἰσηγητής τῆς μειοψηφίας)⁴³ ὅτι ἡ ἐξαγγελία τῆς ταυτότητας ἑνός πολιτεύματος ἔχει καθοριστική ἐρ-

42. Γιά τήν ἰδεολογική λειτουργία τῆς τυπολογίας στό Συνταγματικό Δίκαιο καί τή σημασία τῆς ἀναγωγῆς σέ ξένα πρότυπα, Ε. Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, *Γιά τήν τυπολογία τῶν πολιτικῶν μορφῶν*, Ἰ. Α. Α. 1980, σελ. 159 ἐπ.

43. Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Γενική εἰσήγηση*, σελ. 215 ἐπ.

μηνευτική σημασία, στό βαθμό πού καλεῖται νά ἄρει ἀντιφάσεις ἢ ἀσάφειες, οἱ ὁποῖες γεννιοῦνται ἀπό τή διαπλοκή εἰδικότερων διατάξεων πού συγκεκριμενοποιοῦν τή μορφή τοῦ πολιτεύματος. Αὐτό τό πετυχαίνει χαράζοντας τή γενική κατεύθυνση τῆς βούλησης τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη γιά τή μορφή τοῦ πολιτεύματος, συμπυκνώνοντας, δηλαδή, τή λογική τοῦ πολιτεύματος⁴⁴. Τά ἐρμηνευτικά αὐτά προβλήματα δημιουργοῦνται συχνά ἐκεῖ πού καταβάση συγκεκριμενοποιεῖται ἡ λογική αὐτή, δηλαδή στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Αὐτό προϋποθέτει πώς ἡ συνταγματική ἐξαγγελία τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος ἔχει ὄχι μόνο τήν ἀναγκαῖα γενικότητα, ἀλλά καί τήν ἀναγκαῖα καθαρότητα γιά τόν τύπο τοῦ πολιτεύματος πού θέλησε νά ρυθμίσει τό Σύνταγμα. Τό ἀντιφατικό στοιχεῖο βρίσκεται ἀκριβῶς στόν καινοφανή καί διαφορούμενο χαρακτήρα τῆς διάταξης τοῦ ἄρθρ. 1 § 1. Ἔτσι ὁμως ὄχι μόνο δέν μπορεῖ ἡ «πανηγυρική» αὐτή διάταξη νά συντελέσει στήν ἄρση ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων, ἀλλά συγκέντρωσε ἔντονες κριτικές γιά τά δυσεπίλυτα προβλήματα πού προκαλεῖ⁴⁵.

Προβλήθηκαν διάφορες πιθανές αἰτίες γιά τή μορφή πού πῆρε τό

44. Στή μεγάλη ἐρμηνευτική σημασία τῆς ἐξαγγελίας τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος ἐπέμεινε ὁ Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Γενική εἰσήγηση*, σελ. 215: «Ὅταν γεννιοῦνται ὀριακά θέματα, ὅταν ἡ ἐφαρμογή τῶν εἰδικῶν διατάξεων ὀδηγεῖ στό σταυροδρόμι, τότε ὁ δείκτης τῆς πορείας εἶναι οἱ γενικές περὶ μορφῆς τοῦ Πολιτεύματος διατάξεις τοῦ Συντάγματος». Ἔτσι καταλήγει βέβαια κανεῖς σέ μία θεώρηση τοῦ Συντάγματος ὡς νοηματικοῦ καί ὄχι λεκτικοῦ συνόλου. Βλ. καί Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις*, σελ. 89 ἐπ. Ἐπίσης ἀντίστοιχα εἶναι τά προβλήματα πού δημιούργησε τό ἄρθρο 20 § 2 τοῦ θεμελιώδους Νόμου τῆς Βόννης, τό ὁποῖο προκάλεσε ἕναν ἔντονο προβληματισμό γιά τή νομική σημασία τῆς ἐξαγγελίας τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος. Βλ. ἐνδεικτικά, R. ZIPPELIUS, *Allgemeine Staatslehre (Politikwissenschaft)*, 1978⁶, σελ. 74 ἐπ. R. HERZOG, *Allgemeine Staatslehre*, 1971, σελ. 188 ἐπ., H. KRÜGER, *Allgemeine Staatslehre*, 1966², σελ. 135 ἐπ. καί F. ERMACORA, *Grundriss einer Allgemeinen Staatslehre*, 1979, σελ. 62 ἐπ., 108 ἐπ.

45. Ὁ ἴδιος ὁ εἰδικός εἰσηγητής τῆς πλειοψηφίας στήν ὑποεπιτροπή «τῆς ἐπὶ τοῦ Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς» Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ (Πρακτικά Ι, σ. 113) παραδέχεται ὅτι: «Θά ἦτο δυνατόν νά υποστηριχθῆ ὅτι ὁ ὅρος «προεδρευομένη» δέν εἶναι ἐπιστημονικῶς δόκιμος». Ὁ Γενικός Εἰσηγητής μάλιστα τῆς πλειοψηφίας Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ δήλωσε στήν ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς (Πρακτικά ΙΙΙ, σ. 62) ὅτι

άρθρ. 1 § 1: α) ή γνωστή όρολογική ασάφεια πού προκύπτει από τήν έλλειψη άντιδιαστολής μεταξύ κατά κυριολεξία δημοκρατικού πολιτεύματος στό όποιο άνωτατο όργανο του κράτους είναι ό Λαός (Δημοκρατία) και πολιτεύματος στό όποιο άπλά δέν ύπάρχει ισόβιος και κληρονομικός άρχηγός του κράτους, αλλά αίρετός (Republique), β) ένα νομοτεχνικό μάλλον πρωθύτερο πού προκύπτει από τό γεγονός πώς ή πολιτειακή ταυτότητα εξαγγέλθηκε στό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος πριν από τήν τελική έπεξεργασία των διατάξεων πού τή συγκεκριμενοποιούν και τή μορφοποιούν και γ) μία, εύλογοφανής πάντως, ανάγκη άντιδιαστολής προς τή «Βασιλευομένη Δημοκρατία» του Συντάγματος του 1952⁴⁶.

Παραμένει, έτσι ή άλλως, γεγονός πώς ή ύποτιθέμενη πανηγυρική, σαφής και άκριβής εξαγγελία του άρθρ. 1 § 1 μέ τήν ασάφειά της προδιαγράφει τό μέγεθος των προβλημάτων πού προκαλούνται από τίς σχετικές ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1975. Θα γίνει προσπάθεια νά τεκμηριωθεί ή άποψη πώς ή ασάφεια και ή άντιφατικότητα της εξαγγελίας του άρθρ. 1 § 1 είναι σκόπιμη. Είναι σκόπιμη, στό βαθμό πού ό συντακτικός νομοθέτης επέβαλε ένα πολλαπλά άναγνώσιμο Σύνταγμα μέ βασική μεταβλητή τόν κεντρικό άξονα της εκτελεστικής εξουσίας (παρακάτω, μέρος β).

§ 7. Τά πρότυπα και ή άναιρεσή τους

Μέ κριτήριο πάντοτε τήν άρχή της διακρίσεως των έξουσιών, τά δύο βασικά πρότυπα όργάνωσης των «φιλελεύθερων δυτικών πολιτευμάτων» δέν είναι άλλα από τό κοινοβουλευτικό —στό όποιο ή Κυβέρνηση και οί Ύπουργοί, πού διορίζει και παύει ό άρχηγός του Κράτους, έξαρτώνται από τήν έμπιστοσύνη της

δέχεται νά άπαλειφθεί ή λέξη «προεδρευομένη», γιατί έχει πεισθεί από τήν επιχειρηματολογία της αντιπολίτευσης.

46. Και οί τρεις αυτοί παράγοντες έντοπίστηκαν κατά τή διάρκεια της συζήτησης, ιδίως στην έπιτροπή, τόσο από βουλευτές της συμπολίτευσης, όσο και από τούς άγορητές της αντιπολίτευσης (βλ. Πρακτικά II, ιδίως σ. 257-261 τίς παρατηρήσεις των Α. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Δ. ΚΑΤΣΑΟΥΝΗ, Δ. ΧΛΩΡΟΥ, Μ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ contra Ν. ΑΛΑΒΑΝΟ, Ν. ΓΑΖΗ. "Όπως γίνεται έμφανές οί άπόψεις κυβερνητικών και αντιπολιτευομένων βουλευτών συμπλέκονται. Ή σύμπτωση αυτή είναι ένα επιπλέον δείγμα της σύγχυσης πού περικλείει τό άρθρο 1 § 1).

Βουλῆς— καὶ τὸ Προεδρικό —στό ὁποῖο ὁ αἰρετός ἀρχηγός τοῦ κράτους (Πρόεδρος) συγκεντρώνει στό πρόσωπό του, τυπικά καί οὐσιαστικά, τίς ιδιότητες τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους καί τοῦ Προέδρου τῆς Κυβέρνησης, ἡ δέ κυβέρνηση καί οἱ Ὑπουργοί δέν ἐξαρτῶνται παρά μόνο ἀπ' αὐτόν— μέ ὅλες τίς πιθανές παραλλαγές τους⁴⁷.

Οἱ ἱστορικές ἀφτηρίες, ἡ διαδρομή μέσα στήν ἱστορία καί τὰ χαρακτηριστικά τοῦ καθενός, εἶναι γνωστά. Ἐξίσου γνωστά εἶναι καί τὰ ἀντίστοιχα ἐρμηνευτικά καί λειτουργικά τους προβλήματα. Στό βαθμό, μάλιστα, πού παρέχουν ἓνα μεγάλο ἀπόθεμα ἱστορικῆς ἐμπειρίας, πρακτικά ἐνδεχομένων ἐξελίξεων καί «δογματικά» ἐπεξεργασμένων λύσεων, προσφέρονται ὡς μοντέλα⁴⁸.

Ἔτσι, στήν «καθαρή» τους μορφή ἀποτελοῦν τούς δύο ἱστορικά καί ἰδεολογικά δικαιωμένους τύπους ὀργάνωσης τῶν ἀστικῶν δημοκρατιῶν, γιατί διαγράφουν τὸ συνταγματικό πλαίσιο τῶν πλέον ἀναπτυγμένων οἰκονομικά καί «θεσμικά σταθερῶν» κρατῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Βέβαια, μέ δεδομένη τή φύση καί τὸ ρόλο τοῦ σύγχρονου κράτους, τὸ πραγματικό δίλημμα δέ βρίσκεται ἀνάμεσα στό κοινοβουλευτικό καί τὸ προεδρικό σύστημα, ἀλλά ἀνάμεσα στά ὄργανα πού θά ἀποτελέσουν τόν ἄξονα τῆς ἐνισχυμένης ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, δηλαδή ἀνάμεσα στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν Κυβέρνηση (συνεπῶς καί τήν κυβερνητική κοινοβουλευτική πλειοψηφία).

Τό συνηθέστατα ἐπικαλούμενο κριτήριο γιά τήν πρόκριση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λύσης (Πρόεδρος Δημοκρατίας - Κυβέρνηση) στηρίζεται στή δημοκρατική νομιμοποίηση τοῦ ὀργάνου ἀνάλογα μέ τήν ἐγγύτητα τῆς σχέσης του πρὸς τήν πηγή τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, τὸ Λαό.

Στό σημεῖο αὐτὸ πρέπει νά γίνουν οἱ ἀκόλουθες παρατηρή-

47. Γιά τίς διακρίσεις τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος (Κοινοβουλευτισμός-Προεδρικό σύστημα-Σύστημα κυβερνώσης Βουλῆς) καί τίς διάφορες παραλλαγές, βλ. ἀντί ἄλλων Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Παραδόσεις*, σελ. 380 ἐπ.

48. Μ. DUVERGER, *Sociologie de la Politique*, 1973, σελ. 295 ἐπ. J. ΑΤΤΑΛΙ, *Les modèles Politiques*, 1972, σελ. 7-11 γιά τήν ἔννοια καί τή λειτουργία τοῦ μοντέλου στό χῶρο τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης.

σεις:

Ἐπειδὴ ἡ μετάθεση τοῦ κέντρου βάρους τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἀπὸ τῆ Βουλῆ πρὸς τὴν Κυβέρνηση στίς σύγχρονες θεωρητικές ἀναλύσεις ἐμφανίζεται ὡς δεδομένη, πρέπει νὰ γίνει ἡ ἐξῆς αὐτονόητη διευκρίνιση: ἡ Κυβέρνηση μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ἄλλοτε μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς πλειοψηφικῆς ἐκδοχῆς τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, δηλαδὴ ἐνὸς κοινοβουλευτικοῦ συστήματος στό ὁποῖο σχηματίζονται σταθερές καί ὁμοιογενεῖς κυβερνητικές πλειοψηφίες, καί ἄλλοτε στὰ πλαίσια μιᾶς μειοψηφικῆς ἐκδοχῆς, δηλαδὴ ἐνὸς κοινοβουλευτικοῦ συστήματος στό ὁποῖο ἡ ἔλλειψη σαφοῦς, σταθερῆς καί ὁμοιογενοῦς πλειοψηφίας ὁδηγεῖ στό σχηματισμό κυβερνήσεων μειοψηφίας ἢ ἀνοχῆς. Ὁ πλέον ἀποφασιστικός παράγοντας γιά τὴ διάκριση τῶν δύο αὐτῶν περιπτώσεων εἶναι τὸ σύστημα τῶν κομμάτων πού ὑπάρχει. Στὴν πρώτη περίπτωση ἀνταποκρίνεται τὸ διακομματικό σύστημα ἢ τὸ λεγόμενο σύστημα τῶν δυόμιση κομμάτων ἢ καί τὸ πολυκομματικό σύστημα στό βαθμό πού ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενο τοῦ κυρίαρχου κόμματος. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἀνταποκρίνεται ὁ (καθαρός) πολυκομματισμός.

Ὁ ρόλος τῆς βουλῆς στίς δύο αὐτές περιπτώσεις εἶναι αἰσθητὰ διαφοροποιημένος: Ἀπὸ τὴν κάθετη τομὴ ἀνάμεσα σέ κυβερνητικὴ πλειοψηφία καί ἀντιπολιτευόμενη μειοψηφία (στὴν πλειοψηφικὴ ἐκδοχῆ) ξαναγυρίζουμε σέ μία ἐπανεικαίροποίηση τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν στὴν κλασικὴ ὀριζόντια μορφή της (στὴ μειοψηφικὴ ἐκδοχῆ). Στὴ δεύτερη αὐτὴ περίπτωση πρόκειται γιά μία Κυβέρνηση πού δέν στηρίζεται μὲν σέ μονοκομματικὴ ἢ συμμαχικὴ πλειοψηφία, λειτουργεῖ ὅμως μέσα στὰ πλαίσια τῶν θεσμικῶν ἐγγυήσεων πού περιβάλλουν στὰ σύγχρονα πολιτεύματα τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία μετασχηματίζοντας τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων πού καταγράφεται στό Κοινοβούλιο⁴⁹.

Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ Συντάγματος τόσο ἡ Κυβέρνηση,

49. Τὸ φαινόμενο τῶν κυβερνήσεων μειοψηφίας ἢ ἀνοχῆς εἶναι πολὺ γνώριμο στίς χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν οἱ κυβερνήσεις Ἐντρεόττι στὴν Ἰταλία καί ἡ κυβέρνησις Ντέ Πιντασσίλγκο στὴν Πορτογαλία.

όσο και η αντιπολίτευση κινήθηκαν με έπιμονή στά σχηματικά πλαίσια αυτής της διχοτόμησης διεκδικώντας την καθαρότητα της ύπαγωγής στον ένα ή τον άλλο από τους τύπους αυτούς. Η Κυβέρνηση με έπιμέλεια και έπιμονή άρνήθηκε ότι παρεκκλίνει με τίς προτεινόμενες ρυθμίσεις από τά κοινοβουλευτικά πρότυπα προς τά όποια εκδήλωνε σέ κάθε περίπτωση την άπαρασάλευτη προσήλωσή της.

Στά πλαίσια αυτής της προσήλωσης, προσπάθησε νά άντικρούσει την κριτική για τίς άρμοδιότητες πού έπιφύλαξε τό σχέδιό της στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με δύο ομάδες έπιχειρημάτων: α) τίς αντίστοιχες άρμοδιότητες του βασιλέως στό πολίτευμα της «Βασιλευομένης Δημοκρατίας» κατά τό Σύνταγμα του 1864/1911/1952⁵⁰ και β) τίς αντίστοιχες άρμοδιότητες του άρχηγού του κράτους σέ ξένα πρότυπα κοινοβουλευτικών συστημάτων⁵¹.

Μέ την ίδια ένταση και έπιμονή η αντιπολίτευση διεκδίκησε η έναν Πρόεδρο-«σύμβολο», στά πλαίσια ενός «καθαρού» κοινοβουλευτικού συστήματος, εκλεγόμενο έμμεσα, η έναν πρόεδρο με εύρειες και άποφασιστικές άρμοδιότητες, στά πλαίσια ενός «γνήσιου» Προεδρικού συστήματος, εκλεγόμενο άμεσα⁵².

Η «καθαρότητα» της συνταγματικής ρύθμισης διεκδικήθηκε για πολλούς και διάφορους λόγους. Άνάμεσα στά άλλα γιατί: α) Είηαι όφθαλμοφανές ότι με τον τρόπο αυτό έπιχειρήθηκε η

50. Ο Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ (Πρακτικά ΙΙΙ, σελ. 16) δήλωνε χαρακτηριστικά: «Έάν συγκρίνετε τάς έξουσίας του Βασιλέως εις τό Σύνταγμα του 1952 —αί όποίαι έπαναλαμβάνω, ήταν άνευ περιορισμού— με τάς έξουσίας, τάς όποίας χορηγεί τό κυβερνητικών σχέδιον εις τον Άρχηγόν του Κράτους, θά βεβαιωθήτε, ότι αι έξουσίαι του Προέδρου της Δημοκρατίας, είναι όλιγώτεροι από εκείνας, τάς όποίας ειχεν ο Βασιλεύς με τό Σύνταγμα του 1952».

51. Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, *Γενική εισήγηση*, σελ. 465-466.

52. Ο γενικός εισηγητής της μειοψηφίας Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ δήλωνε (Πρακτικά Ι, σελ. 157): «Τό άληθινό νόημα, πάντως καθ' όσον άφορά την δική μας την παράταξη, είναι ότι, ήμεις δέν θέλομεν την μορφή του Προέδρου πού έσείς προτείνετε. Άλλά έσείς, έφ' όσον προχωράτε και προτείνετε Πρόεδρον αυτής της μορφής θά έπρεπε για νά εύρίσκεστε σέ συνέπεια με την δική σας άρχή νά πάτε και σέ άπ' εύθείας έκλογή από τον λαόν». Έξίσιου χαρακτηριστική είναι και η άγόρευση του βουλευτή Ι. ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΗ, για τό ίδιο θέμα (Πρακτικά Ι, σελ. 116).

άποσύνδεση του θεσμικού πλαισίου που αναφέρεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας από βραχυπρόθεσμους τακτικούς πολιτικούς έλιγμούς των πολιτικών δυνάμεων που ως κοινοβουλευτική πλειοψηφία έκφρασαν τή συντακτική βούληση.

β) Επίσης, κι αυτό είναι τό πιό βασικό, συγκαλύφθηκε έτσι ή πραγματική φύση, ή πραγματική λογική και τά όρια του πολιτεύματος, δηλαδή ή άντοχή του στην περίπτωση τής μεταβολής του συσχετισμού των δυνάμεων.

§ 8. Τό ήμιπροεδρικό πρότυπο

Τό ήμιπροεδρικό πρότυπο πολιτεύματος δέν φαίνεται νά αποτελέσει σημείο αναφοράς των άντιμαχομένων επιχειρηματολογιών κατά τήν έπεξεργασία του Συντάγματος, όχι μόνο για τή συνολική ρύθμιση τής εκτελεστικής εξουσίας, αλλά ούτε και για επιμέρους στοιχεία.

Η ανάπτυξη τής θεωρίας του ήμιπροεδρικού συστήματος από τό M. Duverger⁵³ στηρίχτηκε σε μία έπαγωγή κοινών χαρακτηριστικών μιās σειράς πολιτευμάτων. Τά κοινά αυτά χαρακτηριστικά άρθρώνονται σε δύο επίπεδα:

Σ' ένα πρώτο επίπεδο άφηρημένης συνταγματικής ρύθμισης, όπου τό βασικό χαρακτηριστικό είναι ή άμεση έκλογή του Προέδρου τής Δημοκρατίας μέσα στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτικού συστήματος που άπαιτεί τήν εμπιστοσύνη τής Βουλής προς τήν Κυβέρνηση και τόν επικεφαλής της Πρωθυπουργό.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο συγκεκριμένης συνταγματικής πραγματικότητας, όπου τό βασικό κριτήριο είναι ή πραγματική άσκηση των άρμοδιοτήτων που τό Σύνταγμα άπονέμει στον άμεσα εκλεγμένο Πρόεδρο και ή άποφασιστική παρέμβασή του στη διαμόρφωση τής κυβερνητικής πολιτικής. Στην περίπτωση αυτή ή πολιτική θέση του Προέδρου τής Δημοκρατίας κυμαίνεται μέ βάση ένα «σύστημα μετασχηματισμού»⁵⁴ που στηρίζεται στη

53. Ο σχετικός προβληματισμός ύπάρχει σ' όλα σχεδόν τά έργα του M. DUVERGER, ιδιαίτερα όμως αναπτύσσεται στη μονογραφία του: M. DUVERGER, *Echec au Roi*, 1978, ίδίως σελ. 9-21 και 89-141. Ο DUVERGER περιλαμβάνει στην ομάδα αυτή τό πολίτευμα τής Βαϊμάρης και τά σημερινά πολιτεύματα τής Γαλλίας, Φιλανδίας, Πορτογαλίας, Ίσλανδίας, Ίρλανδίας και Αυστρίας.

54. Αποδίδεται έτσι ό όρος «grille de transformation», M. DUVERGER, *Echec au Roi*, σελ. 120 έπ.

δομή και τή λειτουργία του κομματικού συστήματος. Δηλαδή, στή σύνθεση των κυβερνητικών πλειοψηφιών που μπορεί να προκύψουν και τή στάση του Προέδρου απέναντι σ' αυτές.

Στό μέτρο που τό νέο αυτό πρότυπο ήρθε νά δώσει μία απάντηση στό πρόβλημα του συνολικού χαρακτηρισμού τής 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας, αντικρούστηκε μέ μία σειρά θεωρητικές ενστάσεις ή από άλλες θεωρητικές κατασκευές γιά τή φύση και τό κέντρο βάρους του γαλλικού πολιτεύματος⁵⁵.

Ἐκεῖνο ὅμως πού ἀναμφισβήτητα κομίζει ή θεωρία αὐτή, εἶναι ή τυποποίηση τής μή καθαρότητας, τής ἀντιφατικότητας, ἐνός συστήματος πού στηρίζεται σέ δύο ἄμεσα ἐκλεγμένα, ἄρα καί ἄμεσα «νομιμοποιημένα» ὄργανα, καθώς καί τῶν προβλημάτων πού ἐνδέχεται νά γεννηθοῦν.

Ἐπίσης, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία τό γεγονός πώς στό δεύτερο ἐπίπεδο (συνταγματική πραγματικότητα) ἀναιρεῖται τό βασικό κριτήριο πού θέτει στό πρῶτο ἐπίπεδο, δηλαδή ή ἀμεσότητα (ἄμεση ἐκλογή) τής νομιμοποίησης, στό βαθμό πού ὁ κάθε ἄμεσα ἐκλεγμένος πρόεδρος δέν παρεμβαίνει πάντα ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση τής κυβερνητικῆς πολιτικῆς εἴτε λόγω τής ἱστορικῆς διαμόρφωσης του προεδρικοῦ θεσμοῦ πού διαφέρει ἀπό χώρα σέ χώρα εἴτε λόγω του συσχετισμοῦ δυνάμεων πού καθορίζει τή νομικοπολιτική θέση του ἐκάστοτε Προέδρου.

Ἐπιπρόσθετα, τό ἡμιπροεδρικό πρότυπο ἐπιτρέπει τήν ἀξιοποίηση ἐμπειριῶν, ἰδίως ἀπό χῶρες ὅπου ἐμφανίζεται μία αὐξομείωση τής νομικοπολιτικῆς σημασίας καί του ρόλου του Προέδρου τής Δημοκρατίας (π.χ. Φιλανδία) ἀκόμη καί σέ ἱστορικές περιόδους πού ή ἐκλογή του δέν ἦταν ἄμεση⁵⁶.

Οἱ δύο πιά βασικοί ἀπό τούς λόγους πού συνέτρεξαν γιά τήν ἀποφυγή τής ἐπικλήσης του ἡμιπροεδρικοῦ συστήματος κατά τήν ἐπεξεργασία του Συντάγματος του 1975 εἶναι:

55. Βλ. ἐνδεικτικά τή σχετικά ἐπίκαιρη καί ἐνδιαφέρουσα συζήτηση ἀνάμεσα στους Μ. DUVERGER—F. LUCHAIRE—J. GICQUEL κ.λπ. στό εἰδικό ἀφιέρωμα γιά τήν Ve République του περιοδικοῦ Pouvoirs 4/1978, σελ. 123 ἐπ. (La Ve République: Primauté présidentielle ou faits majoritaire?). Ἐπίσης τήν ἐλληνική βιβλιογραφία βλ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, Ὁ θεσμός του αἵρετου ἀνωτάτου ἄρχοντα I, 1978, σελ. 67 ἐπ.

56. Ρ. ΚΑΣΤΑΡΙ, *Le chef de l'Etat dans les institutions Finlandaises*, RDP, 1967, σελ. 861 ἐπ. καί Δ. ΛΕΒΥ, *Les élections à la présidence de la République Finlandaise*, R.F.S.P., 6/1956, σελ. 115 ἐπ.

α) Ἡ ἔλλειψη «καθαρότητας» ἢ ὁποία τὸ διακρίνει, μιά πού δέν ἐντάσσεται οὔτε στό προεδρικό, οὔτε στό κοινοβουλευτικό σύστημα, ἀλλά βρίσκεται στό μεταίχμιό τους. Ἡ ἔλλειψη αὐτή, ὅπως ἀνακλᾶται καί στήν ὀνομασία του, τὸ καθιστᾶ ἰδεολογικά ἀναποτελεσματικό πρότυπο, γιατί δύσκολα μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ ἢ βαθεῖα ἀντιφατικότητα πού τὸ διακρίνει καί ἢ ὁποία γεννᾷ ἕνα διαρκές ἐνδεχόμενο ἐνδοπολιτειακῆς κρίσης. Αὐτὸ ἐπιτείνεται στό βαθμὸ πού συνδέεται ὡς πρότυπο μέ μία προϋούσα ὑποτίμηση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ὡς ἀποφασιστικός περιορισμὸς τοῦ ὁποίου ἐμφανίστηκε ἱστορικά καί ὀργανωτικά.

Αὐτὸς ὁ τύπος πολιτεύματος δέν ἐξυπηρετοῦσε τὴν κυβερνητικὴ ἐπιχειρηματολογία πού (ὅπως ἤδη παρατηρήσαμε) ἐπιδίωξε νά ἐμφανιστεῖ προσηλωμένη σέ ἕνα ἀμιγῆ κοινοβουλευτικό πρότυπο. Μάλιστα, οἱ συχνές ἐπικλήσεις σέ ρυθμίσεις πού συναντᾷ κανεὶς στήν 5ῃ Γαλλικὴ Δημοκρατία ἔγινε προσπάθεια νά ἀποκοποῦν ἀπὸ τὴ γενικότερη προβληματικὴ γιὰ τὴ λειτουργία ἑνὸς ἡμιπροεδρικοῦ συστήματος μέ βάση τὸ γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1958/1962⁵⁷.

β) Ὁ συνακόλουθος (γαλλικὸς ἰδίως) προβληματισμὸς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἡμιπροεδρικοῦ συστήματος καί τὴ διαμόρφωση τῆς συνταγματικῆς πραγματικότητας, σέ συνδυασμὸ μέ πιθανές ὑποθέσεις συνταγματικῆς «ἐξέλιξης» πού μποροῦν νά ὑλοποιηθοῦν σέ περίπτωση πολιτικῆς διαφοροποίησης ἢ πολὺ περισσότερο σέ περίπτωση πολιτικῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα σέ μίαν κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία καί στὸν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους⁵⁸. Ἡ εἰσαγωγή ἑνὸς τέτοιου προβληματισμοῦ στήν ἀνάλυση τοῦ ἰσχύοντος ἐλληνικοῦ Συντάγματος θά ἦταν ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ γιὰ μερικὲς ἀπὸ τίς προθέσεις τοῦ Κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος. Ἐπίσης, θά ὑπογράμμιζε τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ περιθώρια ἐλιγμῶν πού ἐπιτρέπει τὸ Σύνταγμα καί τὴν πρόβλεψη τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων (παρακάτω, μέρος β).

57. Στὶς ἐπιχειρηματολογίες τῶν βουλευτῶν, τὸ γαλλικὸ πολίτευμα συνήθως ταυτίζεται (καταβάση) μέ τὸ πολίτευμα τῶν Η.Π.Α. κάτω ἀπὸ τὸ γενικό τίτλο «Προεδρικό».

58. Συνοπτικὴ καί ἔγκυρη παρουσίαση τοῦ προβληματισμοῦ αὐτοῦ στό ἄρθρο τοῦ Ο. DUHAMEL, *La constitution de la Ve République et l'alternance* (étude des conséquences constitutionnelles d'un antagonisme entre Président de la République et Assemblée Nationale), Pouvoirs, 1/1977, σ. 47 ἐπ. (βλ. παρακάτω, κεφάλαιο τέταρτο).

Πιο συγκεκριμένα, *ή εισαγωγή ενός παρόμοιου προβληματισμού σχετικά με τό ήμipροεδρικό πρότυπο θά καταστούσε εύκρινέστερες μερικές άκόμη διαστάσεις του θεσμού του Προέδρου τής Δημοκρατίας κατά τό Σύνταγμα του 1975. Διαστάσεις πού στηρίζονται όχι, βέβαια, στην καθημερινή λειτουργία του θεσμού, αλλά στις πιθανότητες και τίς δυνατότητες άποφασιστικής παρέμβασης σέ όριακές στιγμές.*

Πέρα όμως από τήν τυποποίηση ενός μή «καθαρού», αλλά ύπαρκτου πολιτεύματος, ή σημασία τής εισαγωγής του προβληματισμού αυτού για ένα συνολικό χαρακτηρισμό του πολιτεύματος, όπως τό επιδίωξε ο συντακτικός νομοθέτης του 1975, συνίσταται στα εξής σημεία:

α) 'Η άμεση έκλογή ως πηγή νομιμοποίησης δέν συνδέεται πάντα με μία άποφασιστική παρέμβαση στή διαμόρφωση τής κρατικής βούλησης και αντίστροφα μία έμμεση έκλογή δέν άπολήγει πάντα σέ ένα «συμβολικό» Πρόεδρο. *Έτσι, νομιμοποίηση ενεργειών και τρόπος έκλογής άποσυνδέονται.*

β) Στο μέτρο πού μία μακρόχρονη ιστορική διαδικασία δέν έχει διαμορφώσει (ως παράγοντας συμπροσδιοριστικός τής νομιμοποίησής του) τή σταθερή νομικοπολιτική θέση του Προέδρου τής Δημοκρατίας, αυτή διακυμαίνεται, με βάση όχι τίς συνταγματικές του άρμοδιότητες πού επιδέχονται πολλαπλές έρμηνείες, αλλά τό συσχετισμό των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων πού προσδιορίζουν σέ κάθε ιστορική στιγμή τό ρόλο του Προέδρου τής Δημοκρατίας⁵⁹.

'Η πρώτη παρατήρηση σχετικοποιεί σημαντικά τήν επιχειρηματολογία τής κυβερνητικής πλειοψηφίας για τήν (ύπέρ του κοινοβουλευτισμού) σημασία τής έμμεσης έκλογής του Προέδρου και έπαυξάνει τή σημασία των κινδύνων πού ύπογραμμίστηκαν για τίς άρμοδιότητες του Προέδρου τής Δημοκρατίας κατά τό Σύνταγμα του 1975⁶⁰.

'Η δεύτερη παρατήρηση καθιστά περισσότερο εύκρινή τόν άπατηλό χαρακτήρα του επιχειρήματος πού βασιζόταν στή σύγκριση των άρμοδιοτήτων του Προέδρου κατά τό Σύνταγμα του 1975 με τίς βασιλικές άρμοδιότητες κατά τό Σύνταγμα του

59. Βλ. παρακάτω, § 10.

60. Βλ. ιδίως Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *ΈΗ διαρρύθμισις*, και Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *ΈΗ νομικοπολιτική θέση*, στο σύνολό τους.

1864/1911/1952. Κι αυτό για δύο τουλάχιστον λόγους: α) όχι μόνο γιατί η ιστορική εξέλιξη του θεσμού είναι στοιχείο συμ-προσδιοριστικό της νομιμοποίησής του, έτσι ώστε οι όνομα-στικές αρμοδιότητες του βασιλέως να μην μπορούν να νοηθούν και να λειτουργήσουν έξω από την ιστορική πορεία σχετικο-ποίησης και περιορισμού που ακολούθησαν από το 1864 και μετά, στην οποία περιλαμβάνεται e contrario και η κρίση του 1965-67· β) αλλά και γιατί στην περίπτωση που δεν έχουμε (ό-πως στο Σύνταγμα του 1975) ένα ιστορικά διαμορφωμένο θεσμό, ή νομικοπολιτική θέση, δηλαδή ή δυνατότητα παρέμβασης του Προέδρου, στηρίζεται όχι σε πιθανολογούμενες έρμηνειες των συνταγματικῶν διατάξεων, αλλά στη διαλεκτική εξέλιξη του συσχετισμού τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων που προσδίδει στις προεδρικές ἐνέργειες διαφορετικές σε κάθε ιστορική στιγ-μή νομιμοποιητικές διαστάσεις (παρακάτω, μέρος β).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας λυδία λίθος τῆς λογικῆς τοῦ Πολιτεύματος

Εἰσαγωγική παρατήρηση

Στό δεύτερο μέρος θά ἐξετάσουμε εἰδικότερα πῶς ἡ ἐναλλασσόμενη λογική τοῦ πολιτεύματος, δηλαδή τό πολλαπλά ἀναγνώσιμο Σύνταγμα, συμπυκνώνεται καί σχηματοποιεῖται στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μέ ἓνα σύστημα «λειτουργικῶν ἰσοδυνάμων» πού συνδέει τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν Κυβέρνηση ἢ μᾶλλον τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία (παρακάτω, κεφάλαιο τρίτο).

Ἡ ὑπόθεση αὐτή γίνεται περισσότερο συγκεκριμένη κάτω ἀπό τό πρίσμα τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς καί τό φῶς τῆς πιθανολογούμενης ἐξέλιξης τῆς πολιτικῆς, ἄρα καί συνταγματικῆς πραγματικότητας (παρακάτω, κεφάλαιο τέταρτο).

Τά «λειτουργικά ισοδύναμα»

Ἄξιοποιώντας τίς παρατηρήσεις πού προηγήθηκαν (παραπάνω, μέρος ἄ') καί κάνοντας ἔτσι πιό ὀλοκληρωμένη (μέσα ἀπό τήν ἐφαρμογή της) καί πιό συγκεκριμένη τήν ὑπόθεση ἐργασίας πού προτάχθηκε (παραπάνω, § 3), μπορούμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ *ἰδιαίτερη λογική τοῦ πολιτεύματος πού διαγράφεται στό Σύνταγμα τοῦ 1975 συμπυκνώνεται στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως τή σχεδίασε ὁ συντακτικός νομοθέτης. Ἡ συμπύκνωση αὐτή προσλαμβάνει τή μορφή ἑνός συστήματος «λειτουργικῶν ἰσοδυνάμων» πού συνδέει τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν Κυβέρνηση.*

Ἄ ὄρος «λειτουργικά ισοδύναμα» ἀνήκει στή λειτουργιστική (φονξιοναλιστική) ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν φαινομένων. Ἔτσι, εἶναι βεβαρυμένος μέ τήν ἔνταξή του στό πλαίσια μίας θεωρητικῆς ἀντίληψης ἢ χρήση τῆς ὁποίας δέν περιέχεται στίς μεθοδολογικές μας προθέσεις¹.

Ἄ ὄρος «λειτουργικά ισοδύναμα» χρησιμοποιήθηκε στό χῶρο τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, γιά νά ἐκφράσει τό φαινόμενο τῆς ἐκπλήρωσης μίας καί μόνο πολιτικῆς λειτουργίας ἀπό ἐναλλασσόμενα μεταξύ τους στοιχεῖα. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἡ λειτουργία τῆς ἄσκησης πιέσεων πρὸς τά κέντρα ἀποφάσεων,

1. Ἄ ὄρος «λειτουργικά ισοδύναμα», ἀνήκει στό R. K. MERTON, *Elements de Theorie et de methode Sociologique*, 1965 (μτφρ. τοῦ *Manifest and Latent Functions: Toward a Condification of Functional Analysis in Sociology*, στό *Social Theory and Social Structure*, 1949) ἰδίως σελ. 83 ἐπ. Βλ. ἐπίσης τήν παραπομπή στό MERTON γιά τόν ὄρο «ὕπαλλακτικές δομές» πού κάνει ὁ Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική μεθοδολογία*, σελ. 287 «just as the same items may have multiple function so may the same function be diversally fulfilled by alternative items». Κριτική παρουσίαση τῆς ἐξέλιξης τοῦ φονξιοναλισμοῦ καί ἰδίως τῆς συμβολῆς τοῦ MERTON κάνει ὁ G. ROCHER, *Introduction à la sociologie générale 2: L'organisation sociale*, 1968, σελ. 160 ἐπ. καί ἰδίως 170 ἐπ. Τήν παρουσίαση αὐτή ἀξιοποιεῖ καί ὁ R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 136 ἐπ.

πού ανήκει συνήθως στις ομάδες πιέσεων, μπορεί να εκπληρωθεί σέ μία δεδομένη στιγμή από ένα πολιτικό κόμμα οργανωμένο μόνο σέ επαγγελματική ή τοπική βάση. Τηρουμένων τών αναλογιών, μπορούμε νά πούμε ότι ή λειτουργία τής λήψης τών βασικών πολιτικών αποφάσεων μπορεί νά εκπληρωθεί, ανάλογα μέ τήν πολιτική συγκυρία καί τό συσχετισμό τών δυνάμεων, είτε από τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας είτε από τήν Κυβέρνηση πού έχει τήν εμπιστοσύνη ή τήν άνοχή τής Βουλής.

Έφαρμόζοντας, κατά τόν τρόπο αυτό, ένα είδος όρολογικού έκλεκτικισμού, θέλουμε νά όρίσουμε ως «σύστημα λειτουργικών ίσοδυνάμων» τή μεταβλητή σχέση μεταξύ τών δύο πόλων τής έκτελεστικής έξουσίας. Τό κέντρο βάρους τής σχέσης αυτής μπορεί νά κατανέμεται καί νά ανακατανέμεται συνεχώς στά πλαίσια μιās πάντως σταθερής νομικοπολιτικής λειτουργίας του σύνθετου όργανου τής έκτελεστικής έξουσίας στό σύνολό του. Άθροιστικά, δηλαδή, τό μέγεθος τής έκτελεστικής έξουσίας παραμένει σταθερό.

Κριτήριο αυτής τής έναλλαγής είναι ό διαρκώς άναμορφούμενος συσχετισμός δυνάμεων καί σέ τελική άνάλυση, ή διαλεκτικά νοούμενη ούσιαστική νομιμοποίηση τών πόλων του συστήματος αυτού τών «λειτουργικών ίσοδυνάμων», πού γίνεται έτσι ή προσδιοριστική συνιστώσα τών σχέσεων του Προέδρου τής Δημοκρατίας καί τής Κυβέρνησης (παρακάτω, § 10).

Ή έννοια του «συστήματος τών λειτουργικών ίσοδυνάμων» έχει τό πλεονέκτημα νά είναι ιδιαίτερα παραστατική, γιατί σχηματοποιεί τή δομή τής έκτελεστικής έξουσίας: τίς σχέσεις μεταξύ τών επιμέρους όργάνων τής έκτελεστικής έξουσίας καί τό συσχετισμό δυνάμεων πού αναπτύσσεται στό έσωτερικό της. Αύτή όμως ή σχηματοποίηση συνοδεύεται καί από ένα βαθμό άπλοποίησης τών σχετικών προβλημάτων. Ήπιλέον, ή έννοια του «συστήματος τών λειτουργικών ίσοδυνάμων» από τήν ίδια τή θεωρητική της καταγωγή (φονξιοναλιστική άνάλυση) δέν μπορεί νά συλλάβει τήν κοινωνικοπολιτική δυναμική, τίς κοινωνικοπολιτικές έντάσεις, στό έπίκεντρο τών όποιων μπορεί νά βρεθεί ή έκτελεστική έξουσία ή οι όποιες μπορεί νά έκδηλωθούν στό έσωτερικό της. Ήξάλλου, μέ τήν έννοια του «συστήματος τών λειτουργικών ίσοδυνάμων» τονίζεται ή ένότητα τής έκτελεστικής έξουσίας. Τό στοιχείο όμως αυτό μπορεί νά άξιοποιηθεί πρός δύο κατευθύνσεις: Ή πρώτη (συνδεδεμένη μέ τόν ιδεολογικοπολιτικό χαρακτήρα τής φονξιοναλιστικής

ανάλυσης) οδηγεί σέ μία κοινωνικοπολιτικά ούδετεροποιημένη θεώρηση τής έκτελεστικής εξουσίας, ή όποία μπορεί νά στρέφεται πρός τόν ένα ή τόν άλλο πόλο του συστήματος, άρκει νά εκπληρώνει τίς «λειτουργίες» τής. 'Η δεύτερη (πού θά επιχειρήσουμε νά αναλύσουμε) θεωρεί τήν εξασφάλιση πολιτικής —σέ γενικές γραμμές— ενότητας τής έκτελεστικής εξουσίας, στοιχείο πού επηρέασε άποφασιστικά τό συντακτικό νομοθέτη στή συγκρότηση τής έκτελεστικής εξουσίας κατά τό Σύνταγμα του 1975. Γιά τό λόγο αυτό και είναι ιδιαίτερα καθοριστικά τά νομικοπολιτικά προβλήματα πού προκύπτουν σέ περιπτώσεις πολιτικής διαφοροποίησης ή (ιδίως) αντίθεσης τών δύο πόλων του «συστήματος τών λειτουργικών ίσοδυνάμων». Γίνεται, κατά τόν τρόπο αυτό, σαφές ότι από τόν όρο «σύστημα λειτουργικών ίσοδυνάμων» μπορούμε νά αξιοποιήσουμε τήν παραστατική του ικανότητα προσδιορίζοντας συμβατικά τά έννοιολογικά του στοιχεία.

§ 9. Οί πόλοι του συστήματος τών «λειτουργικών ίσοδυνάμων»

Ο καθορισμός τών πόλων αυτού του συστήματος είναι τό σημαντικότερο ίσως πρόβλημα. Άν στήν προσπάθειά μας νά σχηματοποιήσουμε τό πρόβλημα θέσουμε άπέναντι από τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας τήν Κυβέρνηση γενικά, ως συνταγματικά προβλεπόμενο όργανο, ύπάρχει κίνδυνος νά ύποβαθμισθούν μία σειρά από άρμοδιότητες του Προέδρου. Οί άρμοδιότητες αυτές σέ συνδυασμό μέ τήν κατάλληλη πολιτική συγκυρία θά έδιναν ως αποτέλεσμα μία Κυβέρνηση τής άποκλειστικής έπιλογής και έμπιστοσύνης του Προέδρου. Στήν περίπτωση αυτή, ή Κυβέρνηση θά λειτουργούσε πρός τήν κατεύθυνση ενός νόθου καταμερισμού του πολιτικού βάρους στά πλαίσια τής έκτελεστικής εξουσίας και μίας συγκάλυψης τής πολιτικής εϋθύνης του Προέδρου τής Δημοκρατίας (βλ. και παρακάτω, § 14). Πιο συγκεκριμένα πρέπει νά σημειωθούν τά εξής:

Ι. Τό πρόβλημα του 'Ορλεανισμού

Τό ένδεχόμενο μιās κυβέρνησης τής άποκλειστικής έπιλογής και έμπιστοσύνης του Προέδρου τής Δημοκρατίας περιλαμβάνεται βέβαια στίς περιπτώσεις έφαρμογής τών άρθρων 37 § 4 και 38 § 2 καθώς και στά περιθώρια έλιγμών πού έπιτρέπει στόν

Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τό ἐδ. β' τῆς § 1 τοῦ ἄρθρου 38². Πρόκειται γιά τίς περιπτώσεις ἐκεῖνες στίς ὁποῖες κάμπτεται τελείως ἡ «ἀρχή τῆς δεδηλωμένης» καί ὁ διορισμός καί ἡ παύση τῆς Κυβέρνησης γίνεται ἀποκλειστική, σέ τελική ἀνάλυση, ἀρμοδιότητα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας:

“Ὅπως εἶναι γνωστό, στήν περίπτωση πού δέν σχηματίζεται ἀπόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (ἄρθρ. 37 § 2) καί ὁ ἀρχηγός τοῦ σχετικῶς πλειοψηφούντος κόμματος πρὸς τόν ὁποῖο παρέχεται διερευνητική ἐντολή (ἄρθρ. 37 § 3) δέν κατορθώνει νά σχηματίσει Κυβέρνηση, ἀνοίγεται, σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 37 § 4, ἕνα εὐρύ πεδίο προεδρικῶν πρωτοβουλιῶν: Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔχει τή δυνατότητα νά ἀναθέσει νέα διερευνητική ἐντολή στόν ἀρχηγό τοῦ δευτέρου σέ κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος ἢ νά τόν παρακάμψει διορίζοντας ὡς Πρωθυπουργό ὁποιοδήποτε —μέλος ἢ μή τῆς Βουλῆς— πού κατά τήν προεδρική ἐκτίμηση θά μπορούσε νά ἐπιτύχει (ἢ νά ἀποσπάσει) τήν ψήφο ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Γιά τό διορισμό αὐτόν ἀρκεῖ ἡ τυπική προϋπόθεση τῆς ἀπλῆς (μή δεσμευτικῆς) γνώμης τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία κάλλιστα μπορεῖ νά λειτουργήσῃ καί ὡς πρόσχημα τῶν προεδρικῶν χειρισμῶν (βλ. παρακάτω, §§ 10 καί 15). Ὁ Πρωθυπουργός πού διορίζεται κατά τόν τρόπο αὐτό ἐξοπλίζεται καί μέ τό δικαίωμα

2. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 37 § 4: «Μή ἐπιτυγχανομένου τούτου (τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως), ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νά ἀναθέσῃ νέαν διερευνητικήν ἐντολήν εἰς τόν ἀρχηγόν τοῦ δευτέρου εἰς κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος ἢ νά διορίσῃ Πρωθυπουργόν, μετά γνώμην τοῦ Συμβουλίου Δημοκρατίας, μέλος ἢ μή τῆς Βουλῆς, δυνάμενον κατά τήν κρίσιν του νά τύχῃ ψήφου ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Εἰς τόν οὕτω προκριθέντα Πρωθυπουργόν ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νά παράσῃ καί τό δικαίωμα διαλύσεως τῆς Βουλῆς πρὸς διεξαγωγήν ἐκλογῶν». Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 38 § 2: «Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νά παύσῃ τήν Κυβέρνησιν, ἀφοῦ ἀκούσῃ τήν γνώμην τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας, ἐφαρμοζομένου περαιτέρω τοῦ β' ἐδαφίου τῆς προηγουμένης παραγράφου». Τό ἄρθρ. 38 § 1 ἐδ. β' ὀρίζει ὅτι «εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας (παραίτηση - ἀποδοκιμασία κυβερνήσεως) ἡ ἐντολή σχηματισμοῦ κυβερνήσεως ἀνατίθεται εἰς μέλος τῆς Βουλῆς ὑποχρεούμενον ὅπως ζητήσῃ ψήφον ἐμπιστοσύνης κατά τό ἄρθρον 84, ἢ εἰς μέλος ἢ μή τῆς Βουλῆς πρὸς ἄμεσον διάλυσιν αὐτῆς καί ἐνέργειαν ἐκλογῶν».

διάλυσης τῆς Βουλῆς γιά τή διεξαγωγή ἐκλογῶν (ἄρθρ. 37 § 4 ἔδ. β΄).

Αὐτό δέν συμβαίνει ὅμως μόνο ὅταν δέν σχηματίζεται ἡ ἀναγκαία ἀπόλυτη πλειοψηφία γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρου 37 § 2 ἢ ὅταν ὁ ἀρχηγός τοῦ σχετικῶς πλειοψηφοῦντος κόμματος στόν ὁποῖο δίνεται ὑποχρεωτικά διερευνητική ἐντολή δέν μπορεῖ νά ἀποσπάσει τήν ἐμπιστοσύνη ἢ τήν ἀνοχή τῆς ἀπόλυτης πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς (37 § 3), ὅποτε καί εἶναι δυνατή ἡ ὑλοποίηση τῶν ἐλιγμῶν τοῦ ἄρθρου 37 § 4. Συμβαίνει, ὅπως εἶναι γνωστό, καί ὅταν ὑπάρχει Κυβέρνηση πού ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία παύεται —ἀντίθετα πρός κάθε κοινοβουλευτική λογική— γιά νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό Κυβέρνηση μειοψηφίας ἢ ἐκβιαζομένης ἀνοχῆς ἢ ἀπό Κυβέρνηση πού μόνο τῆς προσόν εἶναι ἡ ἀπόλυτη καί ἀποκλειστική ἐμπιστοσύνη τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία οὔτε κἀν διεκδικεῖ ψῆφο ἐμπιστοσύνης, ἀλλά διαλύει τή Βουλή καί διενεργεῖ ἐκλογές (μέ δική τῆς εὐθύνη καί κατά τό χρόνο πού ἐπιλέγει ὁ Πρόεδρος) σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 38 § 2 καί 38 § 1 ἔδ. β΄. Πρόκειται, μέ ἄλλη διατύπωση, γιά τίς περιπτώσεις ἐφαρμογῆς ἑνός πλέγματος διατάξεων, οἱ ὁποῖες, ὅπως τόνισε ὁ Ἀριστόβουλος Μάνεσης, εἶναι «ἀναχρονιστικές, ἀντιδημοκρατικές καί ἐπικίνδυνες»³.

Τίθεται ἔτσι τό πρόβλημα τοῦ Ὀρλεανισμοῦ⁴ στό νέο ἐλληνικό

3. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Νομικοπολιτική θέση*, σελ. 456: «Ἀναχρονιστικές, γιάτι καθιερώνουν τήν ἀρχέγονη «ὄρλεανική» μορφή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος πού χαρακτηρίζεται ἀπό τή διττή ἐξάρτηση τῆς Κυβερνήσεως: ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη ὄχι μόνο τῆς λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας, ἀλλά καί τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀντιδημοκρατικές, γιάτι, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἂν καί δέν ἀντλεῖ τήν ἐξουσία του ἀπό τόν Λαό —ὅπως ἡ Βουλή πού τόν ἐκλέγει— μπορεῖ ἐντούτοις νά ἀντιτάξει τήν προσωπική του θέληση στή θέληση τῆς πλειοψηφίας τῆς. Ἐπικίνδυνες πολιτικά, γιάτι διευκολύνουν ἀντικειμενικά, ἀντί νά ἀποτρέπουν, τίς συγκρούσεις ἀνάμεσα στά τρία κύρια κρατικά ὄργανα —Βουλή, Πρόεδρος, Κυβέρνηση— καί ἀνοίγουν τό δρόμο γιά αὐταρχικές «λύσεις»».

4. Γιά τήν ἱστορική διαμόρφωση καί τή σημασία τοῦ ὄρλεανισμοῦ βλ. ἀντί ἄλλων, P. LALUMIERE-A. DEMICHEL, *Les régimes Parlementaires Européens*, 1978², σελ. 52 ἐπ. βλ. ἐπίσης M. DUVERGER, *Institutions politiques*, I σελ. 177 ἐπ. καί II σελ. 51 ἐπ. καί 76 ἐπ. M. PRELOT-J. BOULOUIS, *Institutions politiques*, σελ. 402 ἐπ. βλ. ἐπίσης, M. TROPER, *La sé-*

Σύνταγμα. Μέ τόν ὄρο Ὁρλεανισμός ἀποδίδεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στήν ἐπιστήμη τοῦ Συναγματικοῦ Δικαίου, τό φαινόμενο τῆς διπλῆς ἐξάρτησης (διπλῆς ἐμπιστοσύνης — double confiance) τῆς Κυβέρνησης καί ἀπό τόν ἀρχηγό τοῦ Κράτους καί ἀπό τό Κοινοβούλιο. Ἡ ἱστορική καταγωγή τοῦ ὄρου ἀνατρέχει στό γαλλικό πολίτευμα τῶν χρόνων (1830-1848) τοῦ Louis-Philippe (duc d'Orleans), ὅταν ἀναπτύχθηκε ἡ ἄποψη πῶς «le trône n'est pas un fauteuil vide». Τό συγκεκριμένο ἱστορικό φαινόμενο συνεχίσθηκε τά χρόνια τῆς III^{ης} γαλλικῆς δημοκρατίας μέχρι τό 1879, ὅποτε ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καί ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους (MacMahon) ὑπῆρξε ἡ ἔμμεση ἐκλογική ἤττα καί ἡ παραίτηση τοῦ δεύτερου. Στό ἱστορικό αὐτό πλαίσιο ὁ Ὁρλεανισμός (ὡς περιορισμένη μορφή κοινοβουλευτισμοῦ) συμπυκνώνει τήν ὕπαρξη μίας λεπτῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στήν ἀπερχόμενη ἀπό τό ἱστορικό προσκήνιο ἀριστοκρατία καί τήν ἐδραιωνόμενη πολιτική ἀστική τάξη, ὑλοποιεῖται ὁμως ὡς περιορισμός τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ κοινοβουλίου καί ὡς τέτοιος βασικά ἀπασχολεῖ καί σήμερα τήν ἐπιστήμη τοῦ Συναγματικοῦ Δικαίου.

Γιά τό πρόβλημα αὐτό εἶναι ἀναγκαῖο νά σημειωθοῦν τά ἐξῆς: α) Βέβαια, ὅπως προκύπτει κι ἀπό τό συνδυασμό τῶν ἀρθρ. 37 καί 84^ς, τό νέο ἑλληνικό Σύνταγμα δέν καθιερώνει τόν Ὁρλεανισμό (διπλή ἐξάρτηση τῆς Κυβέρνησης τόσο ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς, ὅσο καί ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους) μέ τήν ἱστορικά γνωστή καί καθαρῆ μορφή του. β) Τό εἶδος τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ πού θεσπίζεται στό Σύνταγμα τοῦ 1975 δέν μπορεῖ νά κριθεῖ παρά μόνο «ἐξ ἀποτελέσματος». Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ καθιέρωση ἢ ἡ κάμψη τῆς «ἀρχῆς τῆς δεδηλωμένης» κρίνεται μέ κριτήριο τήν Κυβέρνηση, ἡ ὁποία τελικά

paration de pouvoirs et l'histoire constitutionnelle française, σελ. 72 ἐπ. καί ἰδίως Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἐγγυήσεις II*, σελ. 447 ἐπ. καί τήν ἐκεῖ ἀναφορά στή διεθνή βιβλιογραφία καί σέ παραδείγματα ἀπό τήν Ἑλληνική Συναγματική Ἱστορία.

5. Σύμφωνα μέ τό ἀρθρ. 84 § 1 «Ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νά ἀπολαύει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Ἐντός δεκαπενθημέρου ἀπό τῆς ὀρκωμοσίας τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἡ Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νά ζητήσῃ ψῆφον ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καί δύναται νά πράττῃ τοῦτο ὅποτε-δήποτε ἄλλοτε. Ἐάν κατά τόν σχηματισμόν τῆς Κυβερνήσεως ἔχουν διακοπῆ αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, καλεῖται αὕτη ἐντός δέκα πέντε ἡμερῶν ὅπως ἀποφανθῇ ἐπί τῆς προτάσεως ἐμπιστοσύνης».

διορίζεται ως προϊόν των χειρισμών του Προέδρου, σύμφωνα με τὰ άρθρα 37 § 4, 38 § 1 ἐδ. β' και 38 § 2. "Ετσι, ἡ παρεμβολή του Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας (ἡ ὁποία προβλέπεται στὰ άρθρα 37 § 4 και 38 § 2), γιά τήν παροχή προσχημάτων, δέν μπορεί νά λειτουργήσῃ ὡς ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἄποψης ὅτι δέν καθιερώνεται ἑνός εἴδους Ὀρλεανισμός στό νέο ἐλληνικό πολίτευμα. Πράγματι, σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα τοῦ 1975, ἡ Κυβέρνηση δέν ἐξαρτᾶται ρητά ἢ μᾶλλον ὠμά ἀπό τήν «καλή θέληση» τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους⁶. Ἡ «καλή θέληση», δηλαδή ἡ «πολιτική θέληση», τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους συνοδεύεται ἢ μᾶλλον ἐξωραϊζεται ἀπό τή γνώμη τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας (παρακάτω, § 10). Αὐτό ὅμως δέν ἀναιρεῖ τό κριτήριο πού θέσαμε, δηλαδή τό ἀποτέλεσμα πού προκύπτει ἀπό τούς προεδρικούς χειρισμούς.

Στό μέτρο ὅμως πού κριτήριό μας εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Ὀρλεανισμοῦ μέ τό συγκεκριμένο ἱστορικό και ἔννοιολογικό της φορτίο, μπορούμε νά δεχθοῦμε ὅτι στό Σύνταγμα τοῦ 1975 καθιερώνεται ἕνας ὀριακός και ἕνας ἀρνητικός Ὀρλεανισμός. Ὁ ὀριακός Ὀρλεανισμός καθιερώνεται μέ τό ἀρθρ. 37 § 4 και συνοψίζεται στό εὐρύ περιθώριο ἐλιγμών πού ἐπιτρέπουν στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας νά διορίζει Κυβέρνηση τῆς ἀποκλειστικῆς του ἐμπιστοσύνης. Ὁ ἀρνητικός Ὀρλεανισμός καθιερώνεται στό ἀρθρο 38 § 2 και συνίσταται στό δικαίωμα τοῦ Προέδρου νά παύει Κυβέρνηση πού ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς.

Οἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις ἑνός παρόμοιου ὀριακοῦ και ἀρνητικοῦ Ὀρλεανισμοῦ εἶναι πολιτικά ἀβέβαιες. Ἡ ἀβεβαιότητα αὐτή ἐπιτείνεται και ἀπό τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα πού παρουσιάζει ἡ συνδυασμένη ἐρμηνεία τῶν ἀρθρων 37 και 38 τοῦ Συντάγματος. Τό βασικό ἐρμηνευτικό πρόβλημα εἶναι τό ἀκόλουθο: Ἐφόσον ἡ διαδικασία πού προβλέπει τό ἀρθρο 37 γιά τό διορισμό τοῦ πρωθυπουργοῦ και τῆς Κυβέρνησης δέν ἐφαρμόζεται μόνο μετά ἀπό γενικές βουλευτικές ἐκλογές (ὅπως προέβλεπε τό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος), ἀλλά κάθε φορά πού προκύπτει πρόβλημα διορισμοῦ τῆς Κυβέρνησης⁷, ἡ ἀνάθεση ἐντολῆς

6. Contra. A. PANTELIS, *Les grands Problèmes* κλπ., σελ. 251-252 (βλ. και τίς ἐκεῖ παραπομπές).

7. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομικοπολιτική θέση*, σελ. 455 ὑποσ. 11, «Ὅταν ὑπάρχη ὁποιαδήποτε πλειοψηφία στή Βουλή, ὁ Πρόεδρος τῆς

σχηματισμού Κυβέρνησης σέ μέλος τῆς Βουλῆς, τό ὁποῖο ὑποχρεώνεται νά ζητήσῃ ψῆφο ἐμπιστοσύνης, ὅπως προβλέπει τό ἐδ. β' τῆς § 1 τοῦ ἄρθρ. 38, θά γίνῃ μέσα στά πλαίσια καί μέ τή διαδικασία τοῦ ἄρθρου 37 ἢ ὄχι; Πιό συγκεκριμένα, τό πρόβλημα τίθεται ὡς ἑξῆς: ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἶναι ὑποχρεωμένος, σεβόμενος καί στήν περίπτωση αὐτή τή διαδικασία τοῦ ἄρθρ. 37, ὅπως αὐτό πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ μέ βάση τήν «ἀρχή τῆς δεδηλωμένης», νά ἀναθέσῃ τήν ἐντολή σχηματισμοῦ Κυβέρνησης στόν ἀρχηγό τοῦ ἀπόλυτα πλειοψηφοῦντος κόμματος ἢ στόν ἐπικεφαλῆ τῆς «δεδηλωμένης» πολυκομματικῆς ἀπόλυτης πλειοψηφίας καί σέ δεύτερη φάση (ἐάν δέν σχηματίζεται «δεδηλωμένη» ἀπόλυτη πλειοψηφία) στόν ἐπικεφαλῆ τῆς σχετικῆς πλειοψηφίας; Ἡ, ἀντίθετα, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μπορεί, παρακάμπτοντας αὐτή τήν ἀναγκαστική κατά τό ἄρθρ. 37 φάση, νά ἀναθέσῃ, ἀμέσως μετά τήν παύση τῆς Κυβέρνησης, τήν ἐντολή σχηματισμοῦ νέας σέ βουλευτή τῆς ἀποκλειστικῆς ἐμπιστοσύνης του γιά νά σχηματίσῃ βιώσιμη, πιθανῶς, κυβέρνηση καί νά διεκδικήσῃ τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς (ὅπως προβλέπουν τά ἄρθρ. 37 § 4 καί 38 § 1 ἐδ. β' περ. 1η); Σέ περίπτωση ἀποδοχῆς τῆς πρώτης λύσης, ἡ παύση τῆς Κυβέρνησης συνδέεται μόνο μέ διάλυση τῆς Βουλῆς καί προκήρυξη ἐκλογῶν (μέ τήν εὐθύνῃ Κυβέρνησης τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Προέδρου: 2η περίπτωση τοῦ ἐδ. β' τῆς § 1 τοῦ ἄρθρου 38), γιατί ὁ σεβασμός τῆς διαδικασίας τοῦ ἄρθρου 37 ἐπιβάλλει τήν ἀνάθεση ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβέρνησης στόν ἐπικεφαλῆ τῆς ἀπόλυτης πλειοψηφίας ὅποτε καί ἡ προεδρική ἀρμοδιότητα πού προβλέπεται στό ἄρθρο 38 § 2 χάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς σημασίας της. Αὐτή εἶναι καί ἡ λύση μίας συνεποῦς κοινοβουλευτικῆς ἀνάγνωσης τοῦ Συντάγματος, πού χρησιμοποιοῖ ὡς κριτήριο τή διαφύλαξη καί ὑλοποίηση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς καί μάλιστα τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι πρόβλημα ἐρμηνείας τοῦ ἄρθρ. 38 § 2 καί § 1 ἐδ. β' θά προκύψῃ σέ περιόδους ὀξείας συνταγματικοπολιτικῆς ἔντασης. Καί τότε, ἡ δομή τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν κανόνων ἐπιτρέπει τήν προβολή πολλῶν καί ἀντιτιθέμενων

Δημοκρατίας δέν ἔχει καμμιά διακριτική εὐχέρεια: ὀφείλει νά διορίσῃ πρῶθυπουργό τόν ὑποδεικνυόμενο ἀπό τήν ἐκάστοτε κοινοβουλευτικῆ πλειοψηφία». Βλ. καί Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας* κτλ., σελ. 77 ἐπ.

ισχυρισμῶν, πολλῶν ἐκδοχῶν γιά τή νομιμότητα πού ἐγκαθιδρύει τό Σύνταγμα τοῦ 1975 (βλ. παρακάτω, § 10 καί § 15).

Ἔτσι, πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι ὁ ἄλλος πόλος στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ Κυβέρνηση, μόνο στό βαθμό πού ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ τῆς ἀνοχῆς μίας κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Στή δεύτερη περίπτωση (ἀνοχή) ἡ Κυβέρνηση στηρίζεται σ' ἕνα πλέγμα πού συνδέει μία κοινοβουλευτική μειοψηφία ἢ μία «κοινοβουλευτική» ἢ «ἐξωκοινοβουλευτική» προσωπικότητα ἢ μία ομάδα «τεχνοκρατῶν» μέ τήν ἀνοχή μίας κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, μέσα ἀπό τίς θεσμικές ἐγγυήσεις πού παρέχει τό Σύνταγμα στήν Κυβέρνηση ἔναντι τῆς Βουλῆς⁸. Τίς δύο αὐτές περιπτώσεις θέλει νά ἀποδώσει ὁ ὅρος κοινοβουλευτική (κυβερνητική) πλειοψηφία.

Σέ κάθε διαφορετική περίπτωση τό σύστημα τῶν «λειτουργικῶν ἰσοδυνάμων» θά ἔχει ἤδη λειτουργήσει ὑπέρ τοῦ Προέδρου καί κατά τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, ἐφόσον ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας θά ἔχει προβεῖ στό διορισμό Κυβέρνησης τῆς δικῆς του, σέ τελική ἀνάλυση, ἐπιλογῆς.

II. Ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ

Ἄκριβης προσδιορισμός τῆς νομικοπολιτικῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία τόσο γιά τόν καθορισμό τῶν πόλων καί τῆ λειτουργία τοῦ συστήματος πού περιγράφουμε, ὅσο καί γιά τήν ἐρμηνεία τῶν συνταγματικῶν διατάξεων πού ρυθμίζουν τή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Στά πλαίσια, λοιπόν, τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τῶν «λειτουργικῶν ἰσοδυνάμων» ὁ ρόλος τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό τή δομή καί τή λειτουργία τοῦ κομματικοῦ συστήματος (ἀριθμός κομμάτων, κατανομή δυνάμεων καί σχέσεις μεταξύ τῶν κομμάτων), ἀπό τίς ὀργανωτικές δομές καί τήν ὀργανωτική

8. Στίς θεσμικές αὐτές ἐγγυήσεις περιλαμβάνεται ὀλόκληρο τό πλέγμα τῶν διατάξεων μέ τίς ὁποῖες σχετικοποιεῖται ἡ ἐξάρτηση τῆς Κυβέρνησης ἀπό τή Βουλή (ἰδίως οἱ ἰδιαίτερα αὐξημένες διαδικαστικές προϋποθέσεις γιά τήν ἄρση τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς ἀπό τήν Κυβέρνηση, ἄρθρ. 84 § 2-7) καθώς καί οἱ φραγμοί στήν οὐσιαστική ἄσκηση τοῦ ἐλεγκτικοῦ ἔργου τῆς Βουλῆς. (Βλ. παραπάνω, μέρος α', ὑποσ. 2).

ιδεολογία τῶν κομματικῶν φορέων (ἀρχηγικά κόμματα ἢ δημοκρατικά ὀργανωμένα κόμματα μέ ἐνεργητική συμμετοχή τῶν μελῶν στήν ἀνάδειξη τῶν κομματικῶν ὀργάνων) καί ἀπό τή βάση πάνω στήν ὁποία στηρίζουν τήν ἐκλογική καί κυρίως τήν πολυσυλλεκτική τους ἀπόδοση —ιδίως ὅταν ἡ ἀπόδοση αὐτή στηρίζεται σέ μία χαρισματική ἡγεσία⁹.

Ὁ ρόλος, δηλαδή, τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἔνταση πού προσλαμβάνει τό φαινόμενο τῆς «προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας»¹⁰. Ὄταν ὁ Πρωθυπουργός συγκεντρώνει στό πρόσωπό του τίς ιδιότητες τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πλειοψηφούντος κόμματος καί τοῦ χαρισματικοῦ ἡγέτη, ἀπό τήν προβολή τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται σημαντικά ὄχι μόνο τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα, ἀλλά καί ἡ ιδεολογία τοῦ κομματικοῦ σχήματος τοῦ ὁποίου ἡγεῖται, τότε ὁ Πρωθυπουργός ἔχει μία ἐξέχουσα νομικοπολιτική θέση, γιατί ἐκ τῶν πραγμάτων πρωθυπουργοκεντρική θά εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἄρθρ. 82 § 2, σύμφωνα μέ τό ὅποιο στόν Πρωθυπουργό ἀνατίθεται ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐνότητας τῆς Κυβέρνησης καθώς καί ἡ κατεύθυνση τῶν ἐνεργειῶν τόσο τῆς Κυβέρνησης, ὅσο καί τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν γενικά γιά τήν ἐφαρμογή τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς.

Στήν περίπτωση αὐτή, ὁ ἄλλος (μετά τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας) πόλος στό σύστημα τῶν «λειτουργικῶν ἰσοδυνάμων» θά εἶναι ὁ Πρωθυπουργός ὡς ἐκφραστής μίας κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καί θά διεκδικεῖ, φυσικά, τή θέση τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Ἡ συνταγματική πρακτική, μέχρι τουλάχιστο τήν ἐκλογή τοῦ δεύτερου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (Μάιος 1980), μᾶς παρέχει τήν εἰκόνα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐκδοχῆς. Στά πλαίσια ἐνός πολυκομματισμοῦ μέ κυρίαρχο κόμμα (Νέα

9. Τήν ἔννοια τῆς χαρισματικῆς Ἐξουσίας ἀνάπτυξε ἰδίως ὁ Μ. WEBER, *Économie et Société*, t. 1, 1978, σελ. 249 ἐπ. (μτφρ. τοῦ *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1956⁴ καί τοῦ *Rechtssozologie* 1967²). Γιά τά δεδομένα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς βλ. ἀντί ἄλλων Ε. VENIZELOS, *Le romantisme Politique dans la Grèce actuelle (Mémoire pour le D.E.A. d'études Politiques)*, Paris, 1979, ἰδίως σελ. 30 ἐπ., 66 ἐπ., 45 ἐπ. καί τίς ἐκεῖ παραπομπές.

10. Γιά τό φαινόμενο τῆς «Προσωποποίησης τῆς Ἐξουσίας», βλ. παραπάνω, μέρος α', ὑποσ. 17.

Δημοκρατία) και μέ ιδιαίτερα έντονα στοιχεία χαρακτηριστικής ήγεσίας τόσο στην εκλογική τακτική, όσο και στο ιδεολογικό υπόβαθρο του πλειοψηφούντος κόμματος, ο Πρωθυπουργός συγκέντρωνε στο πρόσωπό του τις ιδιότητες του άρχηγού μίας ομοιογενούς πλειοψηφίας και του ουσιαστικού άρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας. Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα των «λειτουργικών ισοδυνάμων» λειτούργησε ήδη προς την κατεύθυνση αυτή χωρίς κλυδωνισμούς, γιατί τό επέτρεπε ή συγκυρία, δηλαδή ή πολιτική ομοιογένεια της εκτελεστικής εξουσίας. (Ή ύπαρξη του Κ. Καραμανλή, ό όποιος μέ τις ιδιαίτερες —πλέον του συνηθισμένου μέτρου— ικανότητές του παρουσιαζόταν ως ή μοναδική έγγυση για την αντιμετώπιση της πολιτικής κατάστασης, δέν ήταν ένα, τό βασικό έστω, πολιτικό και προεκλογικό έπιχείρημα, αλλά ό κεντρικός άξονας της ιδεολογίας του κόμματος. Ήπιπλέον, για παράδειγμα, στις γενικές βουλευτικές εκλογές του 1974 και 1977 τό σύμβολο του κόμματος —άπεικόνιση, σέ γενικές γραμμές, της κομματικής ιδεολογίας— ήταν ή προσωπογραφία του άρχηγού του).

Αυτή όμως δέν είναι ή μόνη δυνατή έρμηνεία του άρθρ. 82 σχετικά μέ τή θέση και τό ρόλο του Πρωθυπουργού. Τό πλέγμα μάλιστα των διατάξεων πού άφορούν στη νομικοπολιτική θέση του Πρωθυπουργού είναι νέο σέ σχέση μέ τις αντίστοιχες διατάξεις παλαιότερων έλληνικών Συνταγμάτων και έμφανίζει ιδιαίτερα έρμηνευτικά προβλήματα.

Τό ότι ό συντακτικός νομοθέτης θεωρεί τόν Πρωθυπουργό σχετικά αυτότελές όργανο στα πλαίσια του συλλογικού όργάνου της Κυβέρνησης, είναι δεδομένο. Αυτό προκύπτει α) από τή διαδικασία διορισμού του Πρωθυπουργού πού προηγείται της διαδικασίας διορισμού των υπολοίπων μελών της Κυβέρνησης και γίνεται μέ ιδιαίτερο Π.Δ. (άρθρ. 37 § 1) και β) από τή διατύπωση των σχετικών άρθρων του Συντάγματος και ιδίως των άρθρων 81 και 82 §§ 1 και 2¹¹.

11. Σύμφωνα μέ τό άρθρ. 81 § 1: «Τήν Κυβέρνησιν άποτελεί τό Ήπουργικόν Συμβούλιον, συγκείμενον εκ του Πρωθυπουργού και των Ήπουργών. Διά νόμου όρίζονται τά της συνθέσεως και λειτουργίας του Ήπουργικού Συμβουλίου. Διά διατάγματος, προκαλουμένου υπό του Προέδρου της Κυβερνήσεως, δύναται νά διορισθούν εις ή πλείονες εκ

Στή διαδικασία διορισμοῦ ἢ προτεραιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ εἶναι ἐμφανής καί προκύπτει ἀπό τό γεγονός πῶς ἡ ἐντολή σχηματισμοῦ Κυβέρνησης ἀνατίθεται σέ κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Αὐτό ἔχει σημασία ἰδίως ὅταν τό πρόσωπο αὐτό δέν εἶναι ὁ ἀρχηγός ἢ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματος πού πλειοψηφεῖ ἀπόλυτα ἢ σχετικά, ἀλλά πρόσωπο τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 82 § 1 τοῦ Συντάγματος, στήν Κυβέρνηση —ὡς συλλογικό ὄργανο— ἀνήκει ἡ ἀρμοδιότητα τοῦ καθορισμοῦ (λήψη ἀποφάσεων) καί τῆς κατεύθυνσης (ύλοποίηση ἀποφάσεων) τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας. Ταυτόχρονα, ὅμως, στόν πρωθυπουργό —ὡς ἀτομικό ὄργανο— ἀνατίθεται, ὅπως σημειώσαμε, ἡ ἀρμοδιότητα νά ἐξασφαλίζει τήν ἐνότητα τῆς Κυβέρνησης καί νά κατευθύνει τίς ἐνέργειες της, ὅπως καί τίς ἐνέργειες ὅλων τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, γιά τήν ἐφαρμογή τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Τό κατά πόσο οἱ ἀρμοδιότητες αὐτές τοῦ πρωθυπουργοῦ περιορίζουν ἢ ἀναιροῦν τίς ἀρμοδιότητες τῆς Κυβέρνησης ὡς συλλογικοῦ ὄργανου εἶναι προφανῶς πρόβλημα ἐρμηνείας.

Ἡ ἀντιπολίτευση ὑπογράμμισε κατά τή διάρκεια τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ νέου Συντάγματος ὅτι τελικά ἀπό τό πλέγμα αὐτῶν τῶν διατάξεων εἶναι ἀσαφές ἂν ἡ πλειοψηφία τῆς «Ε΄ Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς» ἐπιδιώκει τή νομικοπολιτική ὑπεροχή τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὡς ἀτομικοῦ ἢ τῆς Κυβέρνησης ὡς συλλογικοῦ ὄργανου.

Ἡ ἀσάφεια συμπυκνώνεται, ὅπως παρατηρήσαμε, στή διατύπωση τῶν §§ 1 καί 2 τοῦ ἄρθρ. 82 τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἀσάφεια αὐτή πολλαπλασιάζεται μάλιστα ἀπό τή διατύπωση τοῦ Ν. 400/1976 (περί ὑπουργικοῦ συμβουλίου) ὁ ὁποῖος στό ἄρθρο 2

τῶν Ὑπουργῶν Ἀντιπρόεδροι τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Νόμος ρυθμίζει τήν θέσιν τῶν ἀναπληρωτῶν καί τῶν ἄνευ χαρτοφυλακίου Ὑπουργῶν, τῶν Ὑφυπουργῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται νά ἀποτελοῦν μέλη τῆς Κυβερνήσεως, ὡς καί τῶν μονίμων ὑπηρεσιακῶν Ὑφυπουργῶν». Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 82 § 1-2: «1. Ἡ Κυβέρνησις καθορίζει καί κατευθύνει τήν γενικήν πολιτικήν τῆς Χώρας, συμφώνως πρός τοὺς ὁρισμούς τοῦ Συντάγματος καί τῶν νόμων. 2. Ὁ Πρωθυπουργός ἐξασφαλίζει τήν ἐνότητα τῆς Κυβερνήσεως καί κατευθύνει τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καί τῶν δημοσίων ἐν γένει ὑπηρεσιῶν πρός ἐφαρμογήν τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ἐντός τοῦ πλαισίου τῶν νόμων».

§ 1 περ. β' όρίζει ότι τό 'Υπουργικό Συμβούλιο είναι εκείνο τό όποιο «καθορίζει και κατευθύνει τήν γενικήν πολιτικήν τής Χώρας, συμφώνως πρός τούς όρισμούς του Συντάγματος και τών νόμων» και στό άρθρο 9 παρ. 1 περ. β' ότι άρμοδιότητα του Πρωθυπουργού είναι νά «καθορίζει, έν συνεννοήσει μετά τών λοιπών μελών τής Κυβερνήσεως, τήν γενική Κυβερνητική πολιτική»¹².

12. Για τή θέση του Πρωθυπουργού στις διάφορες Χώρες, C. ZILEMENOS, *Naissance et évolution de la fonction de Premier ministre dans le régime Parlementaire*, 1976, ιδίως σελ. 149 έπ. (για τήν 'Ελλάδα) και 185 έπ. (για τήν Ο.Δ.Γ.). 'Επίσης, Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, 'Ο Πρωθυπουργός στό Κοινοβουλευτικό Πολίτευμα, 1973². Χ. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, 'Η όργάνωσις τής κυβερνήσεως και ή κοινοβουλευτική εϋθύνη τών ύπουργών (κατά τό νέον Σύνταγμα τής 3ης 'Ιουνίου 1927), 1931, σελ. 39 έπ. Για τή θέση του όμοσπονδιακού καγκελάριου κατά τό Θεμελιώδη Νόμο τής Βόννης, ό ΤΗ. MAUNZ, *Deutsches Staatsrecht*, 1975²⁰, σελ. 373, χαρακτηριστικά τονίζει ότι ό όμοσπονδιακός καγκελάριος είναι «πολιτικά και νομικά ή πιό σημαντική μορφή τής όμοσπονδιακής κυβέρνησης». Βλ. ένδεικτικά F. MÜNCH, *Die Bundesregierung*, 1954, W. HENNIS, *Rechtlinienkompetenz und Regierungstechnik*, 1964, U. SCHEUNER, *Verantwortung und Kontrolle* (στόν τιμητικό τόμο G. MÜLLER, 1969, σελ. 379 έπ.). 'Επίσης J. AMPHOUX, *Le Chancelier fédéral dans le régime constitutionnel de la République fédérale d'Allemagne*, 1962. Κατά τή συζήτηση τών σχετικών άρθρων (81, 82) στην «Ε' 'Αναθεωρητική Βουλή», ή αντιπολίτευση ζήτησε από τήν πλειοψηφία τή διευκρίνιση τής επιλογής της για τή νομικοπολιτική θέση του Πρωθυπουργού. Σημαντικό είναι πάντως, ότι και ή αντιπολίτευση δήλωσε πώς επιθυμεί πρωθυπουργό *primus inter pares* και ή πλειοψηφία ότι δέν άφίσταται από τήν άρχή αυτή. άλλά έπαφίεται στην πολιτική εξέλιξη νά ρυθμίσει όριστικά τό ζήτημα. 'Ετσι, ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ δήλωσε στη Βουλή (Πρακτικά ΙΙΙ, σελ. 300): «Βεβαίως και τά δύο συστήματα είναι άποδεκτά. Τό πρωθυπουργικόν και τό συλλογικόν. 'Εμεις τασσόμεθα ύπέρ τής συλλογικής εϋθύνης. Βεβαίως αυτό δέν άποκλείει μία ισχυρά προσωπικότητα ή όποία νά έπηρεάζει τίς αποφάσεις. 'Αλλά στό Σύνταγμα πρέπει νά κατοχυρώσωμεν τήν συλλογικήν εϋθύνην». 'Ο τότε πρόεδρος τής Συνταγματικής 'Επιτροπής Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ δήλωσε sé άπάντηση τής αντιπολίτευσης (Πρακτικά ΙΙΙ, σελ. 301): «Τί θά είναι ή κυβέρνησις; Ποϋ είναι τό κέντρον βάρους; Είναι ή συλλογική προσωπικότης του 'Υπουργικού Συμβουλίου ή ό Πρωθυπουργός; Τί κάμνετε; Κάμνετε τό ένα ή τό άλλο σύστημα; 'Η άπάντησή μας είναι ότι ούτε τό ένα κάμνωμεν ούτε τό άλλο· θεσπίζομεν μίαν εϋρείαν διάταξιν, μέσα εις τήν όποίαν χωρεϊ τό ένα και τό άλλο σύστημα. 'Εάν ύπάρξη

Μ' άλλες λέξεις, οί δυνατότητες έρμηνείας τών παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 82 εξαρτώνται από τή διαμόρφωση τής πολιτικής πραγματικότητας, πού είναι συνάρτηση τών πολιτικών παραγόντων πού μόλις παραπάνω αναφέραμε (κομματικό σύστημα, κομματική οργάνωση).

Τό όλο πρόβλημα άποκτᾶ ιδιαίτερη πρακτική σημασία στην περίπτωση τών συμμαχικῶν Κυβερνήσεων πού είναι συνηθισμένο φαινόμενο στά πλαίσια πολυκομματικῶν συστημάτων.

Σέ μία τέτοια περίπτωση ό Πρωθυπουργός μπορεί νά έμφανιστεί μέ τίς έξῆς δύο παραλλαγές:

α) Είτε ως primus inter pares δεσμευόμενος από τήν πολιτική συμφωνία συγκρότησης τής Κυβέρνησης συνασπισμού· β) είτε ως πρόσθετος παράγοντας πού συντρέχει υπέρ τής μιᾶς από τίς συμμαχικές δυνάμεις τής Κυβέρνησης, καλυπτόμενος από τίς θεσμικές έγγυήσεις πού του προσφέρει ή πρωθυπουργοκεντρική έρμηνεία του άρθρου 82 του Συντάγματος και ή όποία παρουσιάζει τόν Πρωθυπουργό ως σχετικά αὐτοτελές και υπερέχον ὄργανο στά πλαίσια του Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

§ 10. Ἡ διαλεκτική τής νομιμοποίησης και ή ανάγνωση του Συντάγματος

Τά προβλήματα πού δημιουργούνται από τή δομή αὐτή τής έκτελεστικής εξουσίας και από τή δυναμική τής λειτουργίας του συστήματος πού περιγράψουμε συμπυκνώνονται γύρω από τήν

προσωπικότης Ισχυρά, εἴτε εἶναι Κυβέρνηση συνεργασίας κομμάτων, εἴτε ὄχι αὐτή θά θέσῃ τήν σφραγίδα της ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἔμα εἶναι Ισχυρά ἢ προσωπικότης, τότε εἴτε εἶναι μονοκομματική ἢ κυβέρνηση, εἴτε εἶναι πολυκομματική, θά εἶναι συλλογική ἢ μορφή του πολιτεύματος» (ὕπογράμμιση δικῆ μας). Ἡ ἀπάντηση αὐτή εἶναι ἀφοπλιστικά εἰλικρινής, ἀλλά σέ τελευταία ἀνάλυση θέτει ἀπλά τό πρόβλημα ἐρμηνείας τών άρθρων 81 και 82 του Συντάγματος. Ὁ Γενικός Εἰσηγητής τής μειοψηφίας (Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ) εἶχε προτείνει νά ἀπαλειφθεῖ τό ἄρθρ. 82. Ἀντίθετα ἡ ΕΔΑ και τό ΚΚΕ Ἐρ. (σύμφωνα μέ τό ἀντισχέδιό τους) δέχθηκαν τό ἄρθρο ὅπως εἶχε στό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος. Τό ΠΑΣΟΚ διά του Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ πρότεινε διαφορετική νομοτεχνική διατύπωση τών δύο παραγράφων του άρθρ. 82. Σύμφωνα μέ τήν πρόταση αὐτή (82 § 2) «ό Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εξασφαλίζει τήν ἐφαρμογήν τῆς κατά τήν παρ. 1 του παρόντος καθορισθείσης κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἐντός τών πλαισίων τών νόμων». Παρόμοια πρόταση υπέβαλε και ὁμάδα βουλευτῶν τῆς ΕΚΝΔ.

έννοια τῆς νομιμοποίησης¹³ καί περισσότερο συγκεκριμένα γύρω ἀπό τό πρόβλημα τῆς νομιμοποίησης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας.

Γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἀνάλυσης μας μπορούμε νά θεωρήσουμε τή

13. Τό πρόβλημα τῆς νομιμοποίησης τῆς ἐξουσίας εἶναι ἓνα ἀπό τά κεντρικά (ἄν ὄχι τό πιό κεντρικό) προβλήματα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καί τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Στό πρόβλημα αὐτό εἶναι ἀφιερωμένη ἡ πρόσφατη ἐργασία τοῦ Γ. ΠΑΣΧΟΥ, *Πολιτική Δημοκρατία καί Κοινωνική Ἐξουσία (Δημοκρατική ἀρχή καί πολιτική νομιμοποίηση)*, 1979, ἰδίως σελ. 147 ἐπ., 338 ἐπ. μέ τίς ἐκεῖ παραπομπές στή σχετική βιβλιογραφία. Μέ τό θέμα ἀσχολεῖται διεξοδικά ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο I*, σελ. 74 ἐπ. ὅπου καί σαφῆς διαχωρισμός τῆς ἔννοιας τῆς νομιμοποίησης ἀπό ἄλλες συγγενεῖς ἔννοιες (νομιμότητα-consensus)· βλ. καί τή σχετική βιβλιογραφία σελ. 78 ἐπ. Γιά τή νομιμοποίηση γενικά βλ. καί Μ. DUVERGER, *Sociologie de la politique*, σελ. 177 ἐπ. (καί εἰδικά γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Τ. PARSONS, σελ. 181). Μ. ΚΡΙΕΛΕ, *Einführung in die Staatslehre*, 1975, σελ. 19 ἐπ. (καί εἰδικά γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Ν. LUHMANN, σελ. 38 ἐπ.). Γιά τήν ἀνάλυσή μας ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν τά ἐξῆς ἔργα: Μ. WEBER, *Economie et société*, σελ. 219 ἐπ. καί ἰδίως γιά τή νομιμότητα ὡς πηγὴ νομιμοποίησης σελ. 223 ἐπ.: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Le savant et le politique*, 1969, σελ. 114-115 (μτφρ. ἀπό τὸ *Gesammelte Politische Schriften*, 1958²). C. SCHMITT, *Legalität und Legitimität* (στό *Verfassungsrechtliche Aufsätze*, 1958, σελ. 263 ἐπ. 335 ἐπ. βλ. καί Γ. ΠΑΣΧΟΣ, σελ. 242 ἐπ.): J. HIRSCH, *Θεωρητικές παρατηρήσεις πάνω στό ἀστικό κράτος καί στήν κρίση του* (στό Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (διευθ.), *Ἡ κρίση τοῦ κράτους*, σελ. 97 ἐπ.): Γ. ΛΟΥΚΑΤΣ, *Ἱστορία καί ταξικὴ συνείδηση*, 1975, σελ. 339 ἐπ. καί ἰδίως 347 ἐπ.: Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, *L'Etat, le pouvoir, le socialisme*, σελ. 160 ἐπ.: D. EASTON, *A system Analysis of Political Life* (γαλλικὴ ἔκδοση), σελ. 262 ἐπ. (οἱ διακρίσεις πού κάνει ὁ EASTON ἀνάμεσα σέ νομιμοποίηση τοῦ καθεστώτος καί σέ νομιμοποίηση τῶν προσωπικῶν φορέων τῆς ἐξουσίας, καθὼς καί οἱ διακρίσεις τῶν πηγῶν τῆς νομιμοποίησης (ἰδεολογία - δομές - προσωπικὲς ιδιότητες), ξεκινοῦν βέβαια ἀπὸ τήν τυπολογία τοῦ Μ. WEBER, προσφέρουν ὅμως πολλὰ στήν κατανόησιν τῶν προβλημάτων πού ἐπιχειροῦμε νά ἀναλύσουμε): Ν. LUHMANN, *Legitimation durch verfahren*, 1969, σελ. 30 ἐπ. (βλ. καί Γ. ΠΑΣΧΟΣ σελ. 331 ἐπ.): J. HABERMAS, *Raison et legitimité*, 1978, σελ. 98 ἐπ. καί 177 ἐπ. (γαλλικὴ μτφρ. τοῦ *Legitimationsprobleme im spätkapitalismus*, 1973). Ἐπίσης βλ. τήν εἰδικὴ ἔκδοση τοῦ Institut International de Philosophie Politique (Annales de philosophie politique - 7): *L'Idée de légitimité*, 1967. Ἰδίως Α. PASSERIN D'ENTRÈVES, *Légalité et légitimité* σελ. 29 ἐπ., F. GASTBERG, *Contribution à l'étude de la légitimité dans ses rapports avec la légalité*, σελ. 43 ἐπ., S. COTTA, *Elements d'une phénoménologie de la légitimité*, σελ. 61

νομιμοποίηση ως τή *σχέση* πού συνδέει εξουσιαζόντες και εξουσιαζόμενους και δικαιολογεί τήν ύπαρξη τής εξουσιαστικής επιβολής μέ τήν αναγωγή σέ κάποια αίτια (π.χ. τήρηση προβλεπόμενων νομικών διαδικασιών, μεταφυσικές δοξασίες, δυνατότητα χρήσης καταναγκαστικού μηχανισμού κ.λπ.), ή όποια συστηματοποιείται, προβάλλεται και αναπαράγεται από τήν κυρίαρχη ιδεολογία και ύλοποιείται από τόν ύπαλληλοστρωτικό μηχανισμό. Έφόσον μέ τήν έννοια αύτή άποδίδουμε ένα πραγματικό (ούσιαστικό) πολιτικό φαινόμενο (σχέση) μπορούμε νά κάνουμε χρήση του όρου ούσιαστική νομιμοποίηση. Αντίθετα, χρησιμοποιούμε τόν όρο τυπική νομιμοποίηση, στό μέτρο πού ως νομιμοποίηση έννοοϋμε τήν τυπική-νομική σχέση εξουσιαζόντων και εξουσιαζομένων πού θεωρεί ως βάση τής τό σεβασμό (τήρηση) τών θεσπισμένων διαδικασιών¹⁴. Γιά τήν κυβερνητική πλειοψηφία, αλλά και γιά τήν αντιπολίτευση, κατά τήν έπεξεργασία του Συντάγματος του 1975, όπως φαίνεται και από τά πρακτικά τών συνεδριάσεων, ή νομιμοποίηση τής θέσης και τών ενεργειών τών όργάνων του πολιτεύματος λειτούργησε γραμμικά και μονοδιάστατα μέ τήν τυπική-οικονομική έννοια του όρου, ως άπόρροια δηλαδή του σεβασμού μιās εγκαθιδρυμένης νομιμότητας.

έπ., CH. EISENMANN, *Sur la légitimité juridique des gouvernements*, σελ. 97 έπ. 'Ακόμη, τό ειδικό τεϋχος του περιοδικού POUVOIRS, 5/1978 μέ θέμα «le Consensus». 'Ιδίως J. RIVERO, *Consensus et légitimité*, σελ. 57 έπ. και G. BURDEAU, *L'Etat entre le consensus et le conflit*, σελ. 65 έπ. Γιά τή νομικοπολιτική λειτουργία τής «νομικής ιδεολογίας» βλ. M. MIAILLE, *Une introduction critique au droit*, σελ. 109 έπ. και 277 έπ.

14. Γιά τίς επίμερους διακρίσεις τής νομιμοποίησης και ειδικά γιά τήν έννοια τής τυπικής νομιμοποίησης, βλ. Γ. ΠΑΣΧΟΣ, *Πολιτική Δημοκρατία* κλπ., σελ. 338 έπ. (και τίς εκεί βιβλιογραφικές παραπομπές). 'Ο Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο I*, σελ. 82 έπ. και ιδίως 86 έπ. διακρίνει ανάμεσα σέ ούσιαστική νομιμότητα (=νομιμοποίηση-Legitimitas) και τυπική νομιμότητα (=Legalitas). Στην ανάλυσή μας θεωρούμε τήν τυπική νομιμοποίηση (=σεβασμός μιās εγκαθιδρυμένης νομιμότητας, όρα και ανάδειξη τών φορέων τής εξουσίας σύμφωνα μέ τίς προβλεπόμενες νομικές διαδικασίες) ως παράγοντα πού συμμετέχει στό σχηματισμό τής ούσιαστικής νομιμοποίησης, χωρίς όμως και νά είναι όρος έπαρκής γιά κάτι τέτοιο. Γιά τήν έννοια τής «όρθολογικής εξουσίας» βλ. στην ύποσημείωση 13 τήν παραπομπή στό M. WEBER (όπου και ύπόλοιπη βιβλιογραφία). Γιά τή σημασία τής έκλογικής διαδικασίας ως παράγοντα νομιμοποίησης βλ. H. LUHMANN, *Rechtssoziologie*, I, 1972 σελ. 261 έπ. (βλ. και Γ. ΠΑΣΧΟΣ, σελ. 334 έπ.).

Τό πιό χαρακτηριστικό μάλιστα στοιχείο βρίσκεται στόν υπερθετικό - υπερβατικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς νομιμότητας: Ἡ νομιμοποίηση δέν νοήθηκε κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ὑπαγωγῆς καί τοῦ σεβασμοῦ σέ μία συνταγματικά καθορισμένη διαδικασία, δηλαδή ἑνός νομικοῦ πλαισίου. Ἀντίθετα, ἡ νομιμοποίηση ἐξαρτήθηκε ἀπό τήν ὑπαγωγή τῆς σέ μία ἀλληλουχία σχέσεων πρὸς τήν πηγὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, τό Λαό, ἡ ὁποία ξεκινοῦσε ἀπό τήν ἄμεση ἐκλογή τῶν «καθοριστικῶν» ὀργάνων τοῦ πολιτεύματος (Βουλὴ καί Κυβέρνηση ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴ Βουλὴ) καί ἔφτανε στήν ἔμμεση ἀνάδειξη τῶν «συμβολικῶν» ὀργάνων τοῦ πολιτεύματος (Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας). Μὲ τόν τρόπο ὅμως αὐτό ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή¹⁵ ὡς πηγὴ νομιμοποίησης ἀνάγεται σ' ἓνα ἐπίπεδο ἰσχύος πάνω ἀπὸ τό θετικὸ συνταγματικὸ δίκαιο, γιατί καλεῖται ν' ἀξιολογήσει τὴ νομιμότητα, δηλαδή τό διαδικαστικὸ πλαίσιο πού ἐπιβάλλει τό Σύνταγμα.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι δύο ἀλλεπάλληλες παρεξηγήσεις πού ἀφοροῦν α) στή σημασία τῆς νομιμοποίησης τῶν ὀργάνων καί τῆς κατά τόν τρόπο αὐτὸ παρεχόμενης ἐγγύησης γιὰ τό σεβασμὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς καί εἰδικότερα τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καί β) στή λογικὴ τοῦ πολιτεύματος καί τήν ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος.

Ἔτσι, στή συζήτηση γιὰ τίς ἀρμόδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος ἡ νομιμοποίηση ἐμφανίστηκε ὡς διαρκές μέγεθος πού μέ βάση τόν τρόπο ἀνάδειξης τοῦ ὀργάνου προσδιορίζει τό μέγεθος τῶν ἀρμοδιοτήτων του, παρέχοντας ἐγγυήσεις ὑπὲρ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Οἱ ἐγγυήσεις αὐτές ἐξαγγέλλονται *e contrario*, ἀλλὰ πανηγυρικά καί στό ἄρθρο 50 πού ὀρίζοντας ὅτι «Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δέν ἔχει ἄλλες ἀρμοδιότητες, εἰ μὴ ὅσες ἀπονέμει εἰς αὐτόν ρητῶς τό Σύνταγμα καί οἱ πρὸς αὐτὸ συνάδοντες νόμοι», ἐπαναλαμβάνει μ' ὄλο του τό ἱστορικὸ φορτίο τό γνωστὸ «τεκμήριο τῆς ἀρμοδιότητας»¹⁶.

15. Γιὰ τὴ Δημοκρατικὴ ἀρχὴ βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Ἡ Δημοκρατικὴ ἀρχὴ εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1864*, 1966 καί τοῦ ΙΔΙΟΥ *Ἐγγυήσεις II*, σελ. 33 ἐπ. (ἔπου καί ἄλλη βιβλιογραφία).

16. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἐγγυήσεις II*, σελ. 88 ἐπ. καί εἰδικότερα γιὰ τό Σύνταγμα τοῦ 1975, τίς παρατηρήσεις τοῦ Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΥ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κλπ.*, σελ. 173-175, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει τελικὰ

Μ' αυτόν τον τρόπο, ο άμεσα εκλεγμένος Πρόεδρος νομιμοποιείται να παρεμβαίνει αποφασιστικά προσδίδοντας προεδρικό χαρακτήρα στο Πολίτευμα, ενώ ο έμμεσα εκλεγμένος Πρόεδρος δέν νομιμοποιείται να εκφεύγει από τά όρια του ρόλου του πού πρέπει να είναι συμβολικός.

Συνακόλουθα, οί δυνατές έναλλαγές της μορφής του πολιτεύματος δέν θά μπορούσαν (σύμφωνα μέ τή λογική αυτή) να είναι παρά δύο: ή προεδρική και ή κοινοβουλευτική. Έτσι όμως οί αύξημένες άρμοδιότητες του έμμεσα εκλεγμένου Προέδρου της Δημοκρατίας¹⁷, κείμενες έκτός δημοκρατικής νομιμοποίησης, άποτελούν κάμψη της λαϊκής κυριαρχίας.

Έπιδιώκοντας μέ βάση αυτά τά κριτήρια ένα συνολικό χαρακτηρισμό του πολιτεύματος, μπορεί να καταλήξει κανείς είτε α) στη διαπίστωση ενός ύποτιμημένου και υπό κηδεμονία κοινοβουλευτισμού πού ύπάρχει υπέρ μίας υπερενισχυμένης έκτελεστικής έξουσίας είτε β) στη διάγνωση ενός λανθάνοντος προεδρικού συστήματος τό όποιο συγκαλύφθηκε μέσα στίς συνταγματικές διατάξεις, άν και άποτελούσε επιδίωξη του συντακτικού νομοθέτη¹⁸.

«ψυχολογικό» ρόλο στη διάταξη του άρθρ. 50.

17. Τίς ύπογραμμίζουν μέ ένταση οί Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Νομικοπολιτική θέση*, και Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Η διαρρύθμιση*, βλ. και παρακάτω, κεφάλαιο τέταρτο.

18. Αναφερόμαστε στους συνολικούς χαρακτηρισμούς του πολιτεύματος μέ κριτήριο τή θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας: Έτσι, για παράδειγμα, ό Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Μελέτες στό Σύνταγμα της Ελλάδος*, α', 1976, σελ. 129, συμπεραίνει: «Η φύσις λοιπόν του πολιτεύματος της Έλληνικής Δημοκρατίας στό πλαίσιο του συντάγματος του 1975 είναι πατερναλιστικός προεδρισμός πού δέν έχει άμεση λαϊκή έντολη, αλλά στηρίζεται σέ μία μονήρη Βουλή τήν όποία σέ τελευταία άνάλυση μπορεί να μεθοδεύει». Στόν προεδρισμό ως βασικό χαρακτηριστικό του νέου ελληνικού πολιτεύματος, επιμένει ό Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ και στό βιβλίο του *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας* κλπ., σελ. 47 έπ. («Ο Προεδρισμός είναι τό πολίτευμα εκείνο πού σέ κοινοβούλευτική δομή πολιτεύματος ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας δραστηριοποιείται μέσα στό πολίτευμα και διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στην άσκηση της πολιτικής Έξουσίας», σελ. 48). Για τήν έννοια όμως του προεδρισμού ύπάρχει διεθνώς έντονη άσάφεια και διαφωνία· βλ. σχετικά, R. MOULIN, *La Presidentialisme et la classification des régimes Politiques*, 1978, ίδιος σελ.

Σέ διαφορετικά συμπεράσματα καταλήγουμε ακολουθώντας μία διαφοροποιημένη αντίληψη: Σύμφωνα μέ τήν αντίληψη αὐτή εἶναι δυνατό νά θεωρήσει κανείς τή νομιμοποίηση ὡς στιγμιαῖο μέγεθος, ὡς ὀριακή, σέ τελική ἀνάλυση, διάσταση, ἡ ὁποία ὑφίσταται, βέβαια, ὡς διαρκῆς σχέση ἐξουσιαζόντων καί ἐξουσιαζομένων, ἀλλά δέ γίνεται αἰσθητή παρά μόνο μέσα ἀπό τήν ἀμφισβήτησή της καί δέν ἐκδηλώνεται παρά μόνο σέ περιόδους κρίσης¹⁹.

34 ἐπ. Ἐντίθετα ὁ Α. PANTELIS, *Les grands problèmes* κλπ., σελ. 313, κάτω ἀπό τόν τίτλο: «Un régime Parlementaire et non présidentiel», παρατηρεῖ: «Le Chef de l'État de la IIIème République hellénique a un rôle certain à jouer quoique limité. Nous ne pouvons pas parler de pouvoirs exorbitants du président de la République. Sa liberté d'action devient effective quand il n'y a pas de majorité gouvernementale stable. Il faut souligner que le Président ne peut juridiquement devenir le centre des décisions, ni politiquement d'ailleurs, car son élection indirecte fait qu'il se trouve en état d'infériorité face à la chambre des députés, le seul organe direct de l'état élu au suffrage universel. Un gouvernement appuyé sur une majorité parlementaire nette est maître absolu du Pouvoir. Le régime de la nouvelle constitution est, de le point de vue, *moniste*. L'exécutif n'est point bicéphale». Ὁ Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ στή μονογραφία του: *Ἡ διάλυση τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς*, 1978, σελ. 108, παρατηρεῖ: «Μέσα στή συλλογιστική αὐτή, καί ἐνόψει τῆς ἐνδημικῆς κρίσεως πού διακρίνει μεταπολεμικά τό πολίτευμα τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας, ἡ ἐπιλογή τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη νά ἐπιδιώξει τήν ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στό πρόσωπο τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί ὄχι στό πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ, καί πολύ περισσότερο βέβαια στό ἐπίπεδο τῆς Κυβερνήσεως, πού εἶναι ὑπεύθυνη ἀπέναντι στή λαϊκή ἀντιπροσωπεία, βρίσκεται σέ ἐσωτερικά διαλεκτική σχέση μέ τή φιλοσοφία πού πρυτάνευσε κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ νέου Συντάγματος». Μέ βάση τήν αντίληψη αὐτή θεωρεῖ καί τό ρόλο πού παίξει ὁ Πρωθυπουργός σ' ὀλόκληρη τήν πρώτη περίοδο ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος (καί ἰδίως στό συγκεκριμένο θέμα τῆς διαλύσεως τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς) ὡς ὑπονομοθετικό τῆς συνταγματικῆς θέσης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (στό ἴδιο σελ. 103 ἐπ. Τό ἴδιο ἰσχύει κατὰ τό Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ καί γιά τήν Κυβέρνηση ὡς συλλογικό ὄργανο πού ἀποδυναμώθηκε ἔναντι τοῦ Πρωθυπουργοῦ). Βλ. ἐπίσης Σ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ὁ κυριαρχικός ρόλος τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, Ἄρμ. 1976, σελ. 220-221 («Τό Σύνταγμα καθιεροῖ τήν ἀρχήν τοῦ πρώτου ἀνδρός»).

19. J. HABERMAS, *Raison et légitimité*, σελ. 98 ἐπ. Ἐπίσης Γ. ΠΑΣΧΟΣ, *Γιά τή νομιμοποίηση καί τήν κρίση τοῦ σύγχρονου κράτους*, Ἄρμ.

Μέ τόν τρόπο αυτό ξεφεύγουμε από τά πλαίσια μίας τυπικής-δικονομικῆς αντίληψης γιά τή νομιμοποίηση. Ἡ νομιμοποίηση ὡς πολιτική δυνατότητα καί πιθανότητα, πού πηγή της εἶναι ὁ μεταβαλλόμενος συσχετισμός κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, δίνει ἄλλες, πολύ μεγαλύτερες, διαστάσεις στή νομικοπολιτική θέση τῶν κρατικῶν ὀργάνων. Ἔτσι, τό γραμμικό σχῆμα πού κλιμακώνει τή νομιμοποίηση μέ κριτήριο τήν ἀμεσότητα τῆς ἐκλογῆς στά πλαίσια μίας ὑπερβατικῆς νομιμότητας πού ἀνάγεται, ὅπως εἶδαμε, σ' ἓνα ἐπίπεδο πάνω ἀπό τό θετικό δίκαιο, ἐμφανίζεται χωρίς ἱστορική καί πολιτική προοπτική.

Δίνοντας μία τέτοια διάσταση στή νομιμοποίηση τῶν ὀργάνων πού συνθέτουν τήν ἐκτελεστική ἐξουσία καταλήγουμε στή διαπίστωση τῆς ὑπαρξῆς ἑνός *πολλαπλά ἀναγνώσιμου Συντάγματος*. Αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ ἐπιμέρους διατάξεις μπορεῖ νά συναρθρῶνται γύρω ἀπό διάφορους ἄξονες καί τό κέντρο βάρους τοῦ πολιτεύματος νά κατανέμεται κατά διαφορετικό κάθε φορά τρόπο.

Ἔτσι, καί ἡ ἐρμηνεία τῆς κάθε μιᾶς διάταξης, καθώς καί τοῦ Συντάγματος συνολικά, μπορεῖ νά γίνεται μέ βάση διαφορετική προοπτική συνολικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος.

Μέ τήν ἔννοια αὐτή, πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι σέ κάθε Σύνταγμα (καί ἀκόμη περισσότερο στά πλαίσια ἑνός ἠθελημένα πολλαπλά ἀναγνώσιμου Συντάγματος) ἡ νομιμοποίηση τῶν ὀργάνων καί τῆς λειτουργίας τους δέν μπορεῖ νά εἶναι μονοδιάστατη, γιατί οὔτε ἡ συνταγματική νομιμότητα εἶναι μονοδιάστατη, ἐφόσον ἐρμηνεύεται πολλαπλά. Κι αὐτό γιατί, σέ τελική ἀνάλυση, *τό μέγεθος πού μετράει ὡς παραγωγός νομιμοποίησης σέ ὀριακές περιπτώσεις δέν εἶναι ἡ νομιμότητα* (σέ ἀντίθεση μέ μία νομότυπη-διαδικαστική ὑπαγωγή κάποιων ἐνεργειῶν στίς συνταγματικές διατάξεις), *ἀλλά ἡ προβολή μίας ἐκδοχῆς γιά τή νομιμότητα*²⁰,

1976, σελ. 738 ἐπ.

20. Στή διάκριση μεταξύ νόμιμου καί νομότυπου, μέ τίς ἐπιφυλάξεις γιά τήν ἀπόδοση τῶν ὄρων *légalité-légitimité* πού διατυπῶναι στήν ὑποσ. 36, ἐπιμένει ὁ Ξ. ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ, στό ἄρθρο του: *Ἡ καταστρατήγηση τοῦ Συντάγματος*, ΤοΣ 1975, σελ. 629 ἐπ. καί ἰδίως 641 ἐπ. Νομίζω ὅτι ἡ θέση αὐτή ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μία ὑπερθετικοποίηση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἴδιος παρατηρεῖ στή σελ. 644 ὅτι: «Ἐκεῖνο πού φαίνεται βέβαιο εἶναι ὅτι σταθερό, ἀντικειμενικό κριτήριο γιά τόν προσδιορισμό τῆς νομιμότητας δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Μέ κάθε ἐπιφύ-

δηλαδή μιὰς έκδοχῆς γιὰ τό νόημα τῶν συνταγματικῶν διατάξεων πού πλησιάζει συχνά τά ὅρια τῶν νομικῶν σοφισμάτων καί τῆς ἐξαντλητικῆς ἀξιοποίησης τῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας. Στήν περίπτωση αὐτή πρόκειται, βέβαια, γιὰ μία ἰδεολογική καί πολιτική έκδοχή καί ὄχι γιὰ μία κατά κυριολεξία ἐρμηνεία.

Στήν περίπτωση πού ἐξετάζουμε, προβολή έκδοχῆς γιὰ τή νομιμότητα θά ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ἡ οὐσιαστικοποίηση ὄλων τῶν ὀνομαστικῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ἡ θεώρηση τῆς προσυπογραφῆς ὡς ἀπλοῦ διαδικαστικοῦ τύπου καί ἡ ἀποσύνδεση οὐσιαστικῆς ἀρμοδιότητας καί εὐθύνης σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί στήν Κυβέρνηση (βλ. παρακάτω, § 15).

Μέ ἄλλη διατύπωση ἡ προβολή μιᾶς έκδοχῆς γιὰ τή νομιμότητα συνίσταται στήν προβολή ἑνός *ἰσχυρισμοῦ γιὰ τή νομιμότητα*. Ἡ σημασία τῆς προβολῆς παρόμοιων ἰσχυρισμῶν γίνεται αἰσθητή σέ περιπτώσεις ἐμπλοκῆς τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος στά πλαίσια μιᾶς πολιτικά ἀνομοιογενοῦς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (βλ. παρακάτω, § 15).

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ στό σημεῖο αὐτό ὅτι ἡ πρόβλεψη γιὰ τήν ὕπαρξη τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας (ἄρθρ. 39 § 2), ἡ σύνθεσή του καί ὁ ρόλος πού τοῦ ἐπιφυλάσσει τό Σύνταγμα γιὰ τήν ἰδεολογική καί πολιτική ὑποστήριξη τῶν προεδρικῶν ἐνεργειῶν (π.χ. διορισμός καί παύση τῆς Κυβέρνησης, διάλυση Βουλῆς) ἀποτελεῖ μία σοβαρή ἔνδειξη γιὰ τή σημασία πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ προβολή μιᾶς έκδοχῆς γιὰ τή νομιμότητα στά πλαίσια μιᾶς ἐμπλοκῆς στή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος²¹.

λαξη θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε σάν τέτοιο, τήν ἰδέα τοῦ Δικαίου πού γίνεται ἀποδεκτή ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν πολιτῶν σέ μία δεδομένη κοινωνία». Ἄλλωστε καί ὁ S. COTTA, (in *L'idée de légitimité*, σελ. 82), στόν ὅποιο παραπέμπει, δέν μιλάει ἀπλά γιὰ *legitimité rationnelle* πού προκύπτει ἀπό τήν ὑπαγωγή σέ κάποιους κανόνες, ἀλλά γιὰ *idée* καί γιὰ *idéologies de la légitimité rationnelle*.

21. Γιὰ τόν ρόλο πού ἐπιφυλάσσει τό Σύνταγμα στό Συμβούλιο τῆς Δημοκρατίας, βλ. Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Ἡ διαρρύθμιση*, σελ. 289-290: «Κανείς δέν πρέπει νά ἀμφιβάλλει γιὰ τίς γνώμες πού μπορεῖ νά ἐκφέρει συμβούλιο ὅπου παροῦσες εἶναι προσωπικότητες μέ τόσο ὕψηλά προσόντα ἢ παρελθόντα «ἐκτελεστικά» ἀξιώματα καί τόσο ὕψηλό ἐπίσης μέσο ὄρο ἡλικίας, ὅσο ἡ συλλογή τῶν πρώην προέδρων καί πρωθυπουργῶν, καί ἀποῦσα κάθε ἄμεση λαϊκή ἐκπροσώπηση. Θά εἶναι στερεά

Ἡ παρεμβολή τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας στή δομή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἔχει κάποια σημασία, ὅταν μέ τή γνώμη πού ἐκφράζει ἀναλαμβάνει τήν κάλυψη ἢ τόν ἐξωραϊσμό τῆς πολιτικῆς βούλησης τήν ὁποία ἐκφράζει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας.

Ἡ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας καί ὁ ἐξαιρετικός χαρακτήρας του ὡς ὄργανο, ἐπιτρέπουν τήν ἰδεολογικοπολι-

συντηρητικές, στίς περιπτώσεις ἀκριβῶς ὅπου πρέπει νά γίνει σωστή διάγνωση τοῦ τί εἶναι, καθὼς λέγει τό σχέδιο, τό «λαϊκόν αἶσθημα». Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομοκοπολιτική θέση*, σελ. 453. Στή συζήτηση τοῦ θεσμοῦ στήν «Ε΄ Ἀναθ. Βουλὴ» καί στήν πρακτικὴ τῆς περιόδου 1975-78 ἀναφέρεται ὁ Α. ΡΑΝΤΕΛΙΣ, *Les grands problèmes*, κ.λπ. σελ. 400 ἐπ. Ἐπίσης Κ. ΖΗΑΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας* κλπ., σελ. 180 ἐπ. Τίς λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας προέβλεπε τό Π.Δ. 252/77 (Φ.Ε.Κ. Α΄ 87/22.3.77). Ἡ στάση τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης, οἱ θέσεις πού ὑποστήριξε ὁ τότε ἀρχηγός τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης Γ. Μαῦρος καί ὁ τ. πρῶθυπουργός Π. Κανελλόπουλος, καθὼς καί τό Πρακτικὸ ἐπεξεργασίας 315/77 τοῦ ΣτΕ (ΤοΣ, 1977, σελ. 349 ἐπ.), τό ὁποῖο ἔκρινε ὡς μὴ σύμφωνο πρὸς τό Σύνταγμα τό Π.Δ. εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀνάκληση τοῦ διατάγματος αὐτοῦ μέ τό Π.Δ. 381/77 (Φ.Ε.Κ. Α΄ 93/31.3.77). Προβλήθηκε ἡ δικαιολογία ὅτι εἶναι σκοπιμότερο νά μὴ δεσμευτεῖται ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἀπὸ νομικὲς διατάξεις, ὥστε νά μπορεῖ νά ρυθμίζει τά σχετικὰ θέματα «ἐλευθέρως, ἐντὸς βεβαίως τῶν περιορισμῶν τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος». Τὰ κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης, ἀντί τῆς σύγκλησης τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας, πρότειναν μ΄ ἔμφαση τὴ σύγκληση συμβουλίου τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων. Σχετικὴ πρόταση ὑπέβαλε μέ ἐπιστολὴ στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας ὁ ἀρχηγός τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης Α. Παπανδρέου. Μέ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δέν ἔκανε δεκτὸ τό αἴτημα («ΤΟ ΒΗΜΑ» 8 καί 12/14/78). Τὴν πρόταση ἐπανέλαβε ὁ πρόεδρος τῆς Ε.Δ.Α. Η. Ἡλιοῦ («ΤΟ ΒΗΜΑ» 2/6/78). Καί τίς δυὸ φορές ἡ σύγκληση συμβουλίου ἀρχηγῶν κομμάτων προτάθηκε γιὰ θέματα σχετιζόμενα μέ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Χώρας. *Οἱ προτάσεις αὐτὲς ἀνάγονται προφανῶς στό ρόλο τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὡς ρυθμιστῆ τοῦ Πολιτεύματος (30 § 1). Περιλαμβάνουν ἔτσι καί μία συνακόλουθη ἀντίληψη γιὰ τὴν ὑλοποίησιν αὐτοῦ τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου πού ἀντιφάσκει ὁμως πρὸς μία σταθερὴ κοινοβουλευτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος. Μία κοινοβουλευτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος θά ἦταν σύμφωνη μέ μία πρόταση γιὰ σύγκληση συμβουλίου ἀρχηγῶν κομμάτων μέ ἀποδέκτη τὸν Πρωθυπουργό ὁ ὁποῖος θά ζητοῦσε μέ τὴ σειρά του ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας νά συγκαλέσει καί νά προεδρεύσει στή σύσκεψη αὐτὴ (βλ. § 13).*

τική αξιοποίηση της γνωμοδότησής του για την πολιτική «ουδέτεροποίηση» των ενεργειών του Προέδρου της Δημοκρατίας. Δηλαδή, για την ενίσχυση της πολιτικής αποτελεσματικότητας των ενεργειών του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Ἡ διαλεκτική αὐτή τῆς νομιμοποίησης εἶναι ιδιαίτερα ὀρατή στή διαδικασία ἀνάδειξης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ὅπως προβλέπεται στό Σύνταγμα, δηλαδή στά ἴδια τά ἀκράια ὄρια τῆς τυπικῆς-δικονομικῆς νομιμοποίησης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας:

Πράγματι, σέ περίπτωση ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου 32 § 4 —σύμφωνα μέ τό ὁποῖο «μὴ ἐπιτευχθείσης οὐδέ κατά τήν τρίτην ψηφοφορίαν τῆς μνησθείσης ἠϋξημένης πλειοψηφίας (τῶν 3/5 τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν Βουλευτῶν γιά τήν ἐκλογή Προέδρου τῆς Δημοκρατίας), διαλύεται ἡ Βουλὴ ἐντός δεκαήμερου ἀπό ταύτης, προκηρυσσομένης ἐκλογῆς πρός ἀνάδειξιν νέας Βουλῆς»— εἶναι φανερό πῶς τό κεντρικό πρόβλημα τῆς προεκλογικῆς περιόδου πού προηγεῖται τῆς ἀνάδειξης τῆς νέας Βουλῆς δέν θά εἶναι τόσο τά συνολικά πολιτικά προγράμματα τῶν κομμάτων, ὅσο τό πρόσωπο τοῦ ὑποδεικνυόμενου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας· θά πρόκειται, δηλαδή, γιά ἄμεση οὐσιαστικά ἐκλογή²² τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους.

Λογικά, μάλιστα, σέ μία παρόμοια περίπτωση μία κοινοβουλευτική πλειοψηφία ἐπαρκῆς γιά τήν ἀπόσκοπη ἄσκηση νομοθετικοῦ ἔργου, ἀλλά ἀνεπαρκῆς γιά τήν ἐκλογή Προέδρου (π.χ., ἀπόλυτη πλειοψηφία πού δέν πλησιάζει ὅμως τούς 180/300 βουλευτές), διευκολυνόμενη ἀπό τόν ἀπερχόμενο Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, θά μπορούσε, ἀξιοποιώντας τό δεκαήμερο διάστημα μέσα στό ὁποῖο πρέπει νά γίνει ἡ διάλυση τῆς Βουλῆς κατά τό ἄρθρο 32 § 4, νά ψηφίσει καί νά θέσει σέ ἰσχύ ἕνα νέο ἐκλογικό νόμο στά μέτρα τῶν ἐκλογικῶν συμφερόντων τῆς μέ στόχο τό σχηματισμό ἐπαρκoῦς γιά τήν ἐκλογή Προέδρου τῆς Δημοκρατίας πλειοψηφίας στή νέα Βουλὴ.

Μέ κριτήριο μία ὑπερθετική νομιμότητα θά εἴμασταν ἀναγκασμένοι νά δεχτοῦμε μία ἀναστροφή τοῦ πολιτεύματος πρός τό προεδρικό πρότυπο, μιά πού ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὡς ἄμεσα ἐκλεγμένος εἶναι καί δημοκρατικά νομιμοποιημένος. Αὐτό δέν σημαίνει, βέβαια, ὅτι κάθε ἐκλογή Προέδρου πού

22. Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας* κλπ., σελ. 55.

γίνεται έπειτα από διάλυση τής προηγούμενης Βουλής λόγω τής αδυναμίας της νά εκλέξει Πρόεδρο μέ πλειοψηφία τών τριών πέμπτων, λειτουργεί πολιτικά ώς ουσιαστική άμεση έκλογή. Για νά συμβεί αυτό πρέπει νά σχηματίζεται κοινοβουλευτική πλειοψηφία έπαρκής για τήν ανάδειξη Προέδρου μέ τή θετική ψηφο τουλάχιστον τής απόλυτης πλειοψηφίας του συνολικού αριθμού τών βουλευτών. Είναι, δηλαδή, αναγκαίο, ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας νά έχει τήν *έκφρασμένη εμπιστοσύνη* —άν μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε τούς όρους αυτούς— και όχι άπλως τήν *άνοχή* τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Τό πρόβλημα αυτό προκύπτει, γιατί τό Σύνταγμα του 1975 άρκεΐται κατά τήν τρίτη ψηφοφορία (στή Βουλή πού προκύπτει από τίς νέες έκλογές) μεταξύ τών δύο πλειοψηφούντων προσώπων στή *σχετική πλειοψηφία*, επιτρέπει, δηλαδή, διαδικαστικά τήν έκλογή Προέδρου μέ τήν άποχή όρισμένων κοινοβουλευτικών δυνάμεων. Μία τέτοια εξέλιξη μπορεί νά εκβιαστεί τόσο από μία κοινοβουλευτική πλειοψηφία, όσο και από μία κοινοβουλευτική μειοψηφία, ανάλογα μέ τήν πολιτική συγκυρία.

Σέ μία παρόμοια περίπτωση δύο είναι οί πιθανές έκδοχές:

α) Πρώτη έκδοχή, νά μήν αναδειχθεί ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία έπαρκής για τήν έκλογή του Προέδρου τής Δημοκρατίας πού επιθυμεί. Έτσι, ή έκλογή αναγκαστικά θά είναι άποτέλεσμα πολιτικού συμβιβασμού είτε στή δεύτερη είτε τελικά στήν τρίτη ψηφοφορία στά πλαίσια τής Βουλής πού θά έχει αναδειχθεί από τίς έκλογές (άρθρ. 32 § 4). Σ. ήν περίπτωση, φυσικά, αυτή δέν μπορούμε νά μιλάμε για ουσιαστικά άμεση έκλογή, γιατί ή βούληση του έκλογικού σώματος διυλίζεται από τίς ένδοκοινοβουλευτικές διαβουλεύσεις και τίς κομματικές συμφωνίες. Τελικά, εκείνο πού θά καθορίσει τήν κατανομή του βάρους και τή νομικοπολιτική θέση τών επιμέρους όργάνων τής έκτελεστικής έξουσίας θά είναι ό συσχετισμός δυνάμεων ό όποιος θά στηρίξει τήν έκλογή του νέου Προέδρου τής Δημοκρατίας.

β) Δεύτερη έκδοχή, νά αναδειχθεί ισχυρή και έπαρκής κοινοβουλευτική πλειοψηφία για τήν ανάδειξη του Προέδρου τής Δημοκρατίας (σύμφωνα μέ τό άρθρο 32 § 4). Στήν περίπτωση όμως αυτή, οί βουλευτικές έκλογές πού έχουν μόλις προηγηθεί κατατείνουν στήν όμογενοποίηση κοινοβουλευτικής, κυβερνητικής και προεδρικής πλειοψηφίας. Άποτέλεσμα τής όμογενοποίησης αυτής δέν είναι αναγκαστικά ό μετασχηματισμός του

πολιτεύματος προς τό προεδρικό πρότυπο. Ήξίσου δυνατή είναι και ή λειτουργία ενός άμιγοϋς κοινοβουλευτισμοϋ ή ενός συστήματος έλεγχομένου (άπό τίς πολιτικές δυνάμεις πού άντιπροσωπεύει και ό Πρόεδρος και ή κοινοβουλευτική πλειοψηφία) διϋσμοϋ άνάμεσα στόν Πρόεδρο και τόν Πρωθυπουργό, άνάλογα μέ τίς άνάγκες τής πολιτικής συγκυρίας και τίς έπιλογές τοϋ κομματικού φορέα τής όμογενοποιημένης πλειοψηφίας²³.

Μ' άλλες λέξεις, άνάλογα μέ τή θέση (Πρόεδρου τής Δημοκρατίας ή Πρωθυπουργοϋ) πού θά επιλέξει ό έπικεφαλής τής όμογενοποιημένης πλέον πλειοψηφίας. Ή (για τή σπάνια περίπτωση μιās μη προσωποποιημένης πλειοψηφίας) άνάλογα μέ τό όργανο πού θά άποτελέσει τόν κεντρικό άξονα λειτουργίας τοϋ πολιτεύματος.

§ 11. Ή διασφάλιση τής ένδογημονικής ένότητας και ή δομή τής εκτελεστικής έξουσίας

Θά φώτιζε ίσως κάποιες επιπλέον διαστάσεις τής δομής τής εκτελεστικής έξουσίας ή ύπογράμμιση τοϋ πολιτειακοϋ κενοϋ ποϋ έρχόταν νά καλύψει ό θεσμός τοϋ Προέδρου τής Δημοκρατίας μετά τήν κατάρρηση τής βασιλείας μέ τό δημοψήφισμα τής 8ης Δεκεμβρίου 1974.

23. Ή σχετικός προβληματισμός (όμογενοποίηση κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και Πρόεδρου μέσα άπό νέες βουλευτικές εκλογές), σέ συνδυασμό μέ τίς δυνατότητες άναπαραγωγής ή και διεύρυνσης τής ύφιστάμενης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας μέ τήν προβολή τοϋ κατάλληλου προσώπου ως ύποψήφιου Προέδρου τής Δημοκρατίας, προσέλαβε ιδιαίτερη όξύτητα σέ σχέση μέ τή διαδικασία εκλογής τοϋ δευτέρου Προέδρου τής έλληνικής δημοκρατίας άπό τή Βουλή τής 17ης Νοεμβρίου 1977 (βλ. δηλώσεις τοϋ άρχηγοϋ τοϋ ΠΑΣΟΚ Α. Παπανδρέου, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 1/4/78) και άπάντηση τής Κυβέρνησης, «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» 2/4/80). Ή προβληματισμός αυτός δέν άναφέρεται μόνο στό δεδομένα τής Βουλής τοϋ 1977, στό πρόσωπο τοϋ Κ. Καραμανλή και στην τρέχουσα πολιτική συγκυρία. Ήχει γενικότερη και άποπροσωποποιημένη σημασία για τή λειτουργία τοϋ πολιτεύματος πού διαγράφεται στό Σύνταγμα τοϋ 1975. Για τήν άνασυγκρότηση τής εκτελεστικής έξουσίας μετά τήν εκλογή τοϋ Κ. Καραμανλή ως Προέδρου τής Δημοκρατίας βλ. Γ. ΠΑΣΧΟΣ, Ή άνασυγκρότηση τής εκτελεστικής έξουσίας, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 35/1980, σελ. 11 έπ. και ίδίως σελ. 16 έπ.

Ἐκ τῆν ποικιλία τῶν λειτουργιῶν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἡ πιό βασική ἦταν ἡ λειτουργία τῆς ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς ἔνοποίησης ἑνός συμπλέγματος ἐξουσίας, ἑνός ἄρχοντος συγκροτήματος κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, μέσα στό ὅποιο — ἀνάλογα μέ τίς συγκυρίες καί τή διαμόρφωση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν ἐπιμέρους δυνάμεων — ἀναπτύσσονταν ἀποφασιστικῆς σημασίας ἀντιφάσεις καί ἀντιθέσεις. Δηλαδή, ἡ διασφάλιση μιᾶς ἐνδογημονικῆς ἐνότητας.

Ἡ ἐνοποιητική αὐτή λειτουργία γινόταν αἰσθητή σέ τρία βασικά ἐπίπεδα: α) στό ἐπίπεδο τοῦ ἰδεολογικοῦ συμβολισμοῦ πού παρεῖχε ὁ βασιλικός θεσμός, β) στό ἐπίπεδο τῶν συγκεκριμένων πολιτικῶν χειρισμῶν καί τῶν ἄμεσων πολιτικῶν παρεμβάσεων γιά τήν ἐξασφάλιση αὐτῆς τῆς ἐνοποίησης, γ) στό ἐπίπεδο τῆς ἐνοποίησης μέ τήν «ἀπό κοινοῦ» ἰδεολογικοπολιτική ἀναφορά αὐτῶν τῶν δυνάμεων στό βασικότερο πολιτειακό φορέα τῆς ἐξάρτησης τῆς χώρας²⁴.

Ἡ κατάργηση τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἔλυσε, βέβαια, τήν πιό βασική ἴσως ἐνδογημονική ἀντίφαση (μέ τήν ἔννοια τῶν ἐσωτερικῶν κλυδωνισμῶν τοῦ συμπλέγματος ἐξουσίας) πού προέκυπτε ἀπό τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τῆς βασιλείας (τή γνωστή ὡς «Πολιτειακό»), ἔθεσε ὅμως ταυτόχρονα καί τό πρόβλημα τῆς κάλυψης τῆς ἐνοποιητικῆς λειτουργίας τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἀπό ἕναν ἄλλο φορέα ἢ θεσμό.

Τά περιθώρια δέν ἦσαν πολλά. Σέ ἐπίπεδο συνταγματικῶν θεσμῶν οἱ λύσεις ἦταν δύο: ἢ ἡ ἐνισχυμένη ἐκτελεστική ἐξουσία στό σύνολό της ἢ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας.

Ἡ ἐνισχυμένη ἐκτελεστική ἐξουσία, ὅπως ἤδη παρατηρήσαμε, δέν εἶναι καινούργιο συνταγματικό καί πολιτικό φαινόμενο· ὑπῆρχε φυσικά καί τήν περίοδο τῆς βασιλευμένης δημοκρατίας· ἐπιπλέον, ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία, λόγω τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, εἶναι διαπερατή ἀπό κοινοβουλευτικές δυνά-

24. Βλ. ἀντί ἄλλων τό κλασικό πλέον ἔργο τοῦ J. MEYNAUD, *Πολιτικές Δυνάμεις στήν Ἑλλάδα*, 1974, σελ. 332 ἐπ. Γιά τά δεδομένα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ Α. ΣΒΩΛΟΥ γιά τήν κατάλυση τῆς βασιλείας καί τή θέση σέ ἰσχύ τοῦ δημοκρατικοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, βλ. σχετικά Α. ΣΒΩΛΟΣ, *Τό νέον Σύνταγμα καί αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος*, 1928, σελ. 45 ἐπ., βλ. καί Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, *Κοινοβούλιο καί βασιλεία στήν Ἑλλάδα, Ἡ συνταγματικοπολιτική ἔνταση* (ὑπό ἔκδοση), 1980.

μεις πού δέν έγγυώνται τήν έκπλήρωση αὐτῆς τῆς ένοποιητικῆς λειτουργίας, ἡ ὁποία εἶναι βασικά ιδεολογικοπολιτική.

Ἐάν ὁ στόχος τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη ἦταν νά ἀναθέσει στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τό βασικό αὐτό ρόλο, τότε θά κατέληγε σέ μία ὀριστική ρύθμιση προεδρικής ἢ ἡμιπροεδρικής μορφῆς καί ὄχι σ' ἓνα πολλαπλά ἀναγνώσιμο Σύνταγμα μέ μεταβλητό κέντρο βάρους.

Ἐντίθετα, ὁ ένοποιητικός αὐτός ρόλος, δηλαδή ἡ συναίρεση τῶν ἀντιφάσεων, ἀνατέθηκε στόν (ἢ στούς) κομματικό (κομματικούς) σχηματισμούς πού ἐκφράζει (ἐκφράζουν) τίς κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις πού ἐπικαθόρισαν τή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη. Μάλιστα, ἡ ἄσκηση τῆς λειτουργίας αὐτῆς διευκολύνεται, στό βαθμό πού ὁ κομματικός αὐτός σχηματισμός εἶναι κυρίαρχος²⁵ στά πλαίσια τοῦ συστήματος τῶν κομμάτων.

Φυσικά, τό ἴδιο θεσμικό πλαίσιο παρέχεται ὡς στρατηγικό πεδίο, δηλαδή ὡς πεδίο συγκρούσεων καί διεκδικήσεων καί στούς ἄλλους κομματικούς σχηματισμούς καί στίς (κατά τόν τρόπο αὐτό) ἐκφραζόμενες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις²⁶.

Τό ἐπίπεδο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, οἱ οἰκονομικοί στόχοι, τό ἀναπτυξιακό ὄραμα καί ἡ (σέ τελική ἀνάλυση) συνακόλουθη ἀναπτυξιακή ιδεολογία²⁷, ὡς θεμελιώδης ἐπιλογή τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη, ἀναζητήσαν τόν παράγοντα τῆς ένοποίησης τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συμπλέγματος ἐξουσίας, ὄχι σέ ἓνα ἱστορικά βεβαρυμένο καί ἀνεπαρκή θεσμό πού μέ τήν κατάλυσή του ἔλυνε καί μία ἀπό τίς πιό βασικές καί καθοριστικές ἀντιφάσεις, ἀλλά στούς κομματικούς ὀργανισμούς πού ἔχουν αὐξημένη συναίρεση

25. Ἀποδίδεται ἔτσι ἡ έννοια τοῦ Parti dominant. Πρόκειται γιά κόμματα μέ ἰδιαίτερα ὑψηλά ἐκλογικά ποσοστά (σύμφωνα μέ ἐμπειρικά κριτήρια θά πρέπει νά ὑπερβαίνουν τό 1/3 τῶν ψήφων) καί έντονη ἐπιρροή στούς διάφορους κοινωνικούς χώρους. Τά κόμματα αὐτά λειτουργοῦν ὡς ἄξονες τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὄχι μόνο ἀπό τή θέση τῆς κυβένησης, ἀλλά καί ἀπό τή θέση τῆς ἀντιπολίτευσης. Σχετικά, J. CHARLOT, *Les Partis Politiques*, σελ. 239 ἐπ. M. DUVERGER, *Les Partis Politiques*, σελ. 237 ἐπ. Βλ. καί R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 563 ἐπ.

26. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, σελ. 164 ἐπ. καί ἰδίως σελ. 170. Καί Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Εἰσηγήσεις*, σελ. 24 ἐπ. καί 31 ἐπ.

27. Μέ τό θέμα αὐτό ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα ὁ Ν. ΜΟΥΖΕΛΗΣ, *Νεο-Ἑλληνική κοινωνία*, "Οψεις ὑπανάπτυξης", 1978, σελ. 331 ἐπ.

τική²⁸ ικανότητα και κινούνται κάθετα σέ όλα τά επίπεδα του κοινωνικού και πολιτικού σχηματισμού.

Έτσι, ένα πολλαπλά αναγνώσιμο Σύνταγμα και ένας προεδρικός θεσμός κυμαινόμενος από τόν άπλό συμβολισμό μέχρι τή διαρκή αποφασιστική παρέμβαση στή λειτουργία του πολιτεύματος προσφέρει πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες — από τήν άποψη των θεσμικών έγγυήσεων— διευκολύνοντας τήν ένοποίηση ένδοηγεμονικών άντιφάσεων μέσα από μία συνεχή ιδεολογικοπολιτική και όργανωτική διεργασία.

Στό σημείο αυτό θά έπρεπε ίσως νά σημειωθούν και τά έξής σχετικά μέ τήν ένότητα τής εκτελεστικής εξουσίας στό Σύνταγμα του 1975:

‘Η όργάνωση τής εκτελεστικής εξουσίας στό Σύνταγμα του 1975 —μέ τήν άσάφεια και τήν άντιφατικότητα πού τή διακρίνει— προϋποθέτει τήν πολιτική ένότητα των φορέων των επιμέρους όργάνων της (βασικά του Προέδρου τής Δημοκρατίας και τής Κυβέρνησης - κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας). Έντούτοις, ή συγκρότηση τής εκτελεστικής εξουσίας δέν προβλέφθηκε άσαφής και άντιφατική για νά λειτουργήσει μόνο σέ περίπτωση πολιτικής συμφωνίας των δύο βασικών πόλων της, αλλά ιδίως για νά εκβιάσει μέσα από τίς έντάσεις πού είναι δυνατό νά προκαλέσει τήν άναπαραγωγή ενός εϋνοϊκού (για τίς δυνάμεις πού ως κόμμα τής πλειοψηφίας επικαθόρισαν τή συντακτική βούληση) συσχετισμού δυνάμεων. Φυσικά, κάθε διαφοροποίηση άνάμεσα στον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας και τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία-Κυβέρνηση δέν συναπάγεται, ούτε προκαλεί έκβιασμούς μέ στόχο τήν όμογενοποίηση τής εκτελεστικής εξουσίας και τήν άναπαραγωγή ενός εϋνοϊκού συσχετισμού δυνάμεων. Για νά γίνει αυτό πρέπει ή πολιτικά διαφοροποιημένη εκτελεστική εξουσία νά μήν είναι σέ θέση νά καλύψει συνολικά τό ρόλο πού τής έχει άνατεθεί (άρθρωση και ύλοποίηση ενός πολιτικού προγράμματος) σύμφωνα μέ τή λογική του πολιτεύματος²⁹.

Βέβαια, τό αναλυτικό αυτό σχήμα, είναι πολύ καθαρό για νά

28. R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 487 έπ.

29. Κατά τόν Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, “Ένας χρόνος Σύνταγμα, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 11.6.76, ή πολιτική ένοποίηση τής εκτελεστικής εξουσίας άποτελεί άναγκαία προϋπόθεση για τήν όμαλή λειτουργία του Πολιτεύματος.

είναι πραγματικό. 'Επιμέρους αντιφάσεις καί καθοριστικές συγκυρίες μικρότερης ιστορικής προοπτικής χρωματίζουν τήν πολιτική εξέλιξη. 'Αφαιρετικά όμως τό σχήμα αυτό καλύπτει μερικά πάγια καί άποφασιστικής σημασίας χαρακτηριστικά τής νέας συνταγματικής τάξης.

§ 12. 'Η όρατότητα τής πολιτικής εξέλιξης καί ή ελαστικότητα τής συνταγματικής ρύθμισης

'Η «μικρονομοθετική» διάσταση πού πήρε ή βούληση του συντακτικού νομοθέτη για τήν έξυπηρέτηση βραχυπρόθεσμων πολιτικών στόχων, συνέβαλε άποφασιστικά στή μορφή πού προσέλαβε τελικά ή συνταγματική ρύθμιση τής δομής τής έκτελεστικής έξουσίας.

'Η όρατότητα, δηλαδή ή δυνατότητα πρόβλεψης, τής πολιτικής εξέλιξης έξαντλήθηκε στό σχεδιασμό συγκεκριμένων τακτικών χειρισμών του κομματικού σχηματισμού τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας πού διαμόρφωσε τή συντακτική βούληση³⁰. Στόχος των χειρισμών αυτών ή διεύρυνση των θεσμικά έγγυημένων περιθωρίων «κυριαρχίας» του, διαμέσου διάφορων οργανωτικών παραλλαγών μέσα στα πλαίσια των δύο πόλων τής έκτελεστικής έξουσίας (Προέδρου - κυβερνητικής πλειοψηφίας). Μέ τον τρόπο αυτό, ή διεύρυνση των «θεσμικών περιθωρίων» διευκολύνει τήν άναπαραγωγή μίας καταβάση ταυτόσημης έξουσίας.

"Ετσι όμως ή ελαστικότητα τής συνταγματικής ρύθμισης δέν προσλαμβάνει τή μορφή μιās ιστορικά προσαρμόσιμης ρύθμισης, δηλαδή μιās ρύθμισης πού διευρύνει τούς ιστορικούς όρίζοντες καί τήν ιστορική άντοχή του Συντάγματος έπιτρέποντας στα πλαίσιά του τήν ανάπτυξη των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων καί τήν αναδιαμόρφωση του συσχετισμού τους.

'Αντίθετα, πρόκειται για μία ελαστικότητα περιορισμένης σκοπιμότητας, πού μειώνει τήν άντοχή του Συντάγματος, στό μέτρο πού ύποτάσσει μία γενική ρύθμιση σε κάποιους τακτικούς καί βραχυπρόθεσμους πολιτικούς χειρισμούς.

'Ο άφηρημένος καί γενικός χαρακτήρας³¹, ιδίως όταν πρόκειται

30. Δ. Θ. ΓΣΑΤΣΟΣ, 'Απαγορευμένα προεδρικά, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 18.3.80.

31. Θ. Δ. ΓΣΑΤΣΟΣ, *Τό πρόβλημα τής έρμηνείας κλπ.*, σελ. 18-20 καί 29-30.

για συντακτικού περιεχομένου ρυθμίσεις, δέν αποτελεί μόνο τεχνικό ή έννοιολογικό γνώρισμα τών συνταγματικών διατάξεων, αλλά καί ιδεολογικό παράγοντα, δηλαδή άποφασιστικό παράγοντα νομιμοποίησης τής συνταγματικής τάξης.

Ή επίκληση τής μακρόπνοης ιστορικής προοπτικής του Σύνταγματος, ή διεκδίκηση τής άποδέσμευσης από τούς συσχετισμούς δυνάμεων καί τίς ανάγκες τής πολιτικής συγκυρίας, συμπυκνώνεται στό γενικό καί άφηρημένο χαρακτήρα τών ρυθμίσεων του πού γίνονται έτσι οί νομοτεχνικοί συντελεστές τής ιστορικής άντοχής του Σύνταγματος. Κατά τήν έπεξεργασία μάλιστα του Σύνταγματος, ή κοινοβουλευτική πλειοψηφία επέμεινε ιδιαίτερα στά σημεία αυτά³².

Τό ιδιαίτερο όμως στοιχείο του Σύνταγματος του 1975 δέν είναι ή θέσπιση κάποιων όρίων άντοχής του πολιτεύματος μέ τή μορφή θεσμικών έγγυθσεων για τή συντήρηση καί άναπαραγωγή του συσχετισμού δυνάμεων ό όποιος εξασφαλίζει τή συντήρηση καί άναπαραγωγή τής ύφιστάμενης κοινωνικοπολιτικής έξουσίας. Αυτό, φυσικά, συμβαίνει, γιατί είναι γενικό χαρακτηριστικό τών Συνταγμάτων ως ιστορικών μεγεθών³³. Τό κάθε Σύνταγμα λύνοντας προσωρινά μία ιστορική αντίθεση, επιδιώκει τήν παγιοποίηση, δηλαδή τήν άναπαραγωγή του συσχετισμού δυνάμεων πού τό επιβάλλει.

Τό ιδιαίτερο στοιχείο του Σύνταγματος του 1975 έγκειται στην έκκρεμότητα, σέ τελική άνάλυση, τής συνταγματικής ρύθμισης τής δομής τής έκτελεστικής έξουσίας για χάρη συγκεκριμένων καί σχετικά βραχυπρόθεσμων προβλέψεων πού συνέβαλαν άποφασιστικά στην εγκαθίδρυση του διαγραφόμενου συστήματος «λειτουργικών ίσοδυνάμων» μεταξύ του Προέδρου τής Δημοκρατίας καί τής Κυβέρνησης πού έχει τήν έμπιστοσύνη τής Βουλής. Μέ άλλες λέξεις, οί κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις οί όποιες ως πλειοψηφία τής «Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής» επικαθόρισαν τή βούληση του συντακτικού νομοθέτη, κατέληξαν στην έπιβολή μιās μεταβλητής δο-

32. Ο τότε Πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής δήλωνε στή Βουλή κατά τή συζήτηση του Σύνταγματος (Πρακτικά ΙΙΙ, σελ. 17): «Κύριοι βουλευταί, ή Κυβέρνησις έπιθυμεί νά καταρτίση θεσμούς μονίμους, μη έπηρεαζόμενους από πρόσωπα. Ή αντιπολίτευσις είναι εκείνη ή όποία, προκειμένου νά καθορίση τήν θέσιν της επί του θεσμού, θέλει νά γνωρίση τά πρόσωπα».

33. Βλ. παραπάνω, ύποσ. 26.

μῆς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, γιατί αὐτό ἐξυπηρετοῦσε τούς πολιτικούς σχεδιασμούς τους σέ σχέση μέ τίς ἀμέσως ἐπόμενες βουλευτικές ἐκλογές καί τίς ἀναδείξεις τῶν ἀμέσως ἐπομένων Προέδρων τῆς Δημοκρατίας³⁴.

34. Βλ. παραπάνω, ὑποσ. 23.

Συνταγματική ρύθμιση καί πολιτική πρόβλεψη

Ἡ λογική τῶν συνταγματικῶν διατάξεων διαγράφεται καί, σέ τελική ἀνάλυση ὀλοκληρώνεται μέ τήν ὑλοποίησή τους ἤ μέ τήν πρόβλεψη γιά μία πιθανή ὑλοποίηση. Ἔτσι, ἡ πρόβλεψη αὐτή (πού εἶναι φυσικά πολιτική) καθίσταται στοιχεῖο τῆς συνταγματικῆς ρύθμισης, γιατί τῆς προσδίδει τίς ἀναγκαῖες ἱστορικές διαστάσεις τῆς.

Σχηματικά, οἱ διαστάσεις αὐτές τῆς συνταγματικῆς τάξης προσλαμβάνουν τή μορφή ἑνός φάσματος πιθανῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων καί τῶν συνακόλουθων συνταγματικῶν λύσεων.

Τό εὖρος τοῦ φάσματος αὐτοῦ μπορεῖ νά εἶναι τόσο γενικό, ὥστε νά περιλαμβάνει τό σύνολο τῶν λογικά δυνατῶν ἐξελίξεων³⁵. Σέ μία τέτοια περίπτωση οἱ λογικά δυνατές συνταγματικές λύσεις ὑποτιμοῦν τό πολύ στενότερο φάσμα τῶν πολιτικά πιθανῶν λύσεων ἐντάσσοντάς το σέ μία σειρά ἐκδοχῶν γιά τή λειτουργία

35. Οἱ λογικά δυνατοί συνδυασμοί σχέσεων μεταξύ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας εἶναι συνάρτηση (τουλάχιστον) τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων καί τῆς στάσης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀπέναντι σ' αὐτόν τόν κοινοβουλευτικό συσχετισμό δυνάμεων. Ἐνα παρόμοιο ἀναλυτικό σχῆμα σχέσεων παραθέτει ὁ Μ. DUVERGER, *Echec au Roi*, σελ. 122. Οἱ τρεῖς λογικά δυνατές καταστάσεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων εἶναι, κατά τό Μ. Duverger: α) ἡ ὑπαρξη πραγματικῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας (majorité véritable), ἡ ὁποία μπορεῖ νά εἶναι αα) μονολιθική, αβ) συμμαχική μέ ἄξονα ἕνα κυρίαρχο κόμμα καί αγ) ἰσορροπημένη συμμαχία· β) ἡ ὑπαρξη ἀσταθοῦς πλειοψηφίας καί γ) ἡ ἔλλειψη κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Ἐντίστοιχα ὁ ἀρχηγός τοῦ Κράτους μπορεῖ νά εἶναι: α) ἐπικεφαλῆς τῆς πλειοψηφίας, β) πολιτικά ἀντίθετος πρὸς τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία, γ) ἀπλό μέλος τῆς πλειοψηφίας, δ) πολιτικά οὐδέτερος. Ὁ συνδυασμός τῶν δύο αὐτῶν παραμέτρων καταλήγει σέ πέντε πιθανές λύσεις γιά τή νομικοπολιτική θέση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος μπορεῖ (λογικά) νά εἶναι: α) «ἀπόλυτος μονάρχης», β) ρυθμιστής, γ) σύμβολο, δ) «περιορισμένος μονάρχης» καί ε) μέλος μιᾶς διαρχίας.

του Συντάγματος, πού προσφέρουν, βέβαια, μία λογική αὐταρέσκεια, ἀποδυναμώνουν ὅμως τίς δυνατότητες μιᾶς οὐσιαστικῆς καί συγκεκριμένης νομικοπολιτικῆς ἀξιολόγησης τοῦ Συντάγματος.

Βέβαια, τό κριτήριό πού διαχωρίζει τίς λογικά δυνατές ἀπό τίς πολιτικά πιθανές λύσεις εἶναι ὁ συσχετισμός τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων πού διαμορφώνεται στόν κοινωνικοπολιτικό χῶρο ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος. Τό πιό ἄμεσα ὄρατό στοιχεῖο τοῦ συσχετισμοῦ αὐτοῦ εἶναι τό εἶδος καί ἡ λειτουργία τοῦ συστήματος τῶν πολιτικῶν κομμάτων³⁶. Ὁχι, βέβαια, τοῦ συστήματος τῶν κομμάτων σέ ἓνα τεχνικό-ἐκλογικό ἐπίπεδο, ἀλλά τοῦ κομματικοῦ συστήματος ὡς συμπυκνωτῆ ἑνός συσχετισμοῦ κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού δέν ἐξελισσεται μόνο ὀριζόντια σέ ἓνα ἄμεσα ὄρατό καί μετρήσιμο ἐπίπεδο, ἀλλά διαρθρώνεται κάθετα σ' ὅλα τά ἐπίπεδα ὀργάνωσης τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ.

Μποροῦμε νά διακρίνουμε τίς κατά τόν τρόπο αὐτό πιθανολογούμενες λύσεις α) σέ διαρκεῖς καί β) σέ ὀριακές:

α) Στήν πρώτη περίπτωση κάποια ἀπό τίς ἐνδεχόμενες ἀναγνώσεις τῆς διαπλοκῆς τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ὀδηγεῖ στή διαμόρφωση μιᾶς «καθημερινῆς» συνταγματικῆς πρακτικῆς μέ χρονική διάρκεια.

β) Στή δεύτερη περίπτωση ἡ διαρκῆς «καθημερινή» συνταγματική πρακτική διασπᾶται σέ καθοριστικῆς σημασίας «στιγμές», ὅταν τό μειωμένης στήν πράξη νομικοπολιτικῆς σημασίας ὄργανο λειτουργεῖ ὡς *ultimum remedium* καί διεκδικεῖ μία ριζική ἀνακατανομή τοῦ κέντρου βάρους τοῦ πολιτεύματος.

36. Συστήματα κομμάτων ἢ κομματικά συστήματα ἀποκαλοῦνται οἱ διάφοροι τύποι σχέσεων μεταξύ τῶν κομμάτων πού λειτουργοῦν στή πλαίσια ἑνός πολιτικοῦ συστήματος. Γιά τήν κλασική διάκριση σέ μονοκομματισμό, δικομματισμό καί πολυκομματισμό, βλ. M. DUVERGER, *Les Partis Politiques*, σελ. 236 ἔπ. Γιά τήν κριτική τῆς διάκρισης αὐτῆς καί γιά ἄλλες περισσότερο ὀλοκληρωμένες διακρίσεις πού καλύπτουν καί περισσότερο πολύπλοκες σχέσεις τῶν κομμάτων, βλ. R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique*, σελ. 543 ἔπ. Βάση τῆς ἀνάλυσης τοῦ Schwartzenberg εἶναι οἱ διακρίσεις τῶν J. LAPALOMBARA-M. WEINER, *The origin and development of Political Parties* (στό J. LAPALOMBARA-M. WEINER (ἐκδ.), *Political Parties and Political Development*) σελ. 33 ἔπ.

Στά πλαίσια αυτά πρέπει μέ συντομία νά σημειωθοῦν τά ακόλουθα προβλήματα καί οί αντίστοιχες ἐκδοχές γιά τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος:

α) Ἡ περιορισμένη ἐρμηνευτική σημασία τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς στό διάστημα ἀπό τήν ψήφιση τοῦ Συντάγματος ἕως σήμερα (παρακάτω, § 13).

β) Ὁ ἐλεγχόμενος δυῖσμός τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας πού ἐξασφαλίζει τήν περισσότερο ὁμοιογενή καί τήν «εὐφύεστερη» λειτουργία τῆς (παρακάτω, § 14).

γ) Ὁ ρόλος τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὡς μηχανισμοῦ ἀρνητικῆς ἐπιλογῆς, δηλαδή ὡς *ultimum remedium* πού διαγράφει μία διαρκῶς ἐνυπάρχουσα, ἀλλά ὀριακή δυνατότητα, καί

δ) Ἡ ὀρατή πολιτική ἀντίθεση τῶν δύο πόλων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί ἡ δυναμική τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς πού διαγράφει καί τά ὄρια ἀντοχῆς τοῦ πολιτεύματος, ὅπως τά ἔθεσε ὁ συντακτικός νομοθέτης (παρακάτω, § 15). Ἔτσι, γίνεται φανερό ὅτι ἡ διάκριση μεταξύ διαρκῶν καί ὀριακῶν ἐκδοχῶν γιά τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ὑποτάσσεται στή μείζονα διάκριση μεταξύ ὁμοιογενοῦς καί διαφοροποιημένης πολιτικά ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Ἡ διάκριση αὐτή εἶναι λιγότερο αὐτονόητη ἀπό ὅτι θεωρεῖται, γιατί ἡ ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν στάσεων (*attitudes*) μέσα στά θεσμικά πλαίσια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἶναι ιδιαίτερα δυναμική μέ ἀποτέλεσμα νά ἀναπτύσσονται ἀπρόβλεπτες ἀντιφάσεις καί μεταβολές.

Τά προβλήματα αὐτά συμπυκνώνουν τίς λογικά καί πολιτικά ἐνδεχόμενες ἐξελίξεις τοῦ συσχετισμοῦ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στρέφοντας τήν αἰχμή τους πρὸς τίς πιθανολογούμενες γιά τά σημερινά ἐλληνικά δεδομένα ἐξελίξεις μέ βάση τή διάρθρωση τοῦ ἐλληνικοῦ κομματικοῦ συστήματος, τή δύναμη τῶν κομμάτων καί τά περιθώρια χειρισμῶν πού ἐπιτρέπει ὁ συσχετισμός αὐτός.

Μέ κριτήριο τόν κοινοβουλευτικό συσχετισμό δυνάμεων στή Βουλή πού ἐκλέχτηκε στίς 17 Νοεμβρίου 1977 τό ἐλληνικό κομματικό σύστημα εἶναι ἀνταγωνιστικό, πολυκομματικό καί ταυτόχρονα διπολικό μέ ἓνα κόμμα (Νέα Δημοκρατία) πού ἔχει τά χαρακτηριστικά τοῦ κυρίαρχου κόμματος καί μέ ἓνα κόμμα (ΠΑΣΟΚ) πού τείνει νά τά ἀπο-

κτιήσει³⁷. Τό έκλογικό σύστημα τής ένισχυμένης άναλογικης ώς τεχνικός παράγοντας διευκολύνει μάλιστα τήν άναπαραγωγή του συσχετισμού αυτού³⁸.

Μέ βάση τά δεδομένα τής κοινοβουλευτικής δύναμης τών κομμάτων στη Βουλή του 1977 είναι έκλογικά πιθανός ό σχηματισμός κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας —άπό τίς βουλευτικές έκλογές πού θά άκολουθήσουν (τό άργότερο μέχρι τό φθινόπωρο του 1981) —πολιτικά διαφοροποιημένης σέ σχέση μέ τόν Πρόεδρο πού άναδείχθηκε (Μάιος 1980) άπό τήν ύπάρχουσα Βουλή.

Έδω πρέπει νά σημειωθεί έκ προοιμίου και τό έξής:

Σέ περίπτωση διάλυσης τής Βουλής σύμφωνα μέ τό άρθρο 32 § 4 λόγω άδυναμίας έκλογής Προέδρου μέ πλειοψηφία 3/5 τών βουλευτών, οί πιθανολογούμενες έξελίξεις είναι δύο ειδών: ή α) ή πολιτική όμογενοποίηση τής κοινοβουλευτικής πλειο-

37. Μέ κριτήριο τά έκλογικά άποτελέσματα τής μεταδικτατορικής περιόδου (έκλογές του 1974 και του 1977) τά κόμματα τής «Νέας Δημοκρατίας» και του ΠΑΣΟΚ μπορούν νά χαρακτηριστούν άνετα κυρίαρχα κόμματα. Στά πλαίσια τής μελέτης αυτής άρκεί άπλά και μόνο νά σημειωθεί ότι τό χαρακτηρισμό αυτό επιτρέπουν τόσο οί άπόλυτες όσο και οί σχετικές (άπέναντι στα άλλα κόμματα, δηλαδή) έκλογικές διαστάσεις τών δύο κομμάτων καθώς και ό πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας και τών δύο κομματικών σχηματισμών (βλ. και Α.-Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Κοινωνική άναμονή τών ψηφοφόρων και Πολιτική τακτική τών κομμάτων - "Η Πώς επιτυγχάνεται ή «άλλαγή» τών δυναμικών ψηφοφόρων, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 4/12/77.*

38. Για τό ίσχύον έκλογικό σύστημα, βλ. άντί άλλων Α. ΡΑΪΚΟΣ, *Παραδόσεις*, σελ. 160 έπ. Έπίσης Κ. ΡΑΛΛΗΣ, *Ψήφος, έκλογαί και σύγχρονα έκλογικά συστήματα*, 1969, σελ. 152 έπ. και 206 έπ. καθώς και Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Έκλογικά συστήματα*, 1946. Τό έκλογικό σύστημα τής ένισχυμένης άναλογικης μέ τά όρια πού θέτει για τή συμμετοχή τών κομμάτων στη δεύτερη και τρίτη κατανομή συντελεί στην άναπαραγωγή ενός πολυκομματικού μέν, αλλά και διπολικού συστήματος. Τίς σχέσεις μεταξύ κομματικού συστήματος και έκλογικού συστήματος άνάπτυξε βασικά ό Μ. DUVERGER στό κλασικό έργο του, *Les Partis Politiques*, ίδίως σελ. 275 έπ. Κριτική τών άπόψεων του Duverger καθώς και νεότερες διαπιστώσεις παραθέτει ό R. G. SCHWARTZENBERG, *Sociologie Politique* σελ. 549 έπ. Βλ. άκόμη D. W. RAE, *The political Consequences of Electoral Laws* (στό J. CHARLOT, *Les Partis Politiques*, σελ. 225 έπ.).

ψηφίας καί τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἤ β) ἡ ἐκλογή Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἔπειτα ἀπό ἀλλεπάλληλες κομματικές συνδιαλλαγές.

Στήν πρώτη περίπτωση οἱ συνακόλουθες ἐξελίξεις θά εἶναι εἴτε ἡ ἐξακολούθηση τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς μέ κοινοβουλευτικό κέντρο βάρους εἴτε ὁ *ελεγχόμενος δυῖσμός* τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Στή δεύτερη περίπτωση ἡ κατανομή τῶν κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων δέν μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ τήν πολιτική ὁμογενοποίηση Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, γιατί ἀπλά ἡ κοινοβουλευτική πλειοψία θά εἶναι ἀσαφῆς καί ρευστή. Ἔτσι, τό ἐνδεχόμενο μίας πολιτικῆς ἀντίθεσης μεταξύ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, παραμένει ἀνοικτό. Τό γεγονός ὅτι οἱ ὑποθέσεις αὐτές δέν ὑλοποιήθηκαν ὡς τώρα δέ μειώνει τή σημασία τους.

§ 13. Ἡ περιορισμένη ἐρμηνευτική σημασία τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς

Ἡ ἀρχική ὑλοποίηση τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἔχει αὐξημένη ἐρμηνευτική σημασία, γιατί συμμετέχει στή διαμόρφωση μίας συνταγματικῆς πραγματικότητας³⁹ πού συνήθως ἀνταποκρίνεται στή λογική τοῦ πολιτεύματος. Οἱ προσλαμβανόμενες παραστάσεις πού δημιουργοῦνται ἀπό τήν ἀρχική κατανομή τῶν ἀρμοδιοτήτων στά διάφορα κρατικά ὄργανα καί ἡ νομικοπολιτική ἰσχὺς πού ἀποκτᾶ τό καθένα λειτουργοῦν ὡς

39. Ἡ κρατοῦσα ἔννοια τῆς «συνταγματικῆς πραγματικότητας» εἶναι ἡ ὑλοποίηση τοῦ «Συνταγματικοῦ Δικαίου» ἀπό τά συγκεκριμένα κρατικά ὄργανα καί τοὺς κοινωνικούς καί πολιτικούς φορεῖς (κόμματα, ὁμάδες πίεσης κλπ.). Σύμφωνα μέ ὀρισμένες ἀπόψεις ἡ ἀντιδιαστολή μεταξύ Συνταγματικοῦ Δικαίου καί συνταγματικῆς πραγματικότητας προϋποθέτει πὼς ἡ ἔννοια αὐτὴ δέν περιλαμβάνει τήν πραγματικότητα πού δημιουργεῖται ἀπό τήν πρακτικὴ τῶν φορέων παρά μόνο στό μέτρο πού ἡ πρακτικὴ αὐτὴ δέν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τό νόημα τῶν κανόνων τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου: βλ. P. BADURA, *Verfassung* (στό *Evangelisches Staatslexikon*², σελ. 2722. W. HENNIS, *Verfassung und Verfassungswirklichkeit*, 1968, W. KÄGI, *Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates*, 1948. E. FORSTHOFF, *Verfassung und Verfassungswirklichkeit in der Bundesrepublik Deutschland*, «Merkur», 1968, σελ. 401 ἔπ.

παράγοντες έρμηνείας του Συντάγματος. Οί παραστάσεις, μάλιστα, αυτές ιδεολογικοποιούνται και προβάλλονται *en contra* σέ περιπτώσεις αντίθετης συνταγματικής πρακτικής.

Ή πρώτη περίοδος εφαρμογής του έλληνικού Συντάγματος του 1975 όριοθετείται από τά ακόλουθα τυπικά στοιχεία: α) τήν όλοκλήρωση τής πρώτης πενταετούς θητείας του Προέδρου τής Δημοκρατίας⁴⁰ και β) τή συμπλήρωση του άπαιτούμενου κατά τό άρθρο 110 § 6 χρονικού διαστήματος για ένδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος.

Ή έρμηνευτική σημασία τής (τρέχουσας) συνταγματικής πρακτικής πού καλύπτει αυτή τή χρονική περίοδο είναι ιδιαίτερα περιορισμένη σέ αντίθεση μέ τή γενικότερη σημασία πού έχουν συνήθως οί πρώτες περίοδοι εφαρμογής ενός Συντάγματος⁴¹. Οί δύο περισσότερο βασικές αιτίες του φαινομένου αυτού είναι:

α) Ή ύποταγή τής νομικοπολιτικής εξέλιξης αυτής τής περιό-

40. Ή θητεία του πρώτου όριστικού Προέδρου τής Έλληνικής Δημοκρατίας έληγε τήν 20/6/80 (άρθρ. 30 και 114 του Συντάγματος), βλ. σχετικά Π. ΠΑΡΑΣ, *Ή νέα συνταγματική τάξις*, ΤοΣ, 1975, σελ. 452 έπ.

41. Βλ. και Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Ένας χρόνος Σύνταγμα*, «ΤΟ ΒΗΜΑ», 11/6/76. Μέ άφορμή τήν πρώτη επέτειο του Συντάγματος σημειώνονται τά έξής (τά όποια έχουν γενικότερη σημασία για όλη τήν τρέχουσα συνταγματική πρακτική): «Ο Πρόεδρος τής Δημοκρατίας περιορίστηκε στο νά κυρώνει, νά δημοσιεύει, νά νοθετεί και νά τιμᾶ μέ τήν παρουσία του έκδηλώσεις «έθνικού χαρακτήρα». Αυτό δέν σημαίνει πώς τελικά τό νέο Σύνταγμα καθιερώνει άμιγές κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης. Ή απλώς δείχνει πώς ή συγκέντρωση τών έξουσιών γίνεται σ' ένα βασικό πρόσωπο, τό όποιο όμως δέν είναι άναγκαστικά ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, άλλ' ό εκάστοτε άρχηγός τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ό όποίος, είτε από τή θέση του Προέδρου, είτε από εκείνη του πρωθυπουργού έλέγχει και κατευθύνει τό σύνολο τής κυβερνητικής μηχανής». *Ή μόνη επιφύλαξη μας για τίς βασικά σωστές αυτές παρατηρήσεις είναι τό γεγονός πώς προϋποτίθεται ή ύπαρξη κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ό άρχηγός τής όποίας επιλέγει τή θέση του Πρωθυπουργού ή του Προέδρου τής Δημοκρατίας. Τά προβλήματα λειτουργίας του πολιτεύματος εμφανίζονται όμως, ιδίως όταν δέν σχηματίζεται ή όταν άποδιοργανώνεται (ή) κοινοβουλευτική πλειοψηφία (άρθρ. 37 § 4 και 38 § 1 έδ. β'). Σ' ό,τι άφορά τήν τρέχουσα συνταγματική πρακτική, *contra* ό Α. PANTELIS, *Les grands problèmes* κλπ., σελ. 226 έπ., ό όποίος άναφέρεται στο «Constitution Tsatsos».*

δου στίς βραχυπρόθεσμες ανάγκες τακτικῶν χειρισμῶν πού ἐπέβαλε μία πολύ συγκεκριμένη χρονική καί πολιτική συγκυρία. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή διαμορφώθηκε ἔχοντας σύμφυτο τό διαρκές ἐνδεχόμενο μίας ριζικῆς μεταβολῆς τῆς. β) Ἡ συχνά ὑπολανθάνουσα, ἀλλά συχνά καί ἔκδηλη ἀντιφατικότητα αὐτῆς τῆς συνταγματικῆς πρακτικῆς:

α) Ἡ πρώτη ἀπό τίς δύο αὐτές αἰτίες θεωρητικοποιεῖ —μέ τίς ἀφαιρέσεις πού εἶναι ἀναγκαῖες— τήν προβληματική ἢ ὁποία διαχέεται στό χῶρο τῆς «κοινῆς γνώμης» γιά τήν τροπή πού θά πάρει ἡ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος —μέ βάση φυσικά τό ἴδιο συνταγματικό πλαίσιο— ἀπό τή στιγμή πού ὁ μέχρι τό Μάιο τοῦ 1980 ἐπικεφαλῆς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἐπέλεξε τή θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀντί τῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ· ἡ ἐάν —μέ διαφορετική διατύπωση— ὁ φορέας τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἐπιλέξει τή νομικοπολιτική ἐνεργοποίηση τῆς θέσης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀντί τῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Ὁ προβληματισμός αὐτός, ἐντασσόμενος στήν τρέχουσα ἑλληνική πολιτική συγκυρία, φωτίζει τήν ἐρμηνευτική σημασία πού ἔχουν βραχυπρόθεσμες μεθοδεύσεις γιά τή διευκόλυνση τῆς ἀναπαραγωγῆς ἑνός εὐνοϊκοῦ συσχετισμοῦ πολιτικῶν δυνάμεων⁴².

Ἀξιοποιεῖται ἀκόμη ἡ τρέχουσα συζήτηση γιά τίς ἐνδεχόμενες ἐξελίξεις στή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος μετά τήν ἀνάδειξη τοῦ δευτέρου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας σέ συνδυασμό μέ τήν ἐνδεχόμενη ἀνάδειξη πολιτικά διαφοροποιημένης πρός τόν Πρόεδρο πλειοψηφίας μέ τίς προσεχεῖς βουλευτικές ἐκλογές, ἡ ὁποία εἶναι καί λογικά καί

42. Γιά τήν ἐξαιρετικά ἔντονη πολιτική καί δημοσιογραφική κινητικότητα πού προηγήθηκε τῆς ἐκλογῆς τοῦ δευτέρου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί γιά τήν ἀπόλυτη σύνδεση τῆς ἐκλογῆς μέ τό πρόσωπο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἰδιαίτερα χρήσιμες οἱ παρατηρήσεις τοῦ Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Ἀπαγορευμένα Προεδρικά*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 18/3/80. Βλ. ἐπίσης τίς ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις τοῦ Α. ΕΛΕΦΑΝΤΗ, *Μά εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Καραμανλῆς θά μεταπηδήσει στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας*; Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 33/1980, σελ. 14 ἐπ. Γιά ὀρισμένα βασικά συνταγματικοπολιτικά προβλήματα πού πρόκυψαν ἀπό τήν κατάσταση αὐτή, βλ. Ε. Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, *Ἡ ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 15/4/80. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συνταγματικοπολιτικά προβλήματα τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, «Πολιτικό Κριτήριο», 36/1980, σελ. 20 ἐπ.

πολιτικά δυνατή εξέλιξη⁴³.

β) Η δεύτερη από τις αιτίες αυτές επιχειρεί να αποτιμήσει τη σημασία μιᾶς βαθιάς καί μόνιμης αντιφατικότητας πού διακρίνει τήν τρέχουσα συνταγματική πρακτική καί στήν όποία ἐνέχονται μέ πράξεις ἢ παραλείψεις ὅλοι περίπου οἱ κομματικοί φορεῖς.

Εἰδικά γιά τήν περίοδο 1975-80 πρέπει νά παρατηρηθοῦν τά ἐξῆς:

Ἐκείνη τήν πλευρά τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος ἡ αἰτία βρίσκεται μάλλον (ὅπως παρατηρήσαμε) στήν ὑποταγή αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης στίς ἀνάγκες μίας βραχυπρόθεσμης πολιτικῆς τακτικῆς.

Ἐκείνη τήν πλευρά τῶν χειρισμῶν τῆς ἀντιπολίτευσης ἡ αἰτία πρέπει νά ἐντοπισθεῖ βασικά στήν ἔλλειψη σαφοῦς συνταγματικῆς πολιτικῆς. Δηλαδή, στήν ἔλλειψη ὀλοκληρωμένων πολιτικῶν προτάσεων πού νά ἀναφέρονται ὄχι μόνο στήν κριτική τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος ἢ στήν ἀνάγκη ἀναθεώρησής του, ἀλλά καί στήν ὑλοποίησή του ἰδίως σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στίς σχέσεις μεταξύ τῶν ὀργάνων.

Ἡ ἐπίκληση μερικῶν παραδειγμάτων θά καθιστοῦσε εὐκρινέστερη τήν ἐμπλοκή πού δημιουργεῖται:

αα) Ἡ κυβερνητική πλειοψηφία στίς Βουλές τοῦ 1974 καί τοῦ 1977 ἐπέλεξε τήν ὑλοποίηση τῆς καθαρότερης κοινοβουλευτικῆς ἐκδοχῆς ἀπό ὅσες ἐπιτρέπει ἡ ἀνάγκωση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975· ὑπερέκρασε μάλιστα τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας μέ τήν ταχύτατη ἀνακοίνωση τοῦ μετριασμοῦ τῶν ποινῶν πού ἐπιβλήθηκαν στούς πρωταίτιους τῆς δικτατορίας τῆς 21.4.67 πρίν τήν ὀλοκλήρωση τῆς νόμιμης διαδικασίας⁴⁴. Ἐκείνη, ἐπέβαλε στόν Πρόεδρο

43. Αὐτή εἶναι ἡ σημασία τῆς τρέχουσας συζήτησης γιά τή στάση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος καί πρωθυπουργοῦ στίς Βουλές τοῦ 1974 καί 1977 Κ. Καραμανλῆ. Ἡ σημερινή εἰκόνα τοῦ κομματικοῦ συστήματος στήν Ἑλλάδα — πού ἐμφανίζει τά χαρακτηριστικά ἐνός διπολικοῦ συστήματος — ἐπιτρέπει τήν πιθανολόγηση τῆς μεταβολῆς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας στίς προσεχεῖς βουλευτικές ἐκλογές οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦν τήν ἐκλογή τοῦ δευτέρου Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας.

44. Βλ. Δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως καί ἀπάντηση τῶν Κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 29/7/75.

δρο της Δημοκρατίας τήν άποδοχή της εφαρμογής της ρήτηρας του άρθρου 41 § 2 (άντιμετώπιση εξαιρετικής σημασίας έθνικου θέματος) για τή διάλυση της Βουλής της 17.11.74 κι αυτό, όχι γιατί δέν ύπηρχε άλλη συνταγματική εύχέρεια διεξαγωγής πρόωρων εκλογών τή στιγμή πού επέλεξε ή Κυβέρνηση, αλλά για νά δοθει ό πολιτικά έπιθυμητός τόνος στην προεκλογική έκστρατεία πού ακολούθησε μέ άξονα τά εξαιρετικής σημασίας έθνικά θέματα πού δικαιολόγησαν τή διάλυση της Βουλής⁴⁵.

Εύλογα θά μπορούσε κανείς νά επικαλεστεί τά παραδείγματα αυτά για νά άποδείξει e contrario τόν άμιγώς κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, τό συμβολικό ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας και τόν άδικο χαρακτήρα των αιτιάσεων, κατά τήν έπεξεργασία του Συντάγματος, για κατάργηση του κοινοβουλευτικού συστήματος χάριν του Προεδρικού.

‘ Η ίδια όμως ή κυβερνητική πλειοψηφία κατά κόρο επικαλέστηκε τήν άποκλειστική άρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας για τήν προκήρυξη δημοψηφίσματος «έπί κρισίμων έθνικων θεμάτων» (άρθρ. 44 § 2 σέ συνδυασμό μέ τό άρθρο 35 § 2 παρ. ε΄) μέ στόχο τήν άπόκρουση του αιτήματος διεξαγωγής δημοψηφίσματος για τήν επικύρωση της συμφωνίας ένταξης της ‘Ελλάδας στις Εύρωπαϊκές Κοινότητες⁴⁶.

‘ Η τακτική αυτή δημιούργησε τήν αντίφαση και έδειξε τήν πολυπλοκότητα της λογικής του πολιτεύματος και τά όρια της άντοχής του, πού διαγράφονται μέ τήν επίκληση του Προέδρου της Δημοκρατίας ως *ultimum remedium* μέ στόχο τή διαφύλαξη μίας μονόδρομης πολιτικά λειτουργίας του πολιτεύματος.

ββ) ‘ Από τήν άλλη πλευρά, οί φορείς της αντιπολίτευσης

45. Βλ. Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ‘Η διάλυση της πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής, ίδιος σελ. 60 έπ. και τό παράρτημα μέ τίς σχετικές δηλώσεις των πολιτικων άρχηγων, σελ. 131 έπ.

46. Μέ ιδιαίτερη έμφαση ό τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής έπισήμανε στη Βουλή κατά τή διάρκεια της συζήτησης για τήν επικύρωση της συμφωνίας ένταξης της ‘Ελλάδας στις Εύρωπαϊκές Κοινότητες (βλ. «ΤΟ ΒΗΜΑ» 28/6/79) ότι ή προκήρυξη δημοψηφίσματος είναι «άποκλειστική προνομία» του άνωτάτου άρχοντος.

διεκδίκησαν έμφαντικά τή λειτουργία ένός «άμιγους» κοινοβουλευτισμού μέ συμβολικό Πρόεδρο τής Δημοκρατίας χωρίς ούτε διαρκείς, ούτε όριακές άποφασιστικές άρμοδιότητες. 'Η στάση αυτή ήταν σύμφωνη πρός τίς προτάσεις τους κατά τήν έπεξεργασία του θεσμού στην «Ε' 'Αναθεωρητική Βουλή» και προβλήθηκε και μέ τό στόχο τής άναθεώρησης των σχετικών μέ τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας διατάξεων του Συντάγματος⁴⁷.

'Εντούτοις, όμως, ή άντιπολίτευση άσκησε δριμεία κριτική για συνταγματικές παραβάσεις όσες φορές — χωρίς τυπικά προσχήματα — ή Κυβέρνηση υπερέκρασε τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας άκόμη και στις στοιχειώδεις ρυθμιστικές ή τίς περισσότερες παραδοσιακές του άρμοδιότητες, όπως ό μετριασμός των ποινών⁴⁸.

'Επιπλέον, τό αίτημα για τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τήν έπικύρωση τής συμφωνίας ένταξης στις Εύρωπαϊκές Κοινότητες ύπονοεί εκ των πραγμάτων αίτημα για άξιοποίηση από τόν Πρόεδρο τής δυνατότητας πού του παρέχει τό άρθρο 44 § 2 νά προκηρύσσει δημοψήφισμα χωρίς τή σύμφωνη γνώμη τής υπεύθυνης πολιτικά κυβέρνησης. Κι αυτό, ένω είναι, βέβαια, γνωστό ότι ή άρμοδιότητα αυτή του Προέδρου δέχτηκε καταλυτική κριτική κατά τήν έπεξεργασία του Συντάγματος στην «Ε' 'Αναθεωρητική Βουλή»⁴⁹. 'Ακόμη, ή άμφισβήτηση τής πολι-

47. Βλ. χαρακτηριστικά τή συνέντευξη του βουλευτή του ΠΑΣΟΚ Α. Κουτσόγιωργα, «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» 18/4/80.

48. Βλ. Β. Παΐκος, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 23/3/80.

49. Τό άρθρ. 44 § 2 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος πρόέβλεπε τή δυνατότητα του Προέδρου τής Δημοκρατίας νά «προκηρύσσει τήν διεξαγωγήν δημοψηφίσματος επί κρισίμων έθνικών θεμάτων» *έπειτα από πρόταση του ύπουργικού Συμβουλίου*. 'Η προϋπόθεση τής πρότασης του 'Υπουργικού Συμβουλίου άφαιρέθηκε μετά τή συζήτηση του σχεδίου στην Α' ύποεπιτροπή τής συνταγματικής έπιτροπής. Στο αντίστοιχο άρθρ. 11 του γαλλικού Συντάγματος για τή διενέργεια δημοψηφίσματος στά θέματα πού προσδιορίζονται άπαιτείται κοινή πρόταση των δύο νομοθετικών σωμάτων (Βουλής και Γερουσίας) ή πρόταση τής Κυβέρνησης κατά τή διάρκεια των συνόδων των νομοθετικών σωμάτων, βλ. σχετικά Σ. ΛΥΤΡΑΣ, *Τό Δημοψήφισμα εις τά πλαίσια του άρθρ. 11 του Γαλλικού Συντάγματος του 1958*, ΤοΣ, 1975, σελ. 788 έπ. (και ίδίως για τά

τικής δυνατότητας της Βουλής του 1977 νά εκλέξει πρόεδρο της Δημοκρατίας τό 1980 γιά τήν πενταετία 1980-1985 μέ τό αιτιολογικό της «προφανούς δυσαρμονίας» της πρὸς τή λαϊκή βούληση, ἡ ὁποία ἔτσι θά δεσμευεῖ κατά τρόπο οὐσιαστικά καταχρηστικό, γεννᾶ τίς ἀκόλουθες ἀντιφατικές συνεπαγωγές: ἡ προβολή τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ, ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τήν οὐσιαστική νομιμοποίηση της Βουλής, προϋποθέτει τήν ἀναγνώριση της οὐσιαστικῆς νομιμοποίησης τοῦ ἀπερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας νά ἀσκήσει (στή συγκεκριμένη περίπτωση δύο μόλις μῆνες πρὶν τή λήξη της θητείας του) τίς αὐξημένες ἀρμοδιότητες πού τοῦ ἐπιτρέπει τό Σύνταγμα χωρίς τή σύμφωνη γνώμη της Κυβέρνησης πού ἀπολαμβάνει της ἐμπιστοσύνης της Βουλής. Δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα ἀντιφατικό συνταγματικό προηγούμενο. Ἐπιπλέον, συνδέει τήν ἀνάδειξη της νέας Βουλής καί ἐπομένως της προεκλογικῆς περιόδου, μέ τήν ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου της Δημοκρατίας. Δημιουργεῖ ἔτσι τίς προϋποθέσεις γιά μία οὐσιαστικά ἄμεση ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου της Δημοκρατίας, ὁ ὁποῖος μέ βάση τήν ἐγγύτητά του πρὸς τόν κυρίαρχο Λαό ἀποκτᾶ οὐσιαστικά τεκμήριο ἀρμοδιότητας ὑπέρ αὐτοῦ. Ὁδηγεῖ ὅμως ἔτσι στήν ὁμογενοποίηση κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καί Προέδρου της Δημοκρατίας καί ὄχι στήν ἀποδέσμευση τοῦ Προέδρου ἀπό τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ἐπιπλέον, ἐπιτρέπει τήν ἔναρξη μιᾶς σειρᾶς πολιτικῶν χειρισμῶν οἱ ὁποῖοι διευκολύνουν τή συντήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ ὑπάρχοντος συσχετισμοῦ κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων καί τήν ἐφαρμογή ἑνός συστήματος «ἐλεγχόμενου δυΐσμου» μεταξύ Κυβέρ-

προβλήματα πού πραγματευόμαστε, σελ. 809 ἐπ.), ὅπως καί τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές παραπομπές. Στήν κριτική πού ἀσκήθηκε ἀπό τήν ἀντιπολίτευση κατά τή συζήτηση στή Βουλή, ἀναφέρεται ὁ Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος της Δημοκρατίας στό νέο Πολίτευμα*, σελ. 126 ὑποσ. 126. Τά ἐρμηνευτικά προβλήματα τοῦ ἀρθρ. 44 § 2 (σέ συνδυασμό μέ τόν ἐκτελεστικό νόμο 350/76 «περὶ διεξαγωγῆς τῶν κατά τό Σύνταγμα προκηρυσσομένων δημοψηφισμάτων» (Φ.Ε.Κ. Α' 150/21.6.76), θέτει ὁ Π. ΠΑΡἈΡΑΣ, *Τό Δημοψήφισμα κατά τό ἀρθρον 44 § 2 τοῦ Συντάγματος*, ΤοΣ, 1977, σελ. 322 ἐπ. (μέ τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές παραπομπές). Γιά τό εἰδικό πρόβλημα της ἔνταξης της Ἑλλάδας στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Ν. ΓΑΖΗ, *Οἱ ἔξουσιές τοῦ Προέδρου*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 28.5.75.

νησης καί Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (βλ. παρακάτω, § 14)⁵⁰.

Οἱ ἐνυπάρχουσες ἀντιφάσεις εἶναι ὁρατές καί βασικά ὀφείλονται στίς ἐμφανεῖς ἀδυναμίες τοῦ νέου Συντάγματος. Γιά τή σημασία τῶν ἀντιφάσεων αὐτῶν εἶναι ἀρκετές δύο παρατηρήσεις:

α) Εἶναι πλέον φανερό ὅτι οἱ ἀντιφάσεις αὐτές περιορίζουν καί σχετικοποιοῦν ἐξαιρετικά τήν ἐρμηνευτική σημασία τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται ὡς συγκυριακή καί ἀντιφατική.

β) Οἱ ἀντιφάσεις αὐτές ἀποκαλύπτουν, βέβαια, τή λογική τοῦ πολιτεύματος, ἢ ἐμπλοκή ὅμως σ' αὐτές παρέχει τή δυνατότητα νά ἀντιστραφοῦν τά ἐπιχειρήματα. Νά γίνει, δηλαδή, ἐπίκληση τῶν λόγων οἱ ὅποιοι προβάλλονται κατά τίς τρέχουσες ὑλοποιήσεις τοῦ Συντάγματος γιά νά δικαιολογηθεῖ μιὰ ριζική ἀνακατανομή τοῦ νομικοπολιτικοῦ βάρους τῶν κρατικῶν ὀργάνων σέ περίπτωση μεταβολῆς τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων.

§ 14. Ὁ ἐλεγχόμενος дуΐσμός τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας

Στά πλαίσια μίας πολιτικά ὁμοιογενοῦς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἢ δευτέρη (μετά τήν περίπτωση τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς) βασική δυνατότητα λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος στηρίζεται στήν ἐλεγχόμενη (*ἀπό τίς φίλιες πρὸς τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας δυνάμεις τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας*) κα-

50. Σχετικές δηλώσεις τοῦ Προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ Α. Παπανδρέου, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 24.2.80. Ἡ πρόταση αὐτή προϋποθέτει ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρ. 41 § 1. Οἱ συνέπειες εἶναι δύο: α) Ἡ ἀναγνώριση στόν Πρόεδρο τῆς δυνατότητας νά εἶναι ὁ ἀποκλειστικός ἐρμηνευτής τοῦ «λαϊκοῦ αἰσθήματος». β) Ἡ διαδικαστικά ἀναγκαστική ἐνεργοποίηση τοῦ «Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας», ἢ ὑπαρξη, ὁ ρόλος καί ἡ σύνθεση τοῦ ὁποίου καταδικάστηκαν ἀπό τήν ἀντιπολίτευση. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κατά τό ἰταλικό Σύνταγμα τοῦ 1948 δέν ἔχει τό δικαίωμα διάλυσης τῶν νομοθετικῶν σωμάτων τούς ἐξι τελευταίους μῆνες τῆς θητείας του, πού εἶναι γνωστοί ὡς «λευκό ἐξάμηνο» (ἄρθρ. 88 § 2). Βλ. σχετικά Ε. Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, *Ἡ ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 15.4.80. Καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συνταγματικοπολιτικά προβλήματα τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, «Πολιτικό κριτήριο», 36/1980, σελ. 20 ἐπ.

τανομή τοῦ νομικοπολιτικοῦ βάρους τῶν ἐπιμέρους ὀργάνων. Βέβαια, μέσα στά περιθώρια ἀνάγνωσης τοῦ Συντάγματος πού θέτει ἡ διαπλοκή τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, ἡ μόνη συνταγματική πρακτική πού εἶναι δυνατό νά ὑλοποιηθεῖ μέ *ἀνεκτὴ νομικοπολιτικὴ «καθαρότητα» καὶ ὁρατότητα* εἶναι ἡ συνταγματική πρακτικὴ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ πολιτεύματος μέ συμβολικὸ ἀρχηγό τοῦ Κράτους. Πρόκειται γιὰ τὴν περίπτωσι τῆς τρέχουσας (1975-80) συνταγματικῆς πρακτικῆς.

Αὐτό συμβαίνει, γιατί, στά πλαίσια μιᾶς «διαρκοῦς» ἐκδοχῆς γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος καὶ τῆ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος, ἡ πλήρης νομικοπολιτικὴ ἀποδυνάμωση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας εἶναι δυνατό. Ἄρκει αὐτὴ νά εἶναι ἡ ἐπιλογὴ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων πού ἐπικαθορίζουν τὴ βούληση τῆς ὁμοιογενοῦς πολιτικῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Μέσα στά πλαίσια, δηλαδή, τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος εἶναι δυνατό χωρὶς ἰδιαίτερες μεθοδεύσεις μόνο ἡ ὑλοποίησι ἑνός κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἄρκει νά εἶναι ἐξασφαλισμένη ἡ πολιτικὴ ὁμοιογένεια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ νά ἔχει ἐπιλεγεί ἡ Κυβέρνησι (ἢ ὁ Πρωθυπουργός) ὡς οὐσιαστικὸς φορέας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Αὐτό συμβαίνει, γιατί μέσα στὴ λογικὴ τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἡ *θέσι τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας προσδιορίζεται ἀπὸ μία σειρά ὀριακῶν, ἐκτάκτων καταρχῆν, ἀρμοδιοτήτων*. Δέν συμβαίνει τό ἴδιο μέ τὴν Κυβέρνησι (καὶ συνακόλουθα τὸν Πρωθυπουργό) τῆς ὁποίας ἡ θέσι προσδιορίζεται ἀπὸ μία σειρά διαρκῶν, τακτικῶν ἀρμοδιοτήτων ὄχι μόνο (στενά) πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ (στενά) διοικητικῆς φύσεως.

Πάντα μέσα στά πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς ὁμοιογενοῦς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅποιαδήποτε ἄλλη καὶ ἂν εἶναι ἡ κατανομή τοῦ νομικοπολιτικοῦ βάρους στά ἐπιμέρους ὄργανα τοῦ πολιτεύματος, ἡ κατανομή αὐτὴ θά προσλαμβάνει τὴ μορφὴ ἑνός ἐλεγχόμενου δυϊσμοῦ μεταξύ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Κυβέρνησις.

Αὐτό σημαίνει πὼς οἱ ἄλλες –ἐκτός ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ– ἐκδοχὲς γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος δέν εἶναι δυνατό νά ἔχουν τὴν «καθαρότητα» αὐτῆ.

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ἐκδοχῶν αὐτῶν — οἱ ὁποῖες θά κλίνουν φυσικὰ πρὸς τό ἡμιπροεδρικὸ πρότυπο (παραπάνω, § 8)

— θά είναι η διαφύλαξη ενός τομέα θεμελιωδών πολιτικῶν ζητημάτων καί τῶν ἀντίστοιχων οὐσιαστικῶν κατά τό Σύνταγμα ἀρμοδιοτήτων στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας σύμφωνα μέ τά γαλλικά πρότυπα τῆς πρώτης περιόδου ἐφαρμογῆς τοῦ γαλλικοῦ συντάγματος τοῦ 1958⁵¹.

Ἡ κατανομή αὐτή δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά εἶναι κάθετη, δηλαδή νά περιλαμβάνει συγκεκριμένους τομεῖς τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Μπορεῖ νά εἶναι (ιδίως) ὀριζόντια. Νά περιλαμβάνει, δηλαδή, τή λήψη ἀπό τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τῶν γενικῶν καί καθοριστικῶν ἀποφάσεων γιά ὅλα τά θέματα τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς τά ὁποῖα στή συνέχεια ὑλοποιοῦνται καί ἐξειδικεύονται ἀπό τήν Κυβέρνηση ὡς συλλογικό ὄργανο καί τή διοίκηση.

Τό γεγονός ὅτι «καθαρό» χαρακτήρα δέν μπορεῖ νά προσλάβει παρά μόνο ἡ κοινοβουλευτική ἐκδοχή τοῦ πολιτεύματος γίνεται φανερό ἀπό τό εἶδος τῶν ἀποκλειστικῶν ἀρμοδιοτήτων πού κατά τό Σύνταγμα ἔχει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Εἶναι ὅλες ἔκτακτες καί ὀριακές ἀρμοδιότητες, ὅπως ἡ δυνατότητά του νά προκηρύσσει δημοψήφισμα (44 § 2), νά διαλύει τή βουλή (41), νά συγκαλεῖ τό Ὑπουργικό Συμβούλιο ὑπό τήν προεδρία του (38 § 3) καί νά ἀπευθύνει διαγγέλματα (44 § 3). Γιά τήν καθημερινή ὑλοποίηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς καί τή διεύθυνση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ἐνεργοποίηση τῆς Κυβέρνησης ὡς συλλογικό ὄργανο (82 § 1 σέ συνδυασμό μέ τό 81 § 1) καί τοῦ Πρωθυπουργοῦ (82 § 2). Ἄλλά καί γιά ἀποφασιστικῆς σημασίας ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, πού εἶναι ἢ ἐνδέχεται νά λειτουργήσουν ὡς οὐσιαστικές, ἀπαιτεῖται ἡ παρεμβολή τῆς Κυβέρνησης ἢ τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὄχι μόνο μέ τή διαδικασία τῆς προσυπογραφῆς, ἀλλά συχνά καί μέ τήν πρόταση γιά ἐνεργοποίηση τῆς ἀντίστοιχης προεδρικῆς ἀρμοδιότητος (π.χ. 44 § 1 γιά τήν ἐκδοση πράξεων νομοθετικοῦ περιεχομένου, 48 γιά τή θέση σέ ἰσχύ τοῦ νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας, 41 § 2 γιά τή διάλυση τῆς Βουλῆς γιά τήν

51. Πρόκειται γιά ρύθμιση παρόμοια πρός τή γαλλική πρακτική τοῦ *domaine reservé*, τή θεωρητικοποίηση τῆς ὁποίας ἀνέλαβε ὁ C. Chaban-Delmas τό 1959 στό συνέδριο τοῦ τότε κυβερνητικοῦ κόμματος (U.N.R.), βλ. σχετικά L. HAMON-X. DELCROS, *Une république présidentielle*, 1, 1975, σελ. 188, ἐπ. Ἐπίσης τήν εἰδική ἐκδοση τῆς *Documentation Française* (documents d'études 1.06, διευθ. E. BURDEAU) γιά τόν Πρόεδρο τῆς 7ης Δημοκρατίας, ἰδίως σελ. 25 ἐπ.

άντιμετώπιση έξαιρετικής σημασίας έθνικου θέματος).

Στήν περίπτωση όμως αυτή ή νομικοπολιτική βαρύτητα και ή συνακόλουθη νομικοπολιτική ευθύνη του Προέδρου τής Δημοκρατίας είναι δυνατό νά συγκαλύπτεται. Αυτό μπορεί νά μεθοδεύεται πρακτικά μέ τήν προβολή τών άρμοδιοτήτων και τής αντίστοιχης ευθύνης τής Κυβέρνησης. Δημιουργούνται έτσι μία σειρά από νομικοπολιτικές ψευδαισθήσεις για τόν πραγματικό φορέα τής πολιτικής έξουσίας. Οί ψευδαισθήσεις αυτές επιτρέπουν τή συγκάλυψη ενός μεγάλου μέρους τής ευθύνης, συνεπώς και τής πολιτικής φθοράς, «διά μεταθέσεως» σε όργανα και πρόσωπα στά όποια δέν ανήκει πραγματικά.

Ή δυνατότητα αυτή πού παρέχεται από μία ένδεχόμενη ανάγνωση του Συντάγματος επιτρέπει μία μεγάλη ποικιλία χειρισμών και μεθοδεύσεων στίς πολιτικές δυνάμεις και τούς κομματικούς φορείς πού έχουν τήν ευκαιρία νά επιβάλουν αυτόν τόν έλεγχομένο δυισμό τής εκτελεστικής έξουσίας.

Στήν κλίμακα τών παρόμοιων χειρισμών περιλαμβάνεται τόσο ή έκλογική άξιοποίηση του προσώπου του Προέδρου τής Δημοκρατίας, όσο και ή έλεγχομένη έναλλαγή κυβερνητικών σχημάτων μέ στόχο τή δημιουργία νόθας πολιτικής κινητικότητας πού έκτονώνει ένα μέρος τής κατά περιόδους συσσωρευμένης πολιτικής φθοράς⁵². Μέ τόν τρόπο αυτό ή ύπάρχουσα πολιτική έξουσία διευρύνει τίς δυνατότητες συντήρησης και άναπαγωγής της μέ τή δημιουργία τεχνητών αντίφάσεων.

§ 15. Ή δυναμική του πολιτεύματος

Ή δυναμική και ή άντοχή του πολιτεύματος διαφαίνονται στήν περίπτωση τής πολιτικής αντίθεσης τών δύο πόλων τής εκτελεστικής έξουσίας: Στήν περίπτωση τής αντίθεσης μεταξύ του Προέδρου τής Δημοκρατίας και μίας κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στήριξης ή άνοχης τής Κυβέρνησης.

Πρέπει όμως στό σημείο αυτό νά σημειωθεί ή σχετικότητα του

52. Μία παρόμοια πρακτική αναπτύσσεται κατά τή γνώμη πολλών μελετητών στή Γαλλία, ιδίως μετά τήν άνάθεση τής πρωθυπουργίας στον R. BARRE (25/8/76). Βλ. σχετικά M. JOBERT, *Le Partage du Pouvoir exécutif*, Pouvoirs, 4/1978, σελ. 7 έπ. και P. AVRIL, *Ce qui a Changé dans la Vème République*, Pouvoirs 9/1979, σελ. 53 έπ.

φαινομένου της πολιτικής αντίθεσης στά πλαίσια της εκτελεστικής εξουσίας. Ἡ πολιτική αντίθεση ὀξύνεται ἢ συγκαλύπτεται μέσα ἀπό τίς θεσμικές ἐγγυήσεις πού παρέχει τό Σύνταγμα καί στους δύο πόλους της ἐκτελεστικής εξουσίας. Ἐπιπλέον, τό φαινόμενο της πολιτικής αντίθεσης στά πλαίσια αὐτά ἔχει καταρχήν ὀριακό χαρακτήρα, εἶναι, δηλαδή, δυνατό νά δημιουργηθοῦν ἀπρόβλεπτες ἀντιφάσεις πού προσδιορίζουν τελικά τήν πολιτική στάση τῶν ἐπιμέρους ὀργάνων.

Πρέπει, μ' ἄλλη διατύπωση, νά ὑπογραμμιστεῖ πῶς πολιτική ἀντίθεση μεταξύ Προέδρου της Δημοκρατίας καί Κυβέρνησης δέν προκύπτει μόνο στήν ὀρατή περίπτωση «εὐθείας» ἀνάδειξης κοινοβουλευτικής (μονοκομματικής ἢ πολυκομματικής) πλειοψηφίας ἀντίθετης πρὸς τόν ὑπάρχοντα Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Προκύπτει, φυσικά, καί μέσα ἀπό τίς ἀντιφάσεις καί τίς μεταλλαγές τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ γίγνεσθαι τό ὅποιο γεννᾷ ἀντιθέσεις μὴ ἄμεσα ὀρατές.

Στά πλαίσια μίας παρόμοιας πολιτικής καί συνταγματικῆς συγκυρίας τὰ ὄρια λειτουργίας (ἢ δυσλειτουργίας) τοῦ πολιτεύματος κυμαίνονται μεταξύ ἑνός πολιτικά δυνατοῦ ἢ ἀπλῶς ἀνεκτοῦ ἐλεγχόμενου δυῖσμοῦ της ἐκτελεστικῆς εξουσίας (παραπάνω, § 14) καί μίας ὀξείας πολιτικῆς κρίσης καί σύγκρουσης⁵³.

53. Στή Γαλλία οἱ βουλευτικές ἐκλογές τοῦ Μαρτίου 1978 καί τό ἐνδεχόμενο σχηματισμοῦ κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἀπό τό Κομμουνιστικό καί τό Σοσιαλιστικό Κόμμα μέ Πρόεδρο της Δημοκρατίας τόν V. Giscard d'Estaing τροφοδότησαν ἕναν ἰδιαίτερα ὀξύ προβληματισμό γιά τίς συνταγματικοπολιτικές συνέπειες ἑνός ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας καί τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Τόν προβληματισμό αὐτό παρουσιάζει καί σχηματοποιεῖ ὁ O. DUHAMEL. *La Constitution de la Vème République et l'alternance (étude des conséquences constitutionnelles d'un antagonisme entre Président de la République et Assemblée Nationale)*, Rouvoirs, 1/1977, σελ. 47 ἐπ. Σύμφωνα μέ τόν προβληματισμό αὐτό τρεῖς καταστάσεις εἶναι ἐνδεχόμενες: α) Ἡ ἐπιβεβαίωση της εξουσίας τοῦ Προέδρου, β) Ἴσορροπία ἢ ἀβεβαιότητα καί γ) ἐπιβεβαίωση της εξουσίας τοῦ Κοινοβουλίου. Οἱ συνταγματικοπολιτικές μεθοδεύσεις πού ὀδηγοῦν στίς καταστάσεις αὐτές εἶναι ἀντίστοιχα: α) Ἡ ἐφαρμογή τοῦ ἀρθροῦ 16 ἀπό τόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας (ἀντίστοιχο πρὸς τό ἀρθρο 48 τοῦ ἰσχύοντος ἐλληνικοῦ Συντάγματος), ἢ προκήρυξη δημοψηφίσματος, ὁ ὀρισμός Κυβέρνησης της ἐπιλογῆς τοῦ Προέδρου, ἢ διάλυση τῶν νομοθετικῶν σωμάτων. β) Κυβέρνηση συμβιβασμοῦ ἢ παραίτηση τοῦ Προέδρου καί γ) πρόταση μομφῆς κατὰ της Κυβέρνησης της ἐπιλογῆς τοῦ Προέδρου.

Στήν περίπτωση αυτή ή δικλείδα τῶν ἐξελιξέων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἰδεολογική καί πολιτική ἀντοχή καί τούς χειρισμούς τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων τῶν ὁποίων ή πολιτική ἐξουσία ἀπειλεῖται. Ὁ ρόλος τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας στά πλαίσια ἐνός παρόμοιου συσχετισμοῦ δυνάμεων διαγράφεται συνταγματικοπολιτικά σέ δύο φάσεις:

I. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὡς μηχανισμός ἀρνητικῆς ἐπιλογῆς

Ἡ πρώτη φάση περιλαμβάνει τήν ἐκδήλωση ἐνός συνταγματικοῦ μηχανισμοῦ ἀρνητικῆς ἐπιλογῆς, δηλαδή ἐνός μηχανισμοῦ ἀνακοπῆς τῶν ἐνεργειῶν τῆς ὑπεύθυνης Κυβέρνησης⁵⁴. Ὁ μηχανισμός αὐτός ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα πλέγμα συνταγματικῶν διατάξεων πού ἐγγίζουσιν, χωρίς νά ὑπερβαίνουσιν, τά ὅρια τῆς συνταγματικοπολιτικῆς κρίσης.

Πρόκειται, βασικά, γιά τήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος ἀναπομπῆς τῶν ψηφισθέντων ἀπό τή Βουλὴ νομοσχεδίων ἢ προτάσεων νόμων (ἄρθρ. 42 § § 1 καί 2)⁵⁵ καθώς καί γιά τήν ἄσκηση οὐσια-

Κυβέρνηση τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Κοινοβουλίου, ἐφαρμογή τῆς διαδικασίας ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, κίνηση τῆς διαδικασίας δίωξης τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας.

54. Ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Νομικοπολιτικὴ θέση*, σελ. 463, παρατηρεῖ: «Ἡ μόνιμη δυσπιστία πρὸς τίς δημοκρατικές διαδικασίες ἐκδηλώνεται μέ τή θέσπιση ἀλληλοδιαδόχων φραγμῶν καί ἐλέγχου ἀέναντι στή θέληση τοῦ Λαοῦ καί τῆς ἀντιπροσωπείας του. Καί ὁ κύριος ἀνασχετικὸς ρόλος ἀνατίθεται στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας». Γιά τὸν ὄρο «μηχανισμός ἀρνητικῆς ἐπιλογῆς» βλ. C. OFFE, *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates*, 1975³, σελ. 65 ἐπ.

55. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ ἄρθρ. 41 § 3 τοῦ Κυβερνητικοῦ Σχεδίου Συντάγματος ἀπαιτοῦσε πλειοψηφία τριῶν πέμπτων τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν γιά τήν ἐπιψήφιση νομοσχεδίου ἢ πρότασης νόμου πού ἀναπέμπεται ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας στή Βουλὴ. Ἡ διάταξη αὐτὴ παρέμεινε ἀμετάβλητη καί μετὰ τήν ἐπεξεργασία τῆς ὑποεπιτροπῆς καί τῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ γενικός εἰσηγητὴς τῆς μειοψηφίας Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ, προβάλλοντας ἐπικουρικό, προφανῶς, ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀναπομπῆς, εἶχε δηλώσει τὰ ἐξῆς: «Θά συμφωνήσουμε μέ μία ἀναπομπὴ πού καθιστᾶ τὴ Βουλὴ προσεκτικὴ καί αὐτὸ γίνεται μέ τήν ἀναπομπὴ χωρίς τήν αὐξημένη πλειοψηφία». Τήν ἀναπομπή, ἀλλὰ μέ ἐπιψήφιση ἀπὸ τὴ συνηθισμένη πλειοψηφία δεχόταν καί τὸ ἀντισχέδιο τοῦ ΠΑΣΟΚ καθώς καί τὸ ἀντισχέδιο τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. - ΕΔΑ (ἄρθρ. 43 § § 2 καί 3), βλ. σχετικὰ καί Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, Ὁ Πρόεδρος τῆς

στικού ἐλέγχου σκοπιμότητας τῶν ἀναγκαίων γιά τή λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ προεδρικῶν διαταγμάτων μέ ἐνδεχόμενη ἄρνηση ὑπογραφῆς τους (π.χ., ἄρθρ. 43, 44 § 2, 45, 46, 88 § 1).

Πρέπει στό σημεῖο αὐτό νά σημειωθεῖ ὅτι τά ὄρια μεταξύ ἐλέγχου νομιμότητας καί ἐλέγχου σκοπιμότητας τῶν πράξεων πού καλεῖται νά ὑπογράψει ὁ ἀρχηγός τοῦ Κράτους εἶναι ἰδιαίτερα δυσδιάκριτα. Τό πλέγμα τῶν ἐγγυήσεων πού εἶχε ἀναπτύξει ἡ συνταγματική θεωρία ὑπό τό συνταγματικό καθεστῶς τοῦ 1952—γιά τή διασφάλιση τῶν ὀρίων αὐτῶν καί τόν περιορισμό τοῦ βασιλέως στόν ἐλέγχο ἀποκλειστικά καί μόνο τῶν «προδῆλων» στοιχείων τῆς νομιμότητας τῆς πράξης (μέ ἀντίστοιχο περιορισμό τῶν χειρισμῶν καί τῶν πιέσεων πού μπορούσε νά ἀσκήσει)— μέ κριτήριο τή δημοκρατική ἀρχή, σχετικοποιεῖται στό Σύνταγμα τοῦ 1975⁵⁶. Ἡ σχετικοποίηση αὐτή ἀπορρέει ἀπό

Δημοκρατίας, σελ. 114 ἐπ. Ἐναφερόμενος στό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος (πού ἀπαιτοῦσε πλειοψηφία τριῶν πέμπτων), ὁ Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Ἡ διαρρύθμιση*, σελ. 297, ἔκανε τήν ἀκόλουθη παρατήρηση πού ἰσχύει καί μέ τά σημερινά δεδομένα: «Ὅπωςδήποτε ἡ θέληση τοῦ Προέδρου εἶναι ἰκανή, κατά τό σχέδιο, νά ἐξουδετερώσει τή θέληση τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καί ἐπομένως, δταν τό νομοσχέδιο προέρχεται ἀπό τήν Κυβέρνηση, ὅπως συμβαίνει γιά τά σπουδαιότερα νομοθετήματα, τήν ἴδια τήν κυβερνητική πρωτοβουλία... Καί τό δραματικό veto τοῦ προέδρου, ἀπεριόριστο ὅσον ἀφορᾷ τό ἀντικείμενο τῶν νομοθετημάτων πού μπορεῖ νά πλήξει, θά λειτουργήσει γιά νά κηδεμονευθεῖ ἡ λαϊκή ἀντιπροσωπεία σέ πρωτοβουλίες πού κλονίζουν ἡ μετριάζουν κεκτημένες ἀτομικές ἢ ταξικές καταστάσεις καί ἐγκαθιδρυμένα συμφέροντα ἢ ἀπωθοῦν ἐπίμονες προκαταλήψεις». Ἐνῆτοιχα, ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομικοπολιτική θέση*, σελ. 459, παρατηροῦσε ὅτι «ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας θά μπορεῖ νά ματαιώνει τήν ἐκτέλεση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας πού ἀνέδειξε ὁ Λαός στίς ἐκλογές». Πρέπει ἀκόμη νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἀντίστοιχες ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὅπως προβλέπονται ἀπό τό γαλλικό Σύνταγμα τοῦ 1958 (ἄρθρ. 10 § 2) καί τό ἰταλικό Σύνταγμα τοῦ 1948 (ἄρθρ. 74) εἶναι πολύ πιό ἤπιες, γιὰ τό ἀναπεμπόμενο νομοσχέδιο πρέπει νά ἐπιψηφιστεῖ ἀπό τή συνηθισμένη πλειοψηφία. (Γιά τό veto τοῦ Προέδρου στά πλαίσια τοῦ προεδρικοῦ συστήματος, βλ. Γ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Τό δικαίωμα τῆς ἀρνησικυρίας τοῦ Προέδρου τῶν Η. Π.Α.*, ΤΟΣ, 1976, σελ. 190 ἐπ. καί τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές παραπομπές).

56. Βλ. ἐξαντλητική ἀνάλυση τῶν σχετικῶν προβλημάτων ὑπό τό συνταγματικό καθεστῶς τοῦ 1952 ἀπό τόν Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Αἱ ἐγγυήσεις*, II,

τήν ἴδια τή νομικοπολιτική θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας στό Σύνταγμα τοῦ 1975 καί τό ρόλο πού τοῦ ἐπιφυλάσσεται. Ἡ σχετικοποίηση αὐτή γίνεται ἀκόμη πιά ἔντονη στήν περίπτωση μιᾶς συνταγματικῆς καί πολιτικῆς ἔντασης ἡ ὁποία βρίσκεται στά ὄρια τῆς κρίσης. Ἔτσι, τό πρόβλημα τῆς ὑπογραφῆς καί τῆς προσυπογραφῆς τῶν πράξεων τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας συμβολίζει καί συμπυκνώνει νομικά τίς συνέπειες τῆς πολιτικῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στούς δύο πόλους τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας: τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί τήν Κυβέρνηση μέ τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία της.

II. Ἡ ρήξη

Ἡ δευτέρα φάση στοχεύει στή διαρκή παρέμβαση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ὁ ὁποῖος ἀπό μηχανισμός ἀρνητικῆς ἐπιλογῆς ἐπιδιώκει νά καταστεῖ τό κέντρο τῆς «καθημερινῆς» λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος.

Στήν περίπτωση αὐτή ἐπιχειρεῖται ἡ συνολική ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς οὐσιαστικοποίησης ὄλων τῶν ἀρμοδιοτήτων πού τό Σύνταγμα ἀπονέμει στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας. Ὅχι μόνο ὅσων ἐξαιροῦνται τῆς προσυπογραφῆς (ἄρθρ. 35 § 2), ἀλλά καί ὅσων ἡ ἱστορική διαμόρφωση τῆς θέσης τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους στίς σύγχρονες ἀστικές δημοκρατίες ἢ ἡ κοινοβουλευτική ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος θεωρεῖ ὡς ὀνομαστικές (ἐπειδὴ ἀνατίθενται παραδοσιακά ἢ ἀπό νομοτεχνική ἀδράνεια στόν ἀρχηγό τοῦ κράτους μόνο «κατ' ὄνομα» καί μόνο στό μέτρο πού αὐτός συμβολίζει ἀπλά τήν Κρατική Ἐξουσία). Προβάλλεται, δηλαδή, σ' ὅλο τό μήκος μιᾶς τέτοιας συνταγματικοπολιτικῆς ἐξέλιξης μία *ἐκδοχή γιά τή νομιμότητα* καί μία ἰδεολογικοποιημένη ἐπίκληση αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς (παραπάνω, § 10).

Σύμφωνα μέ τή λογική αὐτή ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μπορεῖ σέ μία ὀριακή περίπτωση νά μεθοδεύει τήν οὐσιαστική ἐφαρμογή ὄχι μόνο ὄλων τῶν ἀρμοδιοτήτων πού τοῦ ἀπονέμει τό

σελ. 466 ἐπ. καί τίς ἐκεῖ παραπομπές στήν ὑπάρχουσα ἐλληνική καί διεθνή βιβλιογραφία. Γιά τά προβλήματα πού πραγματεύομαστε, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ παρατηρήσεις στίς σελ. 499 ἐπ. καί ἰδίως σελ. 505 γιά τή σημασία τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς, τῆς εὐθύνῆς τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος στόν διακανονισμό τῶν προβλημάτων πού δημιουργοῦνται ἀπό τήν προσυπογραφή.

Σύνταγμα, αλλά και όλων των *ἀφορμῶν* πού τοῦ δίνει τό γράμμα τοῦ *Συντάγματος*. Ἔτσι, βέβαια, ἡ διακήρυξη περί τοῦ τεκμηρίου τῆς ἀρμοδιότητος (ἄρθρ. 50), σύμφωνα μέ τό ὁποῖο «Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δέν ἔχει ἄλλας ἀρμοδιότητος, εἰ μή ὅσας ἀπονέμει εἰς αὐτόν ρητῶς τό Σύνταγμα καί οἱ πρός αὐτό συνάδοντες νόμοι», γίνεται ἀπλά ἓνα πολιτικό ἐπιχείρημα κατά τοῦ Προέδρου, τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἀντιταχθεῖ σέ κάθε ἀπόπειρα διεύρυνσης τῶν προεδρικῶν ἀρμοδιοτήτων μέσω τῆς ἀξιοποίησης τῶν *προσχημάτων* πού προσφέρει τό συνταγματικό κείμενο.

Μέσα σ' αὐτή τή δυσμενῆ γιά τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ἐξέλιξη προσλαμβάνει τίς πλήρεις διαστάσεις του ὁ ρόλος τοῦ «ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος» πού τό Σύνταγμα (30 § 1) ἀναθέτει στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας. Στό βαθμό πού ἡ ἐξαγγελία τοῦ ἄρθρ. 30 § 1 («Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἶναι ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος») εἶναι κριτήριο ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος, δηλαδή κριτήριο προσδιορισμοῦ τῆς νομικοπολιτικῆς θέσης τοῦ Προέδρου, λειτουργεῖ καί ἀντίστροφα, ὄχι μόνο συστατικά, ἀλλά καί διασταλτικά. Αὐτό συμβαίνει, γιατί πρόκειται γιά μία ἐξαγγελία ἀσαφῆ, περίπου ὅσο καί ὁ χαρακτηρισμός «προεδρευομένη» (κοινοβουλευτική Δημοκρατία) τοῦ ἄρθρ. 1 § 1, καί γιά τό λόγο αὐτό πολλαπλά ἐρμηνεύσιμη.

Ἡ ἐπίφαση πολιτικῆς οὐδετερότητας καί διαιτητικῆς ἀμεροληψίας πού ὑπονοεῖ ὁ χαρακτηρισμός «ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος» ἀναιρεῖται, ὅταν ἐντάξουμε τό χαρακτηρισμό αὐτό στή λογική τῆς σύγκρουσης τοῦ Προέδρου μέ τήν πολιτικά ἀντίθετη (ἢ ἔστω διαφοροποιημένη) κυβερνητική πλειοψηφία⁵⁷. Μέ ἄλλη

57. Σύμφωνα μέ τό Κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος (ἄρθρ. 30) ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας χαρακτηρίζεται «ἐγγυητής τῆς ἀρμονικῆς λειτουργίας τῶν ἐξουσιῶν τῆς Πολιτείας». Ἐπειτα ἀπό ὀξεῖα ἀντίδραση τῆς ἀντιπολίτευσης ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου μεταβλήθηκε. Ἔτσι, στό σχέδιο πού υπέβαλε ἡ ὑποεπιτροπή, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας χαρακτηρίζεται «ρυθμιστής τῆς ἀρμονικῆς λειτουργίας τῶν Ἐξουσιῶν τῆς Πολιτείας». Ἡ συνταγματική ἐπιτροπή κατέληξε στή διατύπωση «Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἶναι ρυθμιστής τοῦ Πολιτεύματος». Ἐκανε, ἔτσι, μερικά δεκτές τίς προτάσεις τῆς ἀντιπολίτευσης πού ἀναπτύχθηκαν κατά τή διάρκεια τῶν συζητήσεων στήν ὑποεπιτροπή. Ἡ σχετική συζήτηση ὅμως, δέν ἐπαναλήφθηκε στή Συνταγματική Ἐπιτροπή. Ἡ μεταβολή αὐτή θεωρήθηκε ὡς εὐνοϊκή ἐξέλιξη ἀπό τήν ἀντιπολίτευση. Ὁ γενικός εἰσηγητής τῆς μειοψηφίας δήλωσε ὅτι «ὁ ὅρος 'ρυθμιστής' ἀρμόζει περισσότερο εἰς τόν ἐν τῷ

διατύπωση, ό νομικός και πολιτικός προσδιορισμός τής θέσης του Προέδρου τής Δημοκρατίας δέν προκύπτει άπό τήν πανηγυρική διατύπωση του άρθρου 30 § 1. Προκύπτει άπό τή διαπλοκή τών έπιμέρους άρμοδιοτήτων πού τό Σύνταγμα άναθέτει στον

πολιτεύματι ρόλον του Προέδρου» και ό Πρόεδρος τής ΕΔΑ Η. Ήλιου συμπλήρωσε «και έμεις εις τήν τροπολογία μας θέλομεν τον Πρόεδρον ρυθμιστήν του πολιτεύματος, διότι εις αυτόν τον ρόλον τον περιορίζομεν» (Πρακτικά, I, σελ. 138). Έντούτοις, ό βουλευτής τής «Νέας Δημοκρατίας» Κ. Παπαρηγόπουλος παρατηρούσε τά έξής: «Περαιτέρω πρέπει νά έκκινώμεν άπό τήν κατευθυντήριον διάταξιν του άρθρου 30 καθ' ήν ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, είναι ό ρυθμιστής τής άρμονικής λειτουργίας τών έξουσιών τής Πολιτείας. Δέν είναι δυνατόν νά είναι ρυθμιστής, εάν δέν έχει έξισορορητικές έξουσίας» (Πρακτικά, I, σελ. 138). Σύμφωνα μέ τό άντισχέδιο του ΠΑΣΟΚ, «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας είναι ό Άρχηγός του Κράτους». Ένώ σύμφωνα μέ τό άντισχέδιο τής ΕΔΑ και του ΚΚΕ Έσωτ. «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, ρυθμιστής του πολιτεύματος, εκλέγεται κλπ.». Παρά τό γεγονός ότι, στο σχέδιο πού διετύπωσε ή Συνταγματική Έπιτροπή δέν υπήρχαν οι όροι «έγγυητής» και «άρμονική λειτουργία», ομάδα βουλευτών τής «Νέας Δημοκρατίας» υπέβαλε στην Όλομέλεια τής Βουλής τροπολογία, σύμφωνα μέ τήν όποία «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας είναι ρυθμιστής του πολιτεύματος και έγγυητής τής άρμονικής λειτουργίας τών έξουσιών τής Πολιτείας». Σέ άπάντηση οι άρχηγοί τών κομμάτων τής αντιπολίτευσης (Γ. Μαύρος-Α. Παπανδρέου - Η. Ήλιου) συνυπέγραψαν τροπολογία, σύμφωνα μέ τήν όποία «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας είναι ό άρχηγός του Κράτους» (Πρακτικά, IV, σελ. 38). Κατά τή σχετική συζήτηση στην Όλομέλεια τής Βουλής ό Πρόεδρος τής Συνταγματικής Έπιτροπής Κ. Τσάτσος δήλωνε: «Ήμεεις δέν διαλέγομεν μεταξύ κυβερνώσης πλειοψηφίας και Βουλής και κυβερνήτου. Έάν ό κυβερνήτης είναι προσωπικός, τότε ή προσωπικός θα κυβερνήσει. Έάν δέν υπάρχει προσωπικός, τότε θα κυριαρχήση ή ομαδικός. Αυτή είναι ή φύσις των πραγμάτων» (Πρακτικά, III, σελ. 935). Άνάλογη ήταν και τελική τοποθέτησή του στο θέμα τής θέσης του πρωθυπουργού στα πλαίσια του Έπουργικού Συμβουλίου (παραπάνω, ύποσ. 12). Πηγή έμπνευσης του κυβερνητικού σχεδίου υπήρξε τό άρθρο 5 του γαλλικού Συντάγματος του 1958 «Le Président assure, par son arbitrage, le fonctionnement régulier des pouvoirs publique ainsi que la continuité de l'Etat». Άντίθετα, τό αντίστοιχο άρθρο 87 του ίταλικού Συντάγματος του 1948 όρίζει ότι: «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας είναι ό άρχηγός του Κράτους και εκπροσωπεί τήν έθνική ένότητα» ενώ τό άρθρο 81 του ελληνικού Συντάγματος του 1927 όριζε ότι «ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας είναι ό άνώτατος λειτουργός του Κράτους». Ο Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Ή διαρρύθμισις*, σελ. 287-288, παρατηρεί: «Ή έκφραση (ρυθμιστής του Πολιτεύ-

Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Ὁ συνδυασμός τῶν διατάξεων αὐτῶν προσδίδει καί τίς πραγματικές της διαστάσεις στήν ἔννοια τοῦ «ρυθμιστοῦ». Σημαιολογικά, βέβαια, οἱ ὄροι «ρυθμιστής», «ἄρμονία» κλπ. φιλοδοξοῦν νά θέσουν τόν ἀρχηγό τοῦ κράτους ὑπέρανω τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἀντιθέσεων. Κατορθώνουν ὅμως ἀπλῶς νά συσκοτίζουν τήν εἰκόνα τῆς νομικοπολιτικῆς του θέσης.

Ἔτσι, ἐνδεικτικά:

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐνδέχεται νά διεκδικήσει, γιά παράδειγμα, τήν οὐσιαστική ἐφαρμογή τῆς διάταξης τοῦ ἄρθρου 45 κατά τήν ὁποία ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας «ἄρχει τῶν Ἐνόπλων δυνάμεων τῆς Χώρας» («τήν διοικήσιν τῶν ὁποίων ἀσκεῖ ἡ Κυβέρνησις») μετατρέποντας τή σχέση μεταξύ «ἄρχει» καί «διοικεῖ» ἀπό σχέση μεταξύ ὀνομαστικῆς καί οὐσιαστικῆς ἀρμοδιότητος σέ σχέση προΐσταμένου - ὑφισταμένου⁵⁸.

Τό ἴδιο μπορεῖ νά συμβεῖ καί μέ τό διορισμό καί τήν παύση τῶν

ματος) εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη μέ τήν ὁποία οἱ συνταγματολόγοι μας συνόψιζαν τό ρόλο τοῦ βασιλέως στό πλαίσιο τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας ἢ τῆς «βασιλευομένης Δημοκρατίας». Σήμερα ὅμως ἐπικαλύπτει, στό κυβερνητικό σχέδιο καθὼς καί σ' ἐκεῖνο πού ἀντιπροτείνει ἡ ἐπιτροπή, ἐξουσίες πολύ μεγαλύτερες ἀπό ὅσες εἶχε ὁ βασιλεὺς (τουλάχιστον στό γράμμα καί στή θεωρία τῶν συνταγμάτων μας) ἢ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τοῦ 1927». Ὁ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ἡ νομικοπολιτικὴ θέσις*, σελ. 451 παρατηρεῖ: «ρόλο «οὐδέτερο», ρόλο τρίτου - εἴτε «ἐγγυητής», εἴτε «ρυθμιστής» τοῦ πολιτεύματος ὀνομάζεται αὐτός - δέν μπορεῖ νά παίξει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, παρά μόνο ἐάν προεδρεύει καί δέν κυβερνᾷ... Μέ τίς πρωτοβουλίες πού μπορεῖ νά πάρει καί μέ τίς λύσεις πού κατορθώνει νά ἐπιβάλλει μ' αὐτή τήν ιδιότητά του, γίνεται μοιραῖα, ἀπό «ἐγγυητής» ἢ «ρυθμιστής», κυρίαρχος τοῦ πολιτεύματος». Διαφοροποιημένες οἱ ἀπόψεις τοῦ Α. ΠΑΝΤΕΛΙΣ, *Les grands problèmes* κλπ., σελ. 261 ἐπ.

58. Παρόμοιο πρόβλημα προκύπτει ἀπό τή συνδυασμένη ἐρμηνεία τῶν ἄρθρ. 15 καί 20 § 2 τοῦ γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1958. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 15 «Le Président de la République est le chef des armées», ἐνῶ σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 20 § 1 «il (le gouvernement) dispose de l'administration et de la force armée». Ἀντίθετα, σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα τοῦ 1927 (ἄρθρ. 81) «Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἶναι ὁ ἀνώτατος λειτουργός τοῦ Κράτους, ἄρχει τῶν κατὰ ξηράν καί θάλασσαν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ὅμως οὐδέποτε δύναται νά διοικήσει». Γιά τὰ γαλλικά δεδομένα τῆς δυνατότητα αὐτῆ ἀνέλυσε ὁ καθ. J. ROBERT, *La tactique du refus*, «Le Monde» 8.1.79.

δημοσίων υπαλλήλων μέ τήν ἄρνηση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας νά διορίσει τούς ἐπιλεγόμενους καί προτεινόμενους «κατά νόμον» ἀπό τήν Κυβέρνηση γιά καίριες θέσεις τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ (ἄρθρ. 46).

Στό σημείο αὐτό ιδιαίτερη ἀναφορά πρέπει νά γίνει στή διάταξη τοῦ ἄρθρ. 36 § 1, τόσο λόγῳ τῆς διατύπωσής της, ὅσο καί λόγῳ τῆς συγκεκριμένης της ἐφαρμογῆς, ἰδίως μετά τήν ἐκλογή τοῦ δεύτερου (ὀριστικοῦ) Προέδρου τῆς Δημοκρατίας: Σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 36 § 1 «ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, τηρουμένων ὀπωσδήποτε τῶν ὀρισμῶν τοῦ ἄρθρου 35 παράγραφος 1 (οὐδεμία πρᾶξις τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἰσχύει οὐδέ ἐκτελεῖται ἄνευ τῆς προσυπογραφῆς του), ἐκπροσωπεῖ διεθνῶς τό κράτος, κηρύττει πόλεμον, συνομολογεῖ συνθήκας εἰρήνης, συμμαχίας, οἰκονομικῆς συνεργασίας καί συμμετοχῆς εἰς διεθνεῖς ὀργανισμούς ἢ ἐνώσεις, ἀνακοινῶνει δέ αὐτάς εἰς τήν Βουλὴν μετά τῶν ἀναγκαίων διασαφήσεων, ἅμα τό συμφέρον καί ἡ ἀσφάλεια τοῦ κράτους τό ἐπιτρέπουν». Ἰδιαίτερη μνεία τοῦ ἄρθρ. 35 § 1 σχετικά μέ τήν προσυπογραφή εἶναι φανερό ὅτι θέλει νά διασφαλίσαι τόν καθαρά ὀνομαστικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς προεδρικῆς ἀρμοδιότητος, ἡ ὁποία ἀνήκει οὐσιαστικά στήν Κυβέρνηση καί τόν ἀρμόδιο ὑπουργό Ἐξωτερικῶν. Ἐντούτοις, σέ περιόδους κρίσης καί σύγκρουσης τίποτα δέν ἀποκλείει τή διεκδίκηση τῆς οὐσιαστικῆς ἄσκησης τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ διεθνοῦς ἐκπροσώπου τῆς χώρας.

Δέν εἶναι χωρίς σημασία τό γεγονός ὅτι ὁ δεύτερος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας — σέ ἀντίθεση μέ τόν προκατόχου — ἔχει ἔντονη διπλωματική δραστηριότητα. Ἡ δραστηριότητα αὐτή συνοδεύεται — ὅπως φαίνεται ἀπό τά δημοσιευόμενα στόν τύπο κείμενα προσφωνήσεων καί ἀντιφωνήσεων πού γίνονται — τόσο ἀπό τήν προσωπική του ὅσο καί ἀπό τήν κοινή πεποίθηση ὅτι αὐτή ἐντάσσεται στή φυσιολογική ἄσκηση τῶν καθηκόντων του^{58α}.

Στό κέντρο αὐτῆς τῆς λογικῆς βρίσκεται τό εὐρύτατο περιθώριο πρωτοβουλιῶν οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τά ἄρθρα 37 § 4 καί 38⁵⁹ σχετικά μέ τό διορισμό

58α. Βλ. τελείως ἐνδεικτικά «ΤΟ ΒΗΜΑ» 6, 7, 8-11-1980 γιά τήν ἐπίσημη ἐπίσκεψη τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας Κ. Καραμανλῆ στήν πρωτεύουσα τῆς Γιουγκοσλαβίας.

59. Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Ἡ διαρρύθμιση, σελ. 292 ἐπ. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Ἡ

καί τήν παύση τῆς Κυβέρνησης. Ἡ ἐνεργοποίηση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἄρθρ. 37 § 4 προϋποθέτει γενικές βουλευτικές ἐκλογές ἀπό τίς ὁποῖες δέν ἀναδεικνύεται (ἢ δέ συγκροτεῖται γύρω ἀπό τό κόμμα τῆς σχετικῆς πλειοψηφίας) ἀπόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (μονοκομματική ἢ πολυκομματική). Στήν περίπτωση αὐτή ἡ συγκάλυψη τῶν συνεπειῶν καί τῶν εὐθυνῶν πού προκύπτουν ἀπό τίς σχετικές ἐνέργειες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπιτυγχάνεται μέ τήν προβολή τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου⁶⁰ πού παίζει μέσα στή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Κι αὐτό, γιατί στήν προκειμένη περίπτωση ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μπορεῖ συνήθως νά ἐνεργεῖ μέ τό πρόσχημα τῆς ἀποτροπῆς τῆς κυβερνητικῆς ἀστάθειας.

Μέ μεγαλύτερη δυσκολία μπορεῖ νά προβληθεῖ τό ἴδιο ἐπιχείρημα σέ περίπτωση ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρ. 38 § 2, ὅταν τήν πρωτοβουλία τῶν σχετικῶν χειρισμῶν, δηλαδή τήν πρωτοβουλία τῆς σύγκρουσης, τήν ἀναλαμβάνει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Τό πραγματικό πολιτικό φορτίο τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Προέδρου μπορεῖ νά συγκαλυφθεῖ, ὅταν τήν ἐνεργοποίηση τοῦ ἄρθρου 38 προκαλεῖ μία αὐτόβουλη παραίτηση τῆς Κυβέρνησης πού στηρίζεται στήν ἐμπιστοσύνη ἢ τήν ἀνοχή τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἢ ὅταν ὑπερψηφιστεῖ πρόταση μομφῆς (84 § 2-3) πού ὑποδηλώνει τή μεταβολή τῆς βούλησης ἢ τῆς σύνθεσης τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας (38 § 1 ἐδ. α΄) καί τήν (κατά πάσα πιθανότητα) ἄρση τῆς σύγκρουσης μεταξύ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί Κυβέρνησης⁶¹. Ἔτσι λύνεται ἢ ἀναστέλλεται τό πρόβλημα τῆς ἀντίθεσης Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί Κυβέρνησης χωρίς προσφυγή στή λαϊκή ἐτυμολογία.

Σ' αὐτή τή φάση καί στά πλαίσια τῆς λογικῆς αὐτῆς, καθορι-

νομικοπολιτική θέση, σελ. 454 ἐπ. Κ. ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας*, κλπ., σελ. 77 ἐπ.

60. Βλ. παρακάτω, IV.

61. Εἶναι λογικά δυνατό ἡ πρόταση μομφῆς καί ἡ συνακόλουθη παραίτηση τῆς Κυβέρνησης, πού ὑποδηλώνει ἀλλαγὴ τῆς βούλησης ἢ τῆς σύνθεσης τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, νά μὴν ὀδηγεῖ στόν κατευνασμό τῆς κρίσης καί στήν ἄρση τῆς ἀντίθεσης μέ τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, ἀλλά σέ μιά πιό ἀποφασιστική καί ἐντονη στάση ἐναντι τοῦ Προέδρου. Αὐτό, ὅμως, προϋποθέτει πῶς ὁ Πρόεδρος δέ θά κάνει χρῆση τῶν δυνατοτήτων πού τοῦ παρέχει τό ἄρθρ. 38 § 1 ἐδ. β΄.

στικής σημασίας είναι και οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας να συγκαλεῖ «παρ' αὐτῶ» τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ὑπὸ τὴν Προεδρία του, ἐπικαλούμενος τὴν ὕπαρξη «ἐκτάκτων περιστάσεων» (38 § 3) καὶ νὰ θέτει σὲ λειτουργία τὸ ἰσχυρὸ ἰδεολογικοπολιτικὸ ὄπλο τῶν διαγγελλμάτων (44 § 3).

Βέβαια, ἡ διάρθρωση αὐτὴ σὲ δύο φάσεις (ἀρνητικὸς μηχανισμὸς ἐπιλογῆς - διαρκῆς παρέμβαση στὴν «καθημερινή» λειτουργία τοῦ πολιτεύματος) εἶναι ἰδιαίτερα μηχανιστικὴ γιὰ νὰ εἶναι ἐπαρκῆς καὶ ἀκριβῆς ἐννοιολογικά καὶ πολιτικά⁶². Ἔτσι, τὸ πότε π.χ. ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 42 § 2 (ἀναπομπὴ νόμου πού ψήφισε ἡ Βουλὴ) ἀνακόπτει ἀπλῶς τὴν ὑλοποίησιν ἑνὸς μέτρου τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς καὶ τὸ πότε γεννᾶ μία ὀξεῖα πολιτικὴ κρίση μὲ τὴν οὐσιαστικὴ θέσιν θέματος ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς πρὸς τὴν Κυβέρνηση —γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς ὁποίας μὲ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ νομοσχεδίου ἀπαιτεῖται μάλιστα ἡ θετικὴ ψήφος τῆς ἀπόλυτης πλειοψηφίας τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν Βουλευτῶν (42 § 3), δηλαδὴ πλειοψηφία μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀπαιτούμενη στὴν κανονικὴ διαδικασίαν τοῦ ἄρθρου 84 § § 1 καὶ 6 (ἀπόλυτη πλειοψηφία τῶν παρόντων)— ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία, τίς προοπτικὲς πού ὑπάρχουν γιὰ τὴ λύσιν τοῦ ἀδιεξόδου καὶ τοὺς χειρισμοὺς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Κυβέρνησης.

III. Ἡ κοινοβουλευτικὴ ἀπάντησις

Βέβαια, ἡ δυναμικὴ τοῦ πολιτεύματος δέν εἶναι μονόδρομη: κάθε ἀπόπειρα προεδρικῆς ἀνάγνωσης τοῦ Συντάγματος στὰ πλαίσια μίας ἀνομοιογενοῦς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας συγκρούεται μὲ τὴν ἀντίστροφη — κοινοβουλευτικὴ — ἀνάγνωση πού ἐπιχειρεῖ ἡ Κυβέρνησις στό βαθμὸ πού στηρίζεται ἢ γίνεται ἀνεκτὴ ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία. Προβάλλεται, κατὰ τὸν τρόπο αὐτό, μία διαφορετικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὴ νομιμότητα: γίνεται ἐπίκλησις ἄλλων διατάξεων στό κέντρο τῶν ὁποίων βρίσκεται ἡ γενικὴ ἀρχὴ πού διατυπώνει τὸ ἄρθρο 82 § 1 («Ἡ Κυβέρνησις καθορίζει καὶ κατευθύνει τὴν γενικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας συμφώνως πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων»).

Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, στὴ δυνατότητα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας νὰ συγκαλεῖ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο «παρ' αὐτῶ»

62. Βλ. παραπάνω, § 10.

(38 § 3) αντίτασσεται τό άρθρ. 81 § 1 τό όποίο όρίζει τή σύνθεση τής Κυβέρνησης ώς κρατικοϋ όργανου (Πρωθυπουργός καί 'Υπουργοί μέ τίς έξειδικεύσεις πού επιβάλλει ή επιτρέπει τό Σύνταγμα γιά τούς αντιπροέδρους τής Κυβέρνησης, τούς 'Υπουργούς άνευ χαρτοφυλακίου, τούς άναπληρωτές 'Υπουργούς καί τούς 'Υφυπουργούς) καθώς καί τό άρθρο 82 § 1 πού καθορίζει τό γενικό πλαίσιο τών αρμοδιοτήτων τής κυβέρνησης ώς συλλογικοϋ όργανου. Κατά τόν τρόπο αυτό, πρέπει νά υποστηριχθεί ότι καί στην περίπτωση πού τό 'Υπουργικό Συμβούλιο συγκαλείται από τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας τό κρατικό όργανο πού συνέρχεται καί αποφασίζει είναι καί πάλι ή Κυβέρνηση σύμφωνα μέ τά άρθρα 81 καί 82 τοϋ Συντάγματος. 'Ο Πρόεδρος άπλώς προεδρεύει στις σχετικές συνεδριάσεις.

'Επίσης, είναι αυτόνοητο ότι ή ιδεολογικοπολιτική σημασία τών προεδρικών διαγγελμάτων (44 § 3) έξουδετερώνεται, στό μέτρο πού ή Κυβέρνηση άσκει τόν έλεγχο τών κρατικών μέσων μαζικής ένημέρωσης (15 § 2).

Είναι, τέλος, περιττό νά προστεθεί ότι ή ύπαρξη μίας σταθερής καί συγκροτημένης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας περιορίζει τό φάσμα τών εναλλακτικών λύσεων πού τά άρθρα 37 § 4 καί άρθρ. 38 επιτρέπουν στόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας. 'Η καθιέρωση τής έξάρτησης τής Κυβέρνησης από τήν εμπιστοσύνη τής Βουλής (84 § 1) έχει ώς αποτέλεσμα τή στροφή τοϋ Προέδρου τής Δημοκρατίας πρός τήν εφαρμογή τών υπόλοιπων δυνατοτήτων πού επιτρέπουν τά άρθρα 37 § 4 καί 38 § 1 έδ. β' περ. β' (διάλυση Βουλής καί ένέργεια εκλογών μέ Κυβέρνηση τής άποκλειστικής του επιλογής).

IV. Δυνατότητες συνταγματικής άρσης τοϋ άδιεξόδου

'Η λογική τοϋ νέου έλληνικοϋ πολιτεύματος περιλαμβάνει τό ένδεχόμενο αυτής τής έμπλοκής. Γίγεται, έτσι, άπόλυτα φανερό ότι τό Σύνταγμα (ιδίως σέ μία τέτοια περίπτωση) λειτουργεί ώς στρατηγικό πεδίο έρμηνευτικής καί πολιτικής σύγκρουσης⁶³. Στά πλαίσια αυτά οί πιθανές άναγνώσεις του είναι αποφασιστικός παράγοντας νομιμοποίησης τών όργάνων πού συγκρούονται καθώς εκφράζουν αντίθετες πολιτικές επιλογές.

'Εφόσον ή κοινωνικοπολιτική δυναμική δέν ώθει στην κατάλυ-

63. Βλ. παραπάνω, ύποσ. 26.

ση του συνταγματικού πλαισίου⁶⁴, ή λύση της έμπλοκής είναι λογικά δυνατή μέ πολλούς τρόπους. Στίς λογικά δυνατές εξελίξεις περιλαμβάνεται ή ύποταγή του Προέδρου τής Δημοκρατίας στή βούληση τής κυβερνητικής πλειοψηφίας και αντίστροφα ή ύποταγή τής κυβερνητικής πλειοψηφίας στή βούληση του Προέδρου τής Δημοκρατίας, ανάλογα μέ τή συγκυρία. Σ' όλες τίς άλλες περιπτώσεις ή λύση τής έμπλοκής ταυτίζεται «τεχνικά» μέ τήν προσφυγή στή λαϊκή έτυμηγορία. Προσφυγή στή λαϊκή έτυμηγορία μέ τήν άμεση μορφή τής διεξαγωγής γενικών βουλευτικών εκλογών είναι ένδεχόμενο νά έχουμε και χωρίς ιδιαίτερους χειρισμούς ή έκβιασμούς. Πρόκειται γιά τίς άκραιοις περιπτώσεις τής λήξης τής βουλευτικής περιόδου (53 § 1) και τής λήξης τής προεδρικής θητείας (30 § 1) ή τής παραίτησης του Προέδρου τής Δημοκρατίας (32 § 2 έδ. α').

Στήν πρώτη περίπτωση οδηγούμαστε φυσιολογικά σέ γενικές βουλευτικές εκλογές, ένω στή δεύτερη περίπτωση οί εκλογές αυτές είναι πολύ πιθανές λόγω τής ένδεχόμενης αδυναμίας τής Βουλής νά εκλέξει νέο Πρόεδρο μέ τήν άπαιτούμενη πλειοψηφία των τριών πέμπτων (32 § 4).

Ή κατάληξη στή λαϊκή έτυμηγορία ως αποτέλεσμα χειρισμών και έκβιασμών είναι δυνατή είτε μέ τή διάλυση τής Βουλής από τον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας (41 § 1) είτε μέ τήν έμμεση μορφή τής προκήρυξης δημοψηφίσματος από τον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας (44 § 2). Λογικά (ώς ένδεχόμενο πού μπορεί νά προκύψει μέσα από τήν κατάλληλη συγκυρία και τον κατάλληλο συσχετισμό κοινοβουλευτικών δυνάμεων) ή δυνατότητα του Προέδρου τής Δημοκρατίας νά διαλύει τή Βουλή μπορεί νά ανακοπεί μέ τήν κίνηση από μέρους τής Βουλής τής διαδικασίας άναθεώρησης του Συντάγματος κατά τό άρθρο 110 γιά τον περιορισμό των άρμοδιοτήτων του Προέδρου τής Δημοκρατίας. Γιά τήν πρόοδο τής άναθεωρητικής διαδικασίας άρκει ή άπόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των Βουλευτών σύμφωνα μέ τή δυνατότητα τής § 4 του άρθρ. 110. *Ή άνακοπή τής διαδικασίας αυτής από μέρους του Προέδρου τής Δημοκρατίας μέ τή χρήση του δικαιώματός του νά διαλύει τή Βουλή, δέν μπορεί νά γίνει δεκτή, στο βαθμό πού μέ τήν παραδεκτή ύποβολή πρότασης γιά άναθεώρηση άρχίζει ή ενιαία διαδικασία του άρθρ. 110 στήν όποία ό*

64. Τό ένδεχόμενο αυτό — πού τό Σύνταγμα προβλέπει στο άρθρο 120 § 4 — είναι περιττό νά άναλυθεί έδω γιατί ή ύλοποίησή του καθιστά περιττό τον προβληματισμό αυτής τής μελέτης.

*Πρόεδρος της Δημοκρατίας δέν έχει δυνατότητα παρέμβασης επικαλούμενος τίς γενικές διατάξεις (41 § 1) περί διαλύσεως τής Βουλής*⁶⁵. 'Η δξύτητα, μάλιστα, τής προεκλογικής περιόδου πού θά ακολουθήσει, επιτρέπει, λογικά τό σχηματισμό τής αναγκαίας πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων του όλου αριθμού τών Βουλευτῶν στή Βουλή πού θά εκλεγεί γιά νά ολοκληρώσει τό αναθεωρητικό ἔργο⁶⁶.

Στά άκραιο όρια τής λογικῆς αὐτῆς βρίσκονται, βέβαια, οί διατάξεις τών άρθρων 48⁶⁷ (θέση σέ ισχύ του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας) άπό τήν πλευρά του Προέδρου τής Δημοκρατίας καί 49 άπό τήν πλευρά τής κυβερνητικῆς πλειοψηφίας⁶⁸

65. Βλ. σχετικά Α. ΜΑΝΕΣΗ, *'Η αναθεώρηση του Συντάγματος (Συμβολή εις τήν έρμηνείαν του άρθρου 108)*, 1966, ιδίως σελ. 49 έπ. Οί παρατηρήσεις του Α. ΜΑΝΕΣΗ, σχετικά μέ τό δικαίωμα του άρχηγού του Κράτους νά διαλύει αναθεωρητική Βουλή ισχύουν καί γιά τό άρθρο 110 του Συντάγματος του 1975, στό βαθμό πού καί κατά τό Σύνταγμα του 1975 ή άρμοδιότητα τής αναθεώρησης του Συντάγματος άνήκει αποκλειστικά καί μόνο στή Βουλή, χωρίς τή σύμπραξη του Προέδρου τής Δημοκρατίας. 'Η άδυναμία του Προέδρου τής Δημοκρατίας νά διαλύει τήν αναθεωρητική Βουλή δέν αναφέρεται μόνο στή Βουλή πού προκύπτει άπό γενικές βουλευτικές εκλογές οί όποίες έχουν προκηρυχθεί γιά τήν ανάδειξη αναθεωρητικῆς Βουλῆς, άλλά γενικά στή Βουλή ή όποία επιχειρεί τήν αναθεώρηση του Συντάγματος κατά τό άρθρο 110. Αυτό σημαίνει ότι προστατεύεται καί ή Βουλή στήν όποία υποβάλλεται — παραδεκτώσ — πρόταση αναθεώρησης καί κινείται ή διαδικασία τής παραγράφου 2 του άρθρου 110. Διαφορετικά ή αποκλειστική αὐτή άρμοδιότητα τής Βουλῆς θά μπορούσε νά καταστρατηγηθεί (μέ τίς διατάξεις περί διαλύσεως τής Βουλῆς) άπό τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας.

66. Σύμφωνα μέ τό άρθρο 110 § 3: «'Αποφασισθείσης τής αναθεώρησης υπό τής Βουλῆς, ή έπομένη Βουλή κατά τήν πρώτην σύνοδον αὐτῆς άποφασίζει επί τών αναθεωρητέων διατάξεων, δι' άπολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού τών μελῶν αὐτῆς». 'Ενώ σύμφωνα μέ τήν § 4: «'Εάν πρότασις περί αναθεώρησης του Συντάγματος έτυχε τής πλειοψηφίας του όλου αριθμού τών βουλευτῶν, ούχι όμως καί τῆς κατά τήν παράγραφον 2 πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων τούτων, ή έπομένη Βουλή κατά τήν πρώτην σύνοδον αὐτῆς δύναται νά άποφασίση επί τών αναθεωρητέων διατάξεων διά τῆς πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων του όλου αριθμού τών μελῶν αὐτῆς».

67. Βλ. παραπάνω, μέρος α', ύποσ. 12.

68. Τό άρθρο 49 θεσπίζει τήν περιορισμένη εϋθύνη του Προέδρου

(πρόταση κατηγορίας και παραπομπή σε δίκη του Προέδρου της Δημοκρατίας για έσχάτη προδοσία ή εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος).

Παρατηρείται συνήθως ότι τό εκλογικό αποτέλεσμα λύνει οριστικά την εμπλοκή επιβάλλοντας την ανάγνωση του Συντάγματος που ανταποκρίνεται στη βούληση του νομικά κυρίαρχου Λαού. Έτσι, ο εκφραστής της μειοψηφούσας άποψης όφείλει να ύποταχθει⁶⁹. Μέ τόν τρόπο αυτό, ή κατάληξη της προσφυγής στό νομικά κυρίαρχο Λαό θά είναι: είτε ή κατάφαση της προέχουσας νομικοπολιτικής θέσης του Προέδρου της Δημοκρατίας και ή ανάγνωση του Συντάγματος πρός την κατεύθυνση της ουσιαστικοποίησης των προεδρικών άρμοδιοτήτων· είτε ή κατάφαση της έξουσίας της Βουλής, δηλαδή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και ή κοινοβουλευτική ανάγνωση του Συντάγματος.

Λογικά, βέβαια, είναι δυνατή ή αναπαραγωγή της κρίσης: α) όταν τό εκλογικό αποτέλεσμα δέν επιτρέπει τό σχηματισμό σαφούς πλειοψηφίας, β) όταν οί γενικές βουλευτικές εκλογές συνδέονται μέ την εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας, έφόσον, σύμφωνα μέ τό άρθρ. 32 § 4 έδ. γ', είναι δυνατή ή εκλογή Προέδρου ό όποιος συγκεντρώνει στην τρίτη (έκτη συνολικά) ψηφοφορία στη νέα Βουλή μόνο τή σχετική πλειοψηφία (προφανώς σε περίπτωση άποχης ή λευκών ψήφων ενός άριθμού βουλευτών, έφόσον στη φάση αυτή οί ύποψήφιοι για την Προεδρία είναι μένο δύο) και γ) όταν ή ασάφεια του έρωτήματος πού τίθεται στό δημοψήφισμα ή ή στάση των κομμάτων επιτρέπει πολλαπλές έρμηνείες του αποτελέσματος του. Στην πρώτη περίπτωση ή κρίση αναπαράγεται ύπέρ του Προέδρου· στη δεύτερη καταβάση ύπέρ της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, στό μέτρο πού κοινοβουλευτική πλειοψηφία και Πρόεδρος

της Δημοκρατίας μόνο για έσχάτη προδοσία ή εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος. Για την κίνηση της σχετικής διαδικασίας απαιτείται πρόταση του 1/3 τουλάχιστον των Βουλευτών και άπόφαση πού λαμβάνεται μέ την πλειοψηφία 2/3 του συνολικού άριθμού των Βουλευτών (άρθρ. 49 § 2). Ό εκτελεστικός νόμος πού προβλέπει ή παράγραφος 5 του άρθρου 49 είναι ό Ν. 265/1976.

69. Σύμφωνα μέ τό ιστορικό προηγούμενο στη Γαλλία του 1877-79, κατά τή διάρκεια της προεδρίας του Mac-Mahon. Βλ. σχετικά J. CHEVALIER. *Histoire de institutions et des régimes politique de la France moderne (1789-1962)*, 1974⁴, σελ. 78 έπ.

της Δημοκρατίας δέν όμογενοποιούνται πολιτικά μέσα από τήν έκλογική διαδικασία. Στην τρίτη περίπτωση ούτως ή άλλως δέν υπάρχουν νομικά επιβαλλόμενες κυρώσεις και ή έρμηνεία μπορεί νά συντρέχει είτε υπέρ του Πρόεδρου της Δημοκρατίας είτε υπέρ της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ανάλογα μέ τή συγκυρία.

Έδω όμως πρέπει νά προστεθεί ότι (στά πλαίσια μιās εύνοϊκής πολιτικής συγκυρίας) ή Κυβέρνηση και ή κοινοβουλευτική πλειοψηφία στην όποία στηρίζεται, μπορούν νά κάνουν χρήση της νομικής ασάφειας ή όποία περιβάλλει τό θεσμό του δημοψηφίσματος κατά τό Σύνταγμα του 1975. Η ασάφεια αυτή αναπαράγεται και διογκώνεται μέ τό Ν. 350/1976 (Φ.Ε.Κ. Α΄ 150/21.6.76). Τό πρόβλημα έγκειται στό άν μέ τό δημοψήφισμα τίθεται στην κρίση του νομικά κυρίαρχου λαού (ή μπορεί νά τεθεί και) νομοτεχνικά έπεξεργασμένο νομοσχέδιο, πού σέ περίπτωση σχηματισμού θετικής πλειοψηφίας άπλως έκδίδεται και δημοσιεύεται στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως· ή μόνο κάποιο «κρίσιμον έθνικόν θέμα» (άρθρ. 44 § 2 του Συντάγματος και άρθρ. 1 § 3 Ν. 350/76) μέ όλη τήν άναγκαία γενικότητα.

Στή δεύτερη αυτή περίπτωση ή Βουλή (άρα ή κοινοβουλευτική πλειοψηφία) ύλοποιεί νομοθετικά τή βούληση του κυρίαρχου Λαού πού εκφράστηκε μέ τή διαδικασία του δημοψηφίσματος⁷⁰. Τά περιθώρια όμως ύλοποίησης και έξειδίκευσης της βούλησης αυτής είναι πάρα πολύ μεγάλα. Τό άποτέλεσμα του δημοψηφίσματος λειτουργεί στην περίπτωση αυτή ως ψηφοφορία «έπί της άρχής» των σχετικών νομοσχεδίων.

Μέ αυστηρή νομική λογική θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε ότι ή Βουλή, δηλαδή ή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, δέν έχει νομική ύποχρέωση συζήτησης και ψήφησης των σχετικών νομοσχεδίων, όπως και ή Κυβέρνηση δέν έχει νομική ύποχρέωση εισαγωγής των νομοσχεδίων αυτών. Η περίπτωση όμως αυτή θά ήταν ίσως ή μόνη πού θά επέτρεπε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας νά κάνει χρήση της δυνατότητας του άρθρου 41 § 1 και νά διαλύσει τή Βου-

70. Βλ. σχετικά Π. ΠΑΡΑΣ, *Τό δημοψήφισμα κατά τό άρθρο 44 § 2 του Συντάγματος*, ΤΟΣ, 1977, σελ. 334-336.

λή επικαλούμενος «όρατό» κριτήριο για τή διάγνωση του «λαϊκού αίσθηματος» («ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας δύναται νά διαλύση τήν Βουλήν μετά γνώμην του Συμβουλίου τής Δημοκρατίας, εάν αὐτή εὕρισκεται ἐν προφανῇ δυσαρμονία πρὸς τό λαϊκόν αἶσθημα...»). Τό κριτήριο στήν περίπτωση αὐτή θά εἶναι τά ἀποτελέσματα τοῦ δημοψηφίσματος.

V. Τελικές παρατηρήσεις

Σέ σχέση μ' ὅλα αὐτά, πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι *κορύφωση τῆς κρίσης δέν εἶναι ἡ προσφυγή στή λαϊκή ἐτυμηγορία, ἀλλά ἡ διαδικασία πού προηγείται*. Εἶναι ἐμφανές ὅτι τό Σύνταγμα ἐπιτρέπει τή χειραγώγηση τῆς συνταγματικῆς κρίσης μέ τίς διατάξεις του τίς σχετικές μέ τήν ἐπιλογή τῶν λόγων καί τοῦ χρόνου διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἢ τοῦ δημοψηφίσματος ἀπό τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας (41 § § 1, 2 καί 44 § 2).

Τελικά, ὅπως εἶδαμε (παραπάνω, § 10), ἡ νομιμοποίηση ὡς πολιτικό καί ἰδεολογικό μέγεθος, ὡς ὀριακή διάσταση ἢ ὁποία προκύπτει διαλεκτικά μέσα ἀπό τήν ἀναίρεσή της, θά ἐπικαθορίσει τήν ἐκλογική διαδικασία καί τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα μέ τίς «τεχνικές» — ἐπιπλέον — ἀλλοιώσεις πού ἐπιτρέπουν οἱ σχετικές διατάξεις τοῦ Συντάγματος καί τῆς ἐκλογικῆς νομοθεσίας.

Αὐτό πρακτικά σημαίνει πὼς δέν ἀποκλείεται, μέσα σ' αὐτήν τή δυναμική ἐξέλιξη τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας (ὁ ὁποῖος βρίσκεται σέ ρήξιν μέ τήν Κυβέρνηση καί τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία στήριξης ἢ ἀνοχῆς τῆς Κυβέρνησης), νά ἔχει τή λαϊκή συναίνεση, ἢ ὁποία ἐκφράζεται πολιτικά μέ τρόπο πού ξεφεύγει ἀπό τίς τυποποιημένες συνταγματικές διαδικασίες.

Ἡ πιθανότητα ὁμως αὐτή εἶναι — μέ βάση τήν προϊστορία τῶν προεδρικῶν ἀρμοδιοτήτων καί τό σκεπτικό τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη — μία λογική καί ὄχι μία ἄμεση πολιτική πιθανότητα. Πάντως, οὔτε στή μία, οὔτε στήν ἄλλη περίπτωση μειώνει τή σημασία τῶν μέχρι τώρα διαπιστώσεων μας.

Οἱ ἐνδεικτικές αὐτές παρατηρήσεις γύρω ἀπό τή διαπλοκή καί τήν ὑλοποίηση τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, δίνουν μία εἰκόνα τῆς δυναμικῆς τοῦ πολιτεύματος. Αὐτή ἡ συνταγματικοπολιτική δυναμική εἶναι *ἐνδεχόμενο* νά προκύψει ἀπό τό συνδυασμό τῶν συνταγματικῶν διατάξεων μέ τήν κατάλληλη

πολιτική συγκυρία.

Τά ὄρια τῶν προβλέψεών μας (πού εἶναι ἀπλά καί μόνο ἐνδεικτικές) εἶναι προσδιορισμένα καί περιορισμένα καταβάση ἀπό τήν τρέχουσα συνταγματική πρακτική καί τήν ὑφιστάμενη διάταξη τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων. Πιό συγκεκριμένα, ἀπό τό ἄμεσα ὀρατό μέγεθος τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων. Ἐντούτοις, αὐτή ἡ δυναμική τοῦ πολιτεύματος πρέπει νά ἀποδεσμευτεῖ ἀπό τίς ἄμεσα προβλεπτές πολιτικές ἐξελίξεις. Τότε ἀποκτᾶ, ἄλλωστε, καί τίς πλήρεις συνταγματικοπολιτικές της διαστάσεις, γιατί θέτει ἐπιτακτικά τό πρόβλημα τῶν ὀρίων ἀντοχῆς τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος.

Μέ τή θέση ὅμως τοῦ προβλήματος αὐτοῦ διαγράφονται καί τά ὄρια μιᾶς ἀνάλυσης στό ἐπίπεδο τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Οί σκέψεις και οί παρατηρήσεις γύρω από τή λογική του πολιτεύματος, καθώς και ή απόπειρα τομής στη δομή τής εκτελεστικής εξουσίας κατά τό Σύνταγμα του 1975 είναι εκτεθειμένες στη λογική συνέπεια των συλλογισμών που αναπτύχθηκαν και στην εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών δεδομένων, δηλαδή στην εξέλιξη τής πολιτικής συγκυρίας.

I. Βασικές διαπιστώσεις

Η δομή τής εκτελεστικής εξουσίας κατά τό Σύνταγμα του 1975 συμπυκνώνει, πράγματι, τή λογική του πολιτεύματος: τό σύστημα των «λειτουργικών Ισοδυνάμων» που συνδέει τά επιμέρους όργανα του σύνθετου όργάνου τής εκτελεστικής εξουσίας —δηλαδή τον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας και τήν Κυβέρνηση, ή όποία στηρίζεται στην εμπιστοσύνη ή τήν άνοχή μίας κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας— επιτρέπει τήν ύλοποίηση πολλών έναλλακτικών λύσεων για τή λειτουργία του πολιτεύματος. Πιο συγκεκριμένα, επιτρέπει τήν κατανομή του πολιτικού βάρους και τον προσδιορισμό τής νομικοπολιτικής θέσης και του ρόλου του Προέδρου τής Δημοκρατίας, του Πρωθυπουργού και τής Κυβέρνησης —συνεπώς και τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που τή στηρίζει ή τήν άνέχεται— ανάλογα μέ τά δεδομένα και τίς ανάγκες τής πολιτικής στιγμής. Στα πλαίσια μίας, ούτως ή άλλως, ένισχυμένης εκτελεστικής εξουσίας ή ένίσχυση τής θέσης του Προέδρου τής Δημοκρατίας, του Πρωθυπουργού ή τής Κυβέρνησης ως συλλογικού όργάνου, έξαρτάται από τή σύνθεση τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, τίς οργανωτικές δομές των πολιτικών κομμάτων που τήν άποτελούν και τήν άνάγνωση του Συντάγματος που άποφασίζουν νά ύλοποιήσουν.

Αυτό σημαίνει ότι η δομή της εκτελεστικής εξουσίας καθίσταται ο άξονας ενός πολλαπλά αναγνώσιμου Συντάγματος, όπως είναι το Σύνταγμα του 1975.

Ἡ λογική τοῦ πολιτεύματος, όπως διαφαίνεται στην ιδεολογική συνέχεια και άνασυγκρότηση τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες ὡς κόμμα τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἐπικαθόρισαν τὴ συντακτικὴ βούληση, καθὼς καὶ στίς ἀποκλίσεις τοῦ ἰσχύοντος ἑλληνικοῦ Συντάγματος ἀπὸ παρόμοιες ρυθμίσεις ξένων συνταγμάτων, *εἶναι μία λογικὴ ἐναλλακτικῶν λύσεων*. Αυτό σημαίνει ὅτι ὁ συντακτικὸς νομοθέτης οὔτε ἔλυσε ὀριστικά τὸ πρόβλημα τῆς δομῆς τῆς εκτελεστικῆς εξουσίας καὶ τῶν σχέσεων Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Κυβέρνησης, οὔτε προσδιόρισε τίς κατευθύνσεις ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖες ἀνταποκρίνονται στὴ λογικὴ του.

Κατὰ τὸν τρόπο ὅμως αὐτό, εἶναι εἴτε περιττός εἴτε ἀδύνατος ἕνας συνολικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτεύματος, ὁ ὁποῖος θὰ τὸ κατέτασσε σὲ μία ἀπὸ τίς γνωστὲς κατηγορίες πολιτευμάτων (κοινοβουλευτικὸ, προεδρικό, ἡμιπροεδρικό κλπ.).

Γίνεται, ἐπίσης, ἀντιληπτό πόσο περιορισμένη εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ σημασία τῆς τρέχουσας συνταγματικῆς πρακτικῆς: Στὸ μέτρο πού ἡ πρακτικὴ αὐτὴ εἶναι ἀντιφατικὴ καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ τῆς ριζικῆς μεταβολῆς της, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀσφαλὲς κριτήριον ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἐξακολούθηση τῆς ἴδιας πρακτικῆς γιὰ μία ἢ περισσότερες ἀκόμη προεδρικές θητείες καὶ βουλευτικὲς περιόδους θὰ διεύρυνε, βέβαια, τὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς σημασία, δὲν θὰ ἀναιροῦσε ὅμως τὴν ἐκκρεμότητα τῆς συνταγματικῆς ρύθμισης. Ἡ ἐκκρεμότητα αὐτὴ ἐπιτρέπει βασικά μία σειρά ἀπὸ μεθοδεύσεις καὶ χειρισμούς μὲ στόχο τὴ συντήρηση καὶ ἀναπαραγωγή τῆς εξουσίας τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες ὡς κόμμα τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἐπικαθόρισαν τὴ συντακτικὴ διαδικασία τῆς περιόδου 1974-1975.

Ἐπιπλέον, ἡ ἐκκρεμότητα αὐτὴ, ὅπως ἐμφανίζεται στὴ διαπλοκὴ τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, οἱ ὁποῖες καθορίζουν τὴ δομὴ καὶ τίς ἐσωτερικὲς σχέσεις τῆς εκτελεστικῆς εξουσίας, δημιουργεῖ ἀναπόφευκτα (σὲ μία μακροχρόνια προοπτικὴ) μία συνταγματικοπολιτικὴ δυναμικὴ δυσβάστακτη γιὰ τὸ νέο ἑλληνικὸ πολίτευμα παρά τίς δικλείδες πού ὁπωσδήποτε ὑπάρχουν (π.χ. προσφυγὴ στὴ λαϊκὴ ἐτυμηγορία γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν πιθανῶν

συγκρούσεων και διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος κατά τό άρθρο 110 γιά τήν όριστική επίλυση του προβλήματος τής δομής τής εκτελεστικής εξουσίας).

Προκύπτει, έτσι, ή ανάγκη ανασυγκρότησης τής δομής τής εκτελεστικής εξουσίας κατά τό Σύνταγμα του 1975 και όριστικής και σταθερής ρύθμισης τών σχέσεων μεταξύ Προέδρου τής Δημοκρατίας και Κυβέρνησης, ή όποια άπολαμβάνει τής έμπιστοσύνης ή τής άνοχής τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Μία παρόμοια αναδιarrύθμιση —ώς προϊόν αναθεώρησης του Συντάγματος— θά μειώσει τίς πιθανότητες δημιουργίας συνταγματικών και πολιτικών έντάσεων, θά καταστήσει εύκρινέστερη τή λογική του πολιτεύματος και περισσότερο όρατές τίς πολιτικές διεργασίες και τίς προθέσεις όλων τών πολιτικών δυνάμεων.

II. Περιθώρια αναθεώρησης του Συντάγματος: έντοπισμός του προβλήματος

Τό πρόβλημα πού βασικά τίθεται είναι ό βαθμός στον όποιο τό Σύνταγμα του 1975 προστατεύει νομικά τή δυνατότητα έναλλακτικής λειτουργίας του πολιτεύματος, δηλαδή τήν πολλαπλότητα τών άναγνώσεων του Συντάγματος, μέ τίς περί αναθεώρησης διατάξεις του. "Η αντίστροφα, αν είναι δυνατό μέ τήν αναθεωρητική διαδικασία νά ρυθμιστεί όριστικά ή δομή τής εκτελεστικής εξουσίας και νά άρθεί ή έκκρεμότητα πού τό Σύνταγμα αφήνει στις σχέσεις Προέδρου και κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή όποια παρέχει τήν έμπιστοσύνη της ή τήν άνοχή της προς τήν Κυβέρνηση.

Πάντως, ή άρση αὐτής τής έκκρεμότητας είναι αναγκαία γιά νά διαφυλαχθεί ή λειτουργία του πολιτεύματος από έντάσεις άπρόβλεπτων διαστάσεων, πού μπορούν νά δημιουργηθοῦν σέ περιπτώσεις πολιτικής σύγκρουσης μεταξύ τών δύο πόλων τής εκτελεστικής εξουσίας.

Η άρση τής έκκρεμότητας μπορεί νά γίνει μέ δύο τρόπους: ή α) μέ τήν όριστικοποίηση τής κοινοβουλευτικής μορφής του πολιτεύματος και τήν άποδυνάμωση (έως εξαφάνιση) τών αύξημένων άρμοδιοτήτων του Προέδρου τής Δημοκρατίας· ή β) μέ τήν τυποποίηση και τή συνταγματική ρύθμιση όλων τών ένδεχομένων συνταγματικοπολιτικών εξέλιξεων σέ περίπτωση ρήξης άνάμεσα στους πόλους τής εκτελεστικής εξουσίας.

Ἡ τυποποίηση ὅμως ὄλων τῶν ἐνδεχόμενων ἐξελίξεων σέ περίπτωση σύγκρουσης καί ρήξης εἶναι δύσκολη, στό μέτρο πού θά εἶναι ἀναγκαστικά ἐπηρεασμένη ἀπό προσλαμβάνουσες παραστάσεις περιορισμένης χρονικῆς ἐμβέλειας. Φυσικά, τό φάσμα τῶν πιθανῶν ἐξελίξεων τῆς δυναμικῆς τοῦ πολιτεύματος δέν εἶναι νομικοπολιτικά πάντα δυνατό νά προβλεφθεῖ. Ἄρα, ἡ λύση αὐτή δέν εἶναι ἱκανοποιητική.

Ἀντίθετα, ἡ ὀριστικοποίηση τῆς κοινοβουλευτικῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος εἶναι δυνατή, ἐφόσον ἡ Κυβέρνηση ὡς συλλογικό ὄργανο καί ὁ Πρωθυπουργός καταστοῦν τό ἀναμφισβήτητα κεντρικό ὄργανο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Αὐτό εἶναι δυνατό, ἀρκεῖ νά ὑπάρχει ἡ κατάλληλη πολιτική συγκυρία καί ἡ ἀπαραίτητη πολιτική βούληση.

Βιβλιογραφία - πηγές

I. Βιβλιογραφία

- ACHTERBERG, N.
ALIVIZATOS, N.
- ALMOND, G. A. —
POWELL, G. B.
- ALMOND, G. A. —
POWELL, G. B.
- ALTHUSSER, L.
- ΑΛΤΟΥΣΕΡ, Λ.
- AMPHOUX, J.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, Γ.
- ANDERSON, P.
- ANSART, P.
- ANSART, P.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Ι.
- ATTALI, J.
- AURIC, P.
- BACHELARD, G.
- BARTHELEMY, J.
- BARTHES, R.
- ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Φ.
- ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Φ.
- ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Φ.
- Probleme der Funktionenlehre*, München, 1970.
- Les institutions politiques de la Grèce à travers les crises 1922-1974*, Paris, 1979.
- Comparative Politics. A Development Approach*, Boston, 1966.
- The Political System* (στό J. BLONDEL, *Comparative Government*, 1969).
- Montesquieu, la politique et l'histoire*, 4η έκδ., 1974.
- Θέσις*, 1977
- Le chancelier fédéral dans le régime constitutionnel de la République fédérale d'Allemagne*, Paris, 1962.
- Κοινοβούλιο και Βασιλεία στην Ελλάδα. Ή συνταγματικοπολιτική ένταση (ύπό έκδοση)*, Θεσ/νίκη, 1980.
- Sur Gramsci*, Paris, 1978.
- Les ideologies politiques*, Paris, 1974.
- Ideologies, conflits et Pouvoir*, Paris, 1977.
- Στοιχεία έρμηνείας του Δικαίου, α΄*, Αθήνα, 1974.
- Les modèles politiques*, 1972.
- Ce qui a changé dans la Vème République*, Pouvoirs, 9/1979, σελ. 53 έπ.
- Le matérialisme rationnel*, 1953.
- Le rôle du Pouvoir exécutif dans les républiques modernes*, Paris, 1906.
- Elements de sémiologie*, Communications, 4/1964, σελ. 91. έπ.
- Λόγια τής όργής καί τής έλπίδας (1927-1974)*, Αθήνα, 1974.
- Ή διαρρύθμισις τής εκτελεστικής εξουσίας κατά τό σχέδιο του νέου Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 282 έπ.
- Ύπόμνημα για Ένα Σύνταγμα του Έλληνικού Λαού*, 1975.

-
- ΒΕΛΤΣΟΣ, Γ. *Σημειολογία τῶν Πολιτικῶν θεσμῶν*, Ἀθήνα, 1974.
- ΒΕΛΤΣΟΣ, Γ. *Κοινωνιολογία τῶν θεσμῶν 1, Ὁ θεσμικός λόγος καί ἡ ἐξουσία*, Ἀθήνα, 1977.
- BENIZEΛΟΣ, Ε. *Γιά τήν τυπολογία τῶν πολιτικῶν μορφῶν*, Ἀρμ., 3/1980.
- BENIZEΛΟΣ, Ε. *Ἡ ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, «ΤΟ ΒΗΜΑ», 15.4.80.
- BENIZEΛΟΣ, Ε. *Συνταγματικοπολιτικά προβλήματα τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας*, Πολιτικό κριτήριο, 36/1980, σελ. 20 ἐπ. (καί ἀνάτυπο). *L'éristémologie*, 2η ἐκδ., 1977.
- BLANCHE, R. *Στοιχεῖα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης*, Ἀθήνα, 1975.
- ΒΛΑΧΟΣ, Γ. *Πολιτική (α' + β')*, Ἀθήνα, 1977-1979.
- ΒΛΑΧΟΣ, Γ. *Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* (ἐπίμετρο στό *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τῶν Α. Σβώλου-Γ. Βλάχου), 1979.
- BLONDEL, J. *Party systems and Pattern of Government in Western Democracies* (στή Revue Canadienne de Science Politique, 1968, σελ. 183-190).
- BOBBIO, N. *Sur le principe de légitimité* (στό *L'idée de légitimité* 1967, σελ. 47 ἐπ.).
- ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ, Ε. *Οἱ προτάσεις ἀναθεωρήσεως τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων (1864-1967)*, Ε.Ε.Ν., 1974, σελ. 834 ἐπ.
- BRIMO, Α. *Les méthodes des Sciences sociales*, Paris, 1972.
- BRIMO, Α. *Le Doyen Maurice Hauriou et l'Etat*, Α.Ρ.Δ., 21/1976 (genèse et déclin de l'Etat), σελ. 99 ἐπ.
- BUCI-GLUCKSMAN, CH. *Πάνω στήν ἔννοια τῆς κρίσης ἡγεμονίας* (στό Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (διευθ.), *Ἡ Κρίση τοῦ Κράτους*, 1978, σελ. 71-75).
- ΒΥΘΟΥΛΚΑΣ, Π. *Συμβολή εἰς τήν ἀνάλυσιν τῶν ἀρθρῶν 44 καί 48 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀντιστοίχους διατάξεις τοῦ Γαλλικοῦ καί Γερμανικοῦ Συν-*

-
- τάγματος, Ε.Δ.Δ., 1977, σελ. 365 έπ. και 1978, σελ. 28 έπ.
- BURDEAU, G. *Remarques sur la classification des fonctions étatiques*, R.D.P., 1945, σελ. 202 έπ.
- BURDEAU, G. *Droit constitutionnel et institutions Politiques*, 16η έκδ., Paris, 1974.
- BURDEAU, G. *L'Etat entre le consensus et le conflit*. Pouvoirs, 5/ 1978, σελ. 65 έπ.
- GAZH, N.
ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, Α. *Οί έξουσιες του Προέδρου*, «ΤΟ ΒΗΜΑ», 28.5.75.
Ο θεσμός του αίρετου άνωτάτου άρχοντα Ι, Θεσ/νίκη, 1978.
- CARRE DE MALBERG, R. *Contribution à la théorie générale de l'Etat*, I + II, 1922/1964.
- CHARLOT, J. *Le phénomène gaulliste*, Paris, 1970.
- CHARLOT, J.
CHEVALIER, J. *Les Partis Politiques*, Paris, 1971.
Histoire des institutions et des régimes politiques de la France moderne (1789-1962), 4η έκδ., Paris, 1972.
- ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ, Ξ. *Η καταστρατήγηση του Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 629 έπ.
- ΓΚΡΑΜΣΙ, Α. *Ίστορικός ύλισμός (τετράδια της φυλακής)*, 1973, (μτφρ. του *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*).
- ΓΚΡΑΜΣΙ, Α. *Γιά τόν Μακιαβέλη, για την Πολιτική και για τό σύγχρονο Κράτος*, χ.χ.
- ΓΚΡΟΥΠΠΙ, Α.
CAVOURIARIS, Ε. *Η έννοια της ήγεμονίας στόν Γκράμσι*, χ.χ.
L'idéologie du regime du 21 Avril 1967, Paris 1970 (πολυγρ.).
- COLLIARD, J.-C. *Les régimes parlementaires Contemporaine*, Paris, 1978.
- COT, J.-P. — MOUNIER, J.-P. *Pour une sociologie Politique*, I + 2, Paris, 1974.
- COTTA, S. *Éléments d'une phénoménologie de la légitimité* (στό L'idée de légitimité, 1967, σελ. 61 έπ.).

-
- CROZIER, M. *La société bloquée*, Paris, 1970.
- ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π. *Ἡ συνταγματική εξέλιξη μετά τή θέση ἐν ἰσχύϊ τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλέως Παύλου (1952-64)*, Ε.Ε.Ν., 1966, σελ. 34 ἐπ.
- ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π. *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, α', Ἀθήνα, 1977.
- DAHL, R. *Modern Political Analysis*, 1969 (μτφρ. Σύγχρονη Πολιτική Ἀνάλυσις, 1979).
- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, Γ. *Μαθήματα Συνταγματικοῦ Δικαίου*, α' (γενικό μέρος), Ἀθήνα, 1975.
- DAVID, D. — QUINTRIC, J.M. — SCHROEDER, H.-CH. *Le marketing Politique*, Paris, 1978.
- DENDIAS, M. *Le renforcement des Pouvoirs du chef de l'Etat dans la démocratie Parlementaire*, 1932.
- DENDIAS, M. *Le chef de l'exécutif*, 1937.
- DUHAMEL, O. *La constitution de la Vème République et l'alternance*. (Etude des conséquences constitutionnelles d'un antagonisme entre président de la République et Assemblée Nationale), Pouvoirs, 1/1977, σελ. 47 ἐπ.
- DUMONT, F. *Les ideologies*, Paris, 1974.
- DUVERGER, M. *Janus, les deux faces de l'occident*, Paris, 1972 (μτφρ. Ὁ Ἴανός, τό διπλό πρόσωπο τῆς Δύσης, Ἀθήνα, 1975).
- DUVERGER, M. *Sociologie de la Politique*, Paris, 1973.
- DUVERGER, M. *Les Partis Politiques*, Paris, 9η ἔκδ., 1976.
- DUVERGER, M. *Echec au Roi*, Paris, 1978.
- DUVERGER, M. *Institutions Politiques et droit constitutionnel* (1 + 2), 15η ἔκδ., Paris, 1978.
- DUVERGER, M. — LU-CHAIRE, F. — GICQUEL, J. κλπ. *La Vème République: primauté présidentielle ou fait majoritaire*, Pouvoirs, 4/1978, σελ. 123 ἐπ.
- EASTON, D. *A System Analysis of Political Life*, 1967.

-
- ECAPPE, O. *Tableau comparé des Systèmes d'exception, Pouvoirs*, 10/1979, σελ. 113 έπ.
- EISENMANN, C. *L'esprit des lois et la séparation des Pouvoirs* (στά Mélanges Carré de Malberg, Paris, 1933).
- EISENMANN, C. *Sur la légitimité juridique des Gouvernements* (στό L'Idee de légitimité, 1967, σελ. 97 έπ.).
- ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Α. *Μά είναι βέβαιο ότι ό Καραμανλής θά μεταπηδήσει στην Προεδρία της Δημοκρατίας; Ο ΠΟΛΙΤΗΣ*, 33/1980, σελ. 14 έπ.
- ERMACORA, F. *Grundriss einer Allgemeines Staatslehre*, Berlin, 1979.
- FABRE, J. — HINCKER, F. *Les Communistes et l'Etat*, Paris, 1977.
- SEVE, L.
- ΦΩΛΩΡΟΣ, Α. *Έκλογές, Σύνταγμα και δημοψήφισμα*, «ΤΟ ΒΗΜΑ», 30.10.74.
- FORSTHOFF, E. *Zur Problematik der Verfassungsauslegung*, Stuttgart, 1961.
- GASTBERG, F. *Contribution à l'étude de la légitimité dans ses rapports avec la légalité* (στό L'idée de légitimité, 1967, σελ. 43. έπ.).
- GAUDEMET, P.M. *Le Pouvoir exécutif dans les Pays Occidentaux*, 1966.
- GRAWITZ, M. *Méthodes des Sciences sociales*, 4η έκδ., Paris, 1979.
- GRUPPI, L. *Le Concept d'Hégémonie chez A. GRAMSCI, Dialectiques*, 4-5/1974, σελ. 44 έπ.
- GUIRAUD, P. *La sémiologie*, 3η έκδ., 1977.
- HABERMAS, J. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, 1975. (Γαλλική μτφρ. *Raison et légitimité*, Paris, 1978).
- HAMON, L. — DELCROS, X. *Une république présidentielle*, 1, 1975.
- HAMON, L.—MABILEAU, A. *La personnalisation du Pouvoir*, 1964.
- HAURIU, A. *Récherche sur une problématique et une méthodologie applicable à l'analyse des institutions politiques*, R.D. P., 1971, σελ. 305 έπ.

-
- HAURIU, A.—GICQUEL, J. *Droit constitutionnel et institutions Politiques*, 6η έκδ., Paris, 1975.
- GELARD, P. *Richtlinienskompetenz und Regierungstechnik*, 1964.
- HENNIS, W. *Allgemeine Staatslehre*, Frankfurt, 1971.
- HERZOG, R. *Θεωρητικές παρατηρήσεις πάνω στο άστικό κράτος και στην κρίση του* (στό Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (διευθ.)), *Ἡ κρίση τοῦ κράτους*, 1978, σελ. 97 ἐπ.).
- HIRSCH, J. *Ἡ ἐξήγηση στήν ἐπιστήμη καί ἡ ἔννοια τοῦ μοντέλου*, Θεσσαλονίκη, 1980.
- ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΑΙΔΗΣ, Π. *Politik und Bürokratie als Elemente der Gewaltenteilung*, 1975.
- JARASS, H. *L'idéologie politique. Les cas particulier de l'idéologie de la dictature militaire en Grèce*, Paris, 1976 (πολυγρ.).
- KATZOURAKIS, G. *Περί τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 5 ἐπ.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Γ. *Συνταγματικό Δίκαιο II* (Οἱ λειτουργίες τοῦ Κράτους — πανεπιστημιακές παραδόσεις), τεῦχος α', Ἄθῆνα - Κομοτηνή, 1980.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Γ. *Le chef de l'État dans les institutions Finlandaises*, R.D.P., 1967, σελ. 861 ἐπ.
- KASTARI, P. *The transformation of Western European Party Systems* (στό J. LAPALOMBARA - M. WEINER (διευθ.)) *Political parties and Political Development*, Princeton, 1966).
- KIRCHHEIMER, O. *Τό δικαίωμα ἀρνησικυρίας τοῦ Προέδρου τῶν Η.Π.Α.*, ΤοΣ, 1976, σελ. 190 ἐπ.
- KONTOΓΙΩΡΓΗΣ, Γ. *Ἡ ἀσφάλεια τοῦ καθεστώτος, Πολιτικοί κρατούμενοι, ἐκτοπίσεις καί τάξεις στήν Ἑλλάδα 1924-74* (Πρόλογος Α. ΜΑΝΕΣΗ), Ἄθῆνα, 1978.
- ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Ρ. *Einführung in die Staatslehre*, 1975.
- ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Ρ. *Theorie der Rechtsgewinnung*, 2η έκδ., Berlin, 1976.

- KRÜGER, H. *Allgemeine Staatslehre*, 2η έκδ., Stuttgart, 1966.
- LALUMIERE, P. — DEMICHEL, A. *Les régimes Parlementaires Européens*, 2η έκδ., 1978.
- LAPALOMBARA, J. — WEINER, M. *The origin and development of political parties* (στό LAPALOMBARA, J.-WEINER, M. (έκδ.), *Political Parties and Political Development*, σελ. 33 έπ.). *L'analyse des systèmes politiques*, 1973.
- LAPIERRE, J.-W. *Η μεθοδολογία της κοινωνιολογίας*, 1, 'Αθήνα, 1979.
- ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, Ι. *Les élections à la présidence de la République Finlandaise*, R.F.S.P., 6/1956, σελ. 115 έπ.
- LEVY, D. *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, 1975.
- ΛΟΥΚΑΤΣ, Γ. *Legitimation durch Verfahren*, Berlin, 1969.
- LUHMANN, N. *Rechtssoziologie. I*, Reinbeck bei Hamburg, 1972.
- ΛΥΤΡΑΣ, Σ. *Τό Δημοψήφισμα εις τά πλαίσια του άρθρ. 11 του Γαλλικού Συντάγματος του 1958*, ΤοΣ, 1975, σελ. 788 έπ.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, Ι (Εισαγωγή), Θεσσαλονίκη, 1956.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, ΙΙ, Θεσσαλονίκη- 'Αθήνα, 1961-65.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Η Δημοκρατική άρχή εις τό Σύνταγμα του 1864*, Θεσσαλονίκη, 1966 (άνάτυπο από τήν 'Επιστημονική 'Επετηρίδα της Σχολής ΝΟΕ, τόμος 11ος, τεύχος β').
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Συνταγματικόν Δίκαιον* (Πανεπιστημιακαί παραδόσεις) α', Θεσσαλονίκη - 'Αθήνα, 1967.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Η Βουλή της 17 Νοεμβρίου και ή νομική της φύση*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 15.11.74.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά τό κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος*, ΝοΒ, 1975, σελ. 449 έπ.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Πολιτική 'Ιστορία και σύγχρονοι Πολιτικοί Θεσμοί*,

- α', (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), 1978.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Ατομικές ελευθερίες, α'*, 2η έκδ., Θεσ/νίκη, 1979.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Θεσ/νίκη, 1980.
- ΜΑΝΕΣΗΣ, Α. *Η κρίση τῶν θεσμῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας καί τό Σύνταγμα*, Σύγχρονα Θέματα, 8/1980, σελ. 20 ἔπ.
- ΜΑUNZ, TH. *Deutsches Staatsrecht*, 20ή έκδ., München, 1975.
- ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Α. *Ένας χρόνος Σύνταγμα*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 11.6.76.
- ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Α. *Caractères fondamentaux de la protection constitutionnelle des droits individuels et sociaux en Grèce* (πολυγραφημένο), 1980.
- ΜΑΝΤΕΛ, Ε. *Ο ὕστερος καπιταλισμός*, Ἀθήνα, χ.χ.
- ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Ι. *Εισαγωγή στήν ἐπιστήμη*, Θεσσαλονίκη, 1980.
- ΜΑΘΙΟΤ, Α. *Institutions Politiques comparées: Le Pouvoir exécutif dans les démocraties d'Occident*, χ.χ.
- ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γ. *Έκλογές γιά Συντακτική Συνέλευση*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 24.10.74.
- MERLE, M. *Sociologie politique et droit constitutionnel*, A.P.D., 14/1969, σελ. 227 ἔπ.
- MERLE, M. *Droit Public et Sciences Politiques*, Paris, 1973.
- MERTON, R. K. *Elements de theorie et de methode sociologique*, 1965 (μτφρ. τοῦ *Manifest and Latent Functions: Toward a Condification of Functional Analysis in Sociology*, στό *Social Theory and Social Structure*, 1949).
- MERTON, R. *Structural Analysis in Sociology* (στό P. M. BLAU (ed.) *Approaches to the Study of Social Structure*, London, 1976).
- ΜΕΤΑΞΑΣ, Ι.Δ. *Η κοινωνικότης τοῦ Συντάγματος. Συμβολή εἰς τήν ζωντανήν προσαρμοστικήν ἐρμηνείαν*, Ε.Δ.Δ., 1967, σελ. 30 ἔπ.
- ΜΕΤΑΞΑΣ, Α.-Ι. *Κοινωνική ἀναμονή τῶν ψηφοφόρων καί πολιτική τα-*

- κτική τῶν κομμάτων. "Ἡ Πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ «συλλογή» τῶν δυνητικῶν ψηφοφόρων. «ΤΟ ΒΗΜΑ» 4.12.77.
- ΜΕΤΑΞΑΣ, Α.-Ι.Δ. *Πολιτική Ἐπιστήμη: σύγχρονοι κλάδοι καὶ περιεχόμενο* (Εἰσαγωγική Θεώρηση), 1979.
- ΜΕΤΑΞΑΣ, Α.-Ι. *Πολιτική Ἐπιστήμη Ι: Πολιτική μεθοδολογία*, 1979.
- ΜΕΤΑΧΑΣ, Α.-J. *Constitution et légitimité existentielle*, Aix - en - Provence, 1970.
- ΜΕΤΑΧΑΣ, Α.-J. *Systémismes et Politique*, Paris, 1979.
- MEYNAUD, J. *Πολιτικές δυνάμεις στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, 1974.
- MIAILLE, M. *Une introduction critique au droit*, Paris, 1978.
- MIAILLE, M. *L'état du droit*, Grenoble, 1978.
- MIRKINE-GUETZEVITCH, B. *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel*, 1931.
- MIRKINE-GUETZEVITCH, B. *Le régime Parlementaire d'après-guerre* (στά Mélanges P. Negulesco, Bucaresti, 1935, σελ. 523 ἐπ.).
- ΜΟΥΖΕΛΗΣ, Ν. *Νεο-Ἑλληνική κοινωνία, ὄψεις ὑπανάπτυξης*, Ἀθήνα, 1978.
- MÜLLER, F. *Juristische Methodik*, 2η ἐκδ., Berlin, 1976.
- ΜΥΛΩΝΑΣ, Γ. *Ἐκλογικά συστήματα*, Ἀθήνα, 1946.
- MÜNCH, F. *Die Bundesregierung*, 1954.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, Π. *Ἡ «ἐνισχυμένη» ἐκτελεστική ἐξουσία πανάκεια ἢ κίνδυνος γιὰ τὴ δημοκρατία: Κομμουνιστική Θεωρία καὶ Πολιτική*, 1/1975, σελ. 115 ἐπ.
- PANTEIS, A. *Les grands problèmes de la nouvelle constitution hellénique*, Paris, 1979.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Γ. *Ἡ διάλυση τῆς πρώτης μεταδικτατορικής Βουλῆς*, Ἀθήνα, 1978.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Κ. *Αἱ σταθεραὶ ἰδεολογικαὶ βάσεις τοῦ νέου Συντάγματος*, Ε.Δ.Δ., 1975, σελ. 333 ἐπ.
- ΠΑΠΑΛΑΜΠΡΟΥ, Α. *Ἡ ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν Ἐξουσιῶν* (στά Σύμμεικτα Α. Σβώλου, 1960, σελ. 229 ἐπ.).
- ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Δ. *Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς διακρίσεως τῶν πολι-*

- ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Δ. τειακῶν λειτουργιῶν (στόν Τιμητικό τόμο ὑπέρ Η. Γ. Κυριακοπούλου, σ. 241 ἐπ.), Θεσ/νίκη, 1966-69.
- ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Δ. Παρατηρήσεις τινές ἐπί τῆς οὐσιαστικῆς διακρίσεως τῶν πολιτειακῶν λειτουργιῶν, Ε.Δ.Δ., 1959, σελ. 387 ἐπ.
- ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, Δ. Διοικητικόν Δίκαιον, α' (Εἰσαγωγή), Θεσ/νίκη - Ἀθήνα, 1972.
- ΠΑΡΑΡΑΣ, Π. Ἐκ τῆς γενικῆς εἰσηγήσεως πλειοψηφίας ἐπί τοῦ κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος, ΤοΣ, 1975, σελ. 358 ἐπ. καί 458 ἐπ.
- ΠΑΡΑΡΑΣ, Π. Ἡ νέα συνταγματική τάξις, ΤοΣ, 1975, σελ. 452 ἐπ.
- ΠΑΡΑΡΑΣ, Π. Τό Δημοψήφισμα κατά τό ἄρθρον 44 § 2 τοῦ Συντάγματος, ΤοΣ, 1977, σελ. 322 ἐπ.
- PASSERIN D'ENTREVES, A. *Legalité et légitimité*, (στό L'idée de légitimité, 1967, σελ. 29 ἐπ.).
- ΠΑΣΧΟΣ, Γ. Γιά τή νομιμοποίηση καί τήν κρίση τοῦ σύγχρονου Κράτους, Ἄρμ., 1976, σελ. 738 ἐπ.
- ΠΑΣΧΟΣ, Γ. Πολιτική Δημοκρατία καί Κοινωνική Ἐξουσία (Δημοκρατική ἀρχή καί Πολιτική νομιμοποίηση), Θεσσαλονίκη, 1979.
- ΠΑΣΧΟΣ, Γ. Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 35/1980, σελ. 11 ἐπ.
- PIAGET, J. *Epistémologie des Sciences de l'homme*, 1971.
- PORTELLI, H. *GRAMSCI et le bloc Historique*, Paris, 1972.
- POULANTZAS, N. *L'état, le pouvoir, le socialisme*, Paris, 1978.
- POULANTZAS, N. *Repères*, Paris, 1980.
- PRELOT, M.—BOULOUIS, J. *Institutions Politiques et droit constitutionnel*, 6η ἐκδ., Paris, 1972.
- PYE, L. W. *The Concept of Political Development* (στό Annals of the American Academy of Political and Social Science, No 358, 1967).
- PYE, L. W. *Aspects of Political Development*, Boston, 1966 (μτφρ.

-
- ΡΑΕ, Β. W. *Στοιχεία Πολιτικής 'Ανάπτυξης*, 1978).
The Political Consequences of Electoral Laws (στό
J. CHARLOT, *Les partis politiques*, σελ. 225 έπ.).
- ΡΑΪΚΟΣ, Α. *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά τό Σύν-
ταγμα τοῦ 1975)*, α', 6η έκδ., 'Αθήνα, 1979.
- ΡΑΛΛΗΣ, Κ. *Ψήφος, εκλογαί καί σύγχρονα εκλογικά συστήματα*,
'Αθήνα, 1969.
- RIVERO, J. *Consensus et légitimité*, *Pouvoirs*, 5/1978, σελ. 57 έπ.
- REBOUL, O. *Langage et idéologie*, Paris, 1980
- ROCHER, G. *Introduction à la sociologie générale, 2: l'organisation
sociale*, 1968.
- ROCHER, G. *Talcott Parsons et la sociologie américaine*, 1972.
- RAUSCH, H. *Zur heutigen Problematik der Gewaltenteilung (Wege
der Forschung, CXCIV)*, 1969.
- ΡΩΤΗΣ, Ν. *Στρατιωτικός νόμος καί δημοκρατία*, ΤοΣ, 1976, σελ.
1 έπ.
- ΣΒΩΛΟΣ, Α. *'Η άναθεώρησης τοῦ Συντάγματος*, 1933.
- ΣΒΩΛΟΣ, Α. *Τό νέον Σύνταγμα καί αί βάσεις τοῦ πολιτεύματος*, 'Α-
θήνα, 1928.
- ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Χ. *'Η όργάνωσις τής Κυβερνήσεως καί ή κοινοβουλευτική
εϋθύνη τών ύπουργών (κατά τό νέον Σύνταγμα τής 3ης
'Ιουνίου 1927)*, 'Αθήνα, 1931.
- ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Χ. *Συνταγματικόν Δίκαιον*, α', 3η έκδ., 'Αθήνα, 1965.
- SCHEUNER, K. *Verantwortung und Kontrolle* (στόν τιμητικό τόμο
E. MÜLLER, 1965, σελ. 379 έπ.).
- SCHMITT, C. *Legalität und Legitimität* (στό Verfassungsrecht-
liche Aufsätze aus den Jahren 1924-1954. Materielen
zu einer Verfassungslehre) Berlin, 1958.
- SCHWARTZENBERG, R.-G. *Sociologie Politique*, 3η έκδ., Paris, 1977.
- SCHWARTZENBERG, R.-G. *L'état spectacle*, Paris, 1977.
- SHILS, E. *Political Development in the New States*, 2η έκδ., The
Hague, 1965.

-
- ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ε. *Ἐγχειρίδιον Διοικητικοῦ Δικαίου*, Ἴ Αθήνα - Κομοτηνή, 1978.
- ΤΑΧΟΣ, Α. *Σύγχρονοι τάσεις τῆς ἀρχῆς τῆς νομιμότητος εἰς τό Διοικητικόν Δίκαιον*, 1973.
- ΤΕΡΛΕΞΗΣ, Π. *Οἰκονομία καί Δημοκρατία (Κοινωνιολογία τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως)*, 1973.
- ΤΕΡΛΕΞΗΣ, Π. *Τό Πολιτικό σύστημα: Κοινωνιολογική θεώρηση τῆς Πολιτικῆς ζωῆς*, Ἴ Αθήνα, 1973.
- TROPER, M. *La séparation des Pouvoirs et l'Histoire constitutionnelle française*, Paris, 1973.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Γιά τήν καταγωγή τῶν θεσμῶν*, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 22/1978, σελ. 28 ἐπ.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Ἀπαγορευμένα Προεδρικά*, «ΤΟ ΒΗΜΑ» 18.3.80.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Εἰσηγήσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου*, Θεσ/νίκη, 1980.
- TSATSOS, D. *Einführung in das Grundgesetz*, 1976.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Γενική Εἰσήγηση μειοψηφίας ἐπί τοῦ κυβερνητικοῦ σχεδίου Συντάγματος*, ΤοΣ, 1975, σελ. 209 ἐπ. καί 467 ἐπ.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Πολίτευμα καί Πολιτική*, Ἴ Αθήνα, 1977.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. *Εἰσηγήσεις Πολιτειολογίας*, α΄, Ἴ Αθήνα, 1977.
- TSATSOS, D. *Die neue Griechische Verfassung*, Heidelberg, 1980.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Θ. *Τό Πρόβλημα τῆς ἔρμηνείας ἐν τῷ Συνταγματικῷ Δικαίῳ (ἀνάτυπο)*, Ἴ Αθήνα, 1970.
- TSATSOS, TH. *Zur Geschichte und Kritik der Lehre von der Gewaltenteilung* (στό Th. Tsatsos, *Peri Politias*, ἐπιμ. Η. Mosler, H. Schneider, H. Strecel), 1972, σελ. 111 ἐπ.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Κ. *Τό Πρόβλημα τῆς ἔρμηνείας τοῦ Δικαίου*, 2η ἐκδ., Ἴ Αθήνα, 1978.
- ΤΣΕΠΡΑΚΩΦ, Β.
VENIZELOS, E. *Κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός*, Ἴ Αθήνα, 1975.
Le romantisme politique dans la Grèce actuelle (Mémoire pour le D.E.A. d'études politiques), Paris, 1979.

-
- VINCENT, J.M.—HIRSCH, J. *L'état contemporain et le Marxisme*, Paris, 1975.
—WIRTH, M.—ALVATER, E.
—YAFFE, O.
WAHL, F. *Le Structuralisme: Philosophie*, 1977.
WEBER, M. *Le savant et le politique*, Paris, 1969 (μτφρ. από τό *Gesammelte Politische Schriften*, 2η έκδ., 1958).
WEBER, M. *Economie et société*, Paris, 1972 (μτφρ. του *Wirtschaft und Gesellschaft*, 4η έκδ. 1956 και του *Rechtssociologie*, 2η έκδ., 1967).
- ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, Κ. *Ὁ Πρωθυπουργός στό Κοινοβουλευτικό Πολίτευμα*, 2η έκδ., Ἀθήνα, 1973.
ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, Κ. *Μελέτες στό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, α΄*, Ἀθήνα, 1976.
ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ, Κ. *Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας στό νέο Πολίτευμα*, Ἀθήνα - Θεσσαλονίκη, 1978.
- ZILEMENOS, C. *Naissance et évolution de la fonction de Premier ministre dans le régime parlementaire*, Paris, 1976.
ZIPPELIUS, R. *Allgemeine Staatslehre (Politikwissenschaft)*, 6η έκδ., München, 1976.
ZOBERT, M. *Le partage du Pouvoir exécutif*, *Pouvoirs*, 4/1978, σελ. 7 ἐπ.

II. Πηγές

- ΠΡΑΚΤΙΚΑ, I, *Βουλή των Ελλήνων - Ε' Αναθεωρητική, Πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής επιτροπής, Αθήναι, Ιούλιος 1975.*
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ, II, *Βουλή των Ελλήνων - Ε' Αναθεωρητική, Επίσημα έστενογραφημένα Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, Αθήναι, 1975.*
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ, III, *Βουλή των Ελλήνων - Ε' Αναθεωρητική, Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, Αθήναι, Αύγουστος 1975.*
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ, IV, *Βουλή των Ελλήνων - Ε' Αναθεωρητική, Σύνταγμα 1975: Διάταξις κατ' άρθρον Επισήμων σχεδίων - Τροπολογιών - ψηφισθέντος τελικού κειμένου, Αθήναι, 1976.*
- ΠΑΣΟΚ *Σύνταγμα για μία Ελλάδα Δημοκρατική, Αθήνα, 1975.*
- ΚΚΕ (Έ.σ.) - ΕΔΑ *Αντισχέδιο Συντάγματος. Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, 1/1975, σελ. 17 έπ.*
- *Ειδική επιτροπή αναθεώρησης μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος σχηματισθείσα την 5η Μαρτίου 1963. Βουλή των Ελλήνων, 6η περίοδος 2α Σύνοδος, Αθήναι, εκ του Έθνικού τυπογραφείου.*
- *Πρακτικά συζητήσεων επί του Συντάγματος 1968. Έκ του Έθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι, Νοέμβριος, 1971.*
- *Πρακτικά συζητήσεων του Υπουργικού Συμβουλίου επί της εγκαθιδρύσεως Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Αθήναι, Έθν. Τυπογραφείο, Ιούλιος 1973.*

Βασικές Συντομογραφίες

- A.F.D. : Archives de Philosophie du Droit.
* Αρμ. : * Αρμενόπουλος.
Ε.Δ.Δ. : * Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καί Διοικητικού Δικαίου.
Ε.Ε.Ν. : * Εφημερίς Ἑλλήνων Νομικῶν.
NoB : Νομικόν Βῆμα.
R.D.P. : Revue du droit Public et de la science politique en France et à l'étranger.
R.F.S.P. : Revue française de Science Politique.
ΤοΣ : Τό Σύνταγμα.

Οἱ συντομογραφίες πού δέν περιλαμβάνονται στόν πίνακα, χρησιμοποιοῦνται μέ τό συνηθισμένο στή νομική βιβλιογραφία τρόπο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Πρόλογος	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
§ 1. "Όροι και όρια του θέματος	13
§ 2. Μεθοδολογικές επιλογές και συζεύξεις	21
§ 3. Μία υπόθεση εργασίας	25
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Στοιχεία προσδιορισμού της λογικής του Πολιτεύματος ...	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Οί προδιαθέσεις και οί διαθέσεις του συντακτικού νομοθέτη	29
§ 4. Οί κοινοί τόποι	30
I. Γενική παρατήρηση	30
II. Παρακαμπτόμενα προβλήματα	33
§ 5. Ίδεολογική συνέχεια και ιδεολογικός αναπροσανατολισμός	41
I. Ί αναπτυξιακή λογική και ή λειτουργία τών θεσμών	43
II. Ίδεολογική άνασυγκρότηση και έκτελεστική έξουσία	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Τυπολογικές άποκλίσεις	57

§ 6. Πολιτειακή εξαγγελία και δομή της έκτελεστικής εξουσίας	58
§ 7. Τά πρότυπα και η ανάιρεσή τους	60
§ 8. Τό ήμipροεδρικό πρότυπο	64
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
· Η δομή της εκτελεστικής εξουσίας Λυδία λίθος της λογικής του πολιτεύματος	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Τά «λειτουργικά ισοδύναμα»	70
§ 9. Οί πόλοι του συστήματος των «λειτουργικών ισοδυνάμων»	72
I. Τό πρόβλημα του 'Ορλεανισμού	72
II. Η θέση του πρωθυπουργού	78
§ 10. Η διαλεκτική της νομοποίησης και η ανάγνωση του Συντάγματος	83
§ 11. Η διασφάλιση της ένδοξημονικής ένότητας και η δομή της εκτελεστικής εξουσίας	94
§ 12. Η ορατότητα της πολιτικής εξέλιξης και η έλαστικότητα της συνταγματικής ρύθμισης	98
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Συνταγματική ρύθμιση και πολιτική πρόβλεψη	101
§ 13. Η περιορισμένη ερμηνευτική σημασία της τρέχουσας συνταγματικής πρακτικής	105

§ 14. Ο έλεγχόμενος δυϊσμός τής εκτελεστικής έξουσίας	112
§ 15. Η δυναμική του πολιτεύματος	115
I. Ο Πρόεδρος τής Δημοκρατίας ως μηχανισμός άρνητικής έπιλογής	117
II. Η ρήξη	119
III. Η κοινοβουλευτική άπάντηση	125
IV. Δυνατότητες συνταγματικής άρσης του άδιεξόδου	126
V. Τελικές παρατηρήσεις	131
Συμπερασματικές παρατηρήσεις	133
I. Βασικές διαπιστώσεις	133
II. Περιθώρια άναθεώρησης του Συντάγματος: έντοπισμός του προβλήματος	135
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	137
ΠΗΓΕΣ	153
Βασικές Συντομογραφίες	155
Περιεχόμενα	157